

O kulturnom i društvenom životu stare Banje Luke

Shvatajući da im doseljavanje vrijednih, raznim poslovima vičnih pravoslavnih hrišćana može da obezbijedi udoban život, Turci dozvoljavaju "hrišćanskom miletu da se može naseliti na pustom polju, na desnoj obali Vrbasa"

Banja Luka je stara varoš. Na njenom tlu ostavili su tragove

Iliri, Tračani, Kelti, Rimljani. Pod današnjim imenom prvi put se se pominje 6. februara 1494.

godine u dokumentu kralja Vladislava Drugog. Grad o kome je riječ nalazio se na području Gornjeg šehera, danas Srpskih toplica, s lijeve i desne strane Vrbasa.

Turci su zauzeli Banju Luku 1528. godine. Grad počinje snažnije da se razvija od 1553, kada je sjedište bosanskog sandžak-bega premješteno iz Sarajeva u Banju Luku.

Donji šehar postaje značajan grad za vrijeme Ferhat-paše Sokolovića, pogotovo od 1580, kad je Bosna postala beglerbegat, a Banja Luka privredni i vojno-politički centar cijele današnje Bosanske Krajine.

Čuvene zanatlije

Od tog doba, tokom viševjekovne turske okupacije, grad će biti promjenljive sreće. Kad su u njemu stolovali paše i veziri, cvjetao je i razvijao se, napredak se vidio na sve strane. Potom bi se političke prilike promijenile, paše i veziri odlazili, a Banja Luka tavorila, skrajnuta i zaboravljena.

Turski putopisac Evlija Čelebija piše da 1660. godine Banja Luka ima 3700 kuća, a svaku kuću krasi vinograd, bašta i ružičnjak, divan kao zemaljski raj. "To je jako bogat šehar", tvrdi ovaj putopisac, koji je Banju Luku vidio prije austrijsko-turskih ratova.

Banjolučki trgovci, kaže dalje Čelebija, trgovali su sa Beogradom, Skopljem, Solunom, Splitom, Venecijom. Osim trgovine, nešto malo rudarstva oko Bronzanog Majdana i žita, zbog čega banjolučki kraj prozvaše "hambarom Bosne", druge privrede ovdje nije bilo. U 16. pogotovo u 17. vijeku, radovi banjolučkih zanatlija, prije svih kožara, krznara i zlatara bili su nadaleko čuveni. Početkom turske okupacije, u samom gradu živjeli su muslimani, dok su hrišćani, pogotovo pravoslavni, radije ostajali po selima, u brdima i planinama. U 16. i 17. vijeku u grad stižu i seljaci hrišćani.

Shvatajući da im doseljavanje vrijednih, raznim poslovima vičnih pravoslavnih hrišćana može da obezbijedi udoban život, Turci dozvoljavaju "hrišćanskom miletu da se može naseliti na pustom polju, na desnoj obali Vrbasa istočno od Kul-mahale zauzimajući Vlaški brijeg". Tako je osnovana prva srpska naseobina u Banjoj Luci, Vlah-mahala. Njeni stanovnici bavili su se opančarskim, ćurčijskim, dželedžijskim, terzijskim, kujundžijskim i drugim zanatima. Bilo je i trgovaca. Između Kul-mahale i Vlah-mahale, na Rebrovcu, sagrađena je parohijska crkva sa grobljem.

Srpska varoš

Za vrijeme austrijsko-turskih ratova (1683-1739), austrijske čete dva puta su prodirale u Banju Luku, prvi put 1688, kad su zapalile grad i uništile gotovo sve što je u godinama napretka stvoreno. Razoreni grad bio je jedno vrijeme napušten.

Ono što Austrijanci nisu uništili za vrijeme prvog upada u Banju Luku, dovršili su 1737. godine, u poznatoj bitki pod Banjom Lukom. Tada izginu na hiljade Turaka i Austrijanaca, ali i Srba, koji su se u Vlah-mahali našli između dvije vojske: sa istoka Austrijanaca, a sa zapada Turaka. Narod se razbježao spasavajući "živu glavu", imovina je raznesena ili uništena.

Ratovi su, pored požara, donijeli i druge velike nevolje: gladne godine i kugu 1690, a naročito 1732. godine kad je ova pošast, kako piše Mato Džaja, odnijela živote 7000 ljudi.

Poslije pobjede nad Austrijancima, turska vlast je, okupljajući Srbe na svoja ognjišta, dozvolila da se okuće i sa lijeve strane Vrbasa, istočno od Meme-mahale, naseljene isključivo islamijatom. Rađa se Srpska varoš, koja se nalazila između Srpskog pravoslavnog groblja i Jelić-polja sa jedne, i današnje Srpske ulice sa druge strane. Dok nisu izgradili drugu crkvu, Srbi su se Bogu molili u Rebrovačkoj, koja, srećom, nije stradala u minulom ratu.

Banja Luka se od početka 19. vijeka nacionalno budi, naročito poslije Omer-pašinoz pohoda na

Bosnu 1850. godine.

Poslije turskih reformi, umjesto starog feudalca koji siromaši ili iščezava iz gradova u borbi sa centralnom vlašću u Carigradu, rađa se mlada, obogaćena čaršija, mlado građanstvo, posebno srpsko. Naturalna privreda zamijenjena je novčanom, razvijaju se zanati i trgovina. U Banju Luku stižu Hercegovci, najviše iz okoline Trebinja.

Aleksandar Giljferding, ruski konzul u Sarajevu 1857/1858, posjetio je Banju Luku, za koju kaže da je postala napredan trgovački centar.

Tih pedesetih godina 19. vijeka, prema svjedočenju ovog putopisca, Banja Luka ima 12.000 ₺ 15.000 stanovnika, odnosno 1500 muslimanskih i 110 hrišćanskih kuća, od kojih je 70 pravoslavnih i 40 katoličkih.

"Mada ih ima malo, hrišćani, specijalno pravoslavni, najaktivniji su i najbogatiji dio stanovništva Banje Luke. Mjesna trgovina je većim dijelom u njihovim rukama", piše Giljferding i objašnjava: "Karakteristično je do koje je mjere ugnjetavanje muslimana spahija umrtvilo duh preduzimljivosti i inicijative kod tog stanovništva, bez obzira na sve prednosti koje pruža položaj grada. Niko od zemljoradnika hrišćana iz okoline Banje Luke nije mogao, ili se nije usudio doseliti u grad i početi sa trgovinom. Banjalučku su trgovinu podigli gladni, ali smjeli doseljenici iz najudaljenijeg i najsiromašnijeg hercegovačkog kraja...", koji "predstavljaju aristokraciju svoje vrste u odnosu na ostalo pravoslavno stanovništvo".

Zlatko Puvačić, hroničar stare Banje Luke, daje nam dragocjene podatke o tim prvim hercegovačkim porodicama koje doseljavaju u grad i ubrzavaju njegov razvoj.

Hercegovci u Banjoj Luci

Najprije je, već oko 1850. godine, doselila porodica Pišteljić, razvila veliku trgovačku djelatnost i obogatila se. Trgovac Jovo Pišteljić, koga spominje i ruski konzul Giljferding, imao je, prema pisanju Zlatka Puvačića, "najljepšu kuću u Banjoj Luci", preko puta hotela "Palas", gdje je danas parkiralište. Tu je bila i jednospratnica sa trgovačkom radnjom Isaka Poljokana, koji u prvoj deceniji 20. vijeka, kad je srpska čaršija počela da propada, iskoristi priliku, otkupi od Pišteljića njihove objekte i postade najbogatiji trgovac u gradu.

Pišteljići su imali više kuća i magaza na pijaci, kao i u centru grada gdje se danas nalazi pošta i riblji restoran (donedavno kafana "Lovac").

Sin Jove Pišteljića, Dušan, bio je predsjednik Srpskog pjevačkog društva "Jedinstvo" i glavni organizator velikog slavlja 1905. godine, kad je osveštana zastava društva. Ubrzo poslije proslave, Dušanu je pozlilo prilikom posjete Jajcu. Umro je pod veoma čudnim okolnostima, a kako je bio u nemilosti austrougarskih vlasti, pričalo se da je otrovan.

Za našu docniju priču o "Jedinstvu" značajno je imanje Pišteljića na brdu Petrićevac, odakle je pucao lijep pogled na grad. To je bilo glavno izletišta građana, sa ladarom i kuglanom, ali i mjesto na kome su održavane priredbe i ljetne zabave.

Sa "Jedinstvom" su povezani još neki Hercegovci, prije svih Risto Bokonjić, jedan od utemeljivača Društva i član njegove Uprave, potom Stevo Pamučina, kum zastave "Jedinstva" 1905. godine i predsjednik Srpsko-pravoslavne crkvene opštine Banja Luka u to vrijeme.

Sa trgovačkim i privrednim razvojem istovremeno teče izgradnja modernih trgovina, kuća za stanovanje i drugih objekata. Umire stara feudalna i rađa se nova Banja Luka

Za našu docniju priču o "Jedinstvu" značajno je imanje Pišteljića na brdu Petrićevac, odakle je pucao lijep pogled na grad. To je bilo glavno izletišta građana, sa ladarom i kuglanom, ali i mjesto na kome su održavane priredbe i ljetne zabave.

Sa "Jedinstvom" su povezani još neki Hercegovci, prije svih Risto Bokonjić, jedan od utemeljivača Društva i član njegove Uprave, potom Stevo Pamučina, kum zastave "Jedinstva" 1905. godine i predsjednik Srpsko-pravoslavne crkvene opštine Banja Luka u to vrijeme.

Pedesetih godina 19. vijeka u Banju Luku su došli i Miloševići. Oni su, istina, starinom iz Crne Gore, ali ovamo dolaze iz Hercegovine. Stari trgovac Savo Milošević stekao je popriličan imetak trgujući seoskom robom. Poslije njegove smrti 1896. godine, trgovinu nasljeđuje njegov sin,

imenjak Savo Milošević, koji među prvima uvodi manufakturnu trgovinu i otvara krojačku radnju.

Uloga trgovaca

Miloševići su porodično vezani za rad Srpskog pjevačkog društva "Jedinstvo", i to u dvije generacije: najprije Savo i Jovanka, a potom njihova djeca Vlado i Stojanka.

Jedan od hroničara stare Banje Luke Vukašin Jelovac, govoreći o doseljenicima u ovaj grad, pored Hercegovaca, spominje i srpske porodice iz Makedonije, kao i nekoliko jevrejskih trgovačkih porodica iz Sarajeva, koje istovremeno doseljavaju ovamo. Svi oni sa domaćim srpskim trgovcima stvaraju novu Banju Luku, koja polako gubi orijentalni izgled i približava se evropskom.

Ma koliko da su hercegovački trgovci doprinijeli razvoju Banje Luke, oni ne bi mogli mnogo učiniti da nije bilo domaćih trgovačkih snaga poput: Save Bilbije, Đorđa Uzunovića, Save Surutke, Jove Bilbije i drugih.

Stari trgovci, od kojih neki sa svojim sinovima osnivaju trgovačke firme poput: "Savo Milić i sinovi", "Gajo Tomić i sinovi", "Savo Milošević i sinovi", koliko god podstiču ekonomski i privredni razvoj Banje Luke, toliko, kroz uključivanje u rad Srpske crkvene opštine i srpskih društava, učestvuju u duhovnom i kulturnom preporodu svog naroda.

Zahvaljujući izgradnji željezničke pruge Beč - Sisak, kasnije Dobrljin - Banja Luka, uređenju starih i izgradnji novih cesta preko kojih se trgovci Banje Luke povezuju sa trgovcima u Sisku, Zagrebu, Karlovcu, Senju, Zadru, Trstu, Beču, Pešti, Lajpcigu, Beogradu, Novom Sadu, sa Vlaškom i Bugarskom, Solunom i Carigradom, Banja Luka se pretvara u veliku trgovačku kuću, "magazu", iz koje se uvezenom robom snabdijevaju druga mjesta u Krajini.

Jedan od banjolučkih trgovaca, otac Zlatka Puvačića, Dušan, otvorio je 1900. godine prvu agenturnu i komisionu radnju u Banjoj Luci.

"Tata je bio moderan trgovac pa je svoju agenturnu radnju tako i vodio. Područje njegovog poslovanja bila je Bosna i Hercegovina, a primio se i zastupništava niza fabrika i grosističkih radnji (trgovina na veliko - R. K.) iz Beča, Pešte i drugih gradova", sjeća se Zlatko Puvačić.

Gospodska ulica

Tako je, eto, u Banju Luku, i širom Bosne i Hercegovine stizala ekskluzivna evropska roba prvih godina 20. vijeka.

Listajući knjigu "Stara Banja Luka" Zlatka Puvačića, čitamo da je Dušan Puvačić godinama bio aktivni član "Jedinstva", te da su zidove Puvačića kuće, pored niza drugih, krasile i fotografije Srpskog pjevačkog društva, a posebno ona velika, slikana na izletištu Petrićevac prilikom osveštanja zastave 1905. godine.

Sa trgovačkim i privrednim razvojem istovremeno teče izgradnja modernih trgovina, kuća za stanovanje i drugih objekata.

Umire stara feudalna i rađa se nova Banja Luka.

Simbol građanske Banje Luke nesumnjivo je Gospodska ulica, koja je do dana današnjeg zadržala primat i ostala znak raspoznavanja ovog grada.

Ime je dobila 1879. godine, pred sam ulazak okupatorske austrougarske vojske u Banju Luku, kad je Tomo Radulović, bogati trgovac i nesumnjivi "gospodar" u tom dijelu grada, na stranu svoje kuće u glavnoj ulici, koja se do tada zvala "Pivara", prikačio veliku tablu na kojoj je svojeručno napisao "Gospo(d)ska ulica".

Dvije gazda-Tomine kuće u Gospodskoj ulici, imale su veliki značaj za kulturni život srpskog naroda u Banjoj Luci. To je prva kuća Tome Radulovića, podignuta 1855. godine na početku ulice, gdje se danas nalazi Skupština grada. Još u toku gradnje, Radulović je kuću ustupio tršćanskom trgovcu Aleksandru Olujiću, za dug od 8000 fl. a. b. Godine 1863, Olujić je prodao Crkveno-školskoj opštini za 800 dukata, pod uslovom da se tu smjesti Srpska osnovna škola, što je i učinjeno.

U ovoj zgradi radiće od svog osnivanja 1866. godine Pelagićeva Bogoslovija, a potom će tu biti smještena srpska društva, među kojima i SPD "Jedinstvo".

Kasina-čitaonica

Na drugom kraju Gospodske ulice, poznatom kao Kastelov čošak, sagradio je Tomo Radulović 1863. godine zgradu zvanu "Albanija". U prizemlju je bila magaza za robu, a na spratu Kasina-čitaonica, u kojoj se okupljala tadašnja srpska inteligencija.

"Tu su se čitale prve novine 'Bosna', 'Cvijetak'... koje su izlazile u to doba u Sarajevu i bile štampane pola ćirilicom, a pola na turskom jeziku", piše Jelovac i dodaje da se to srpsko sastajalište nije dopalo turskim vlastima, pa je "Kasina-čitaonica" ubrzo zatvorena. Nešto docnije, u njene prostorije uselio se austrijski konzul Stanislav Dragančić.

Austrijanci su tu ulicu nazvali "Nerren gasse", potom je nakon Prvog svjetskog rata dobila ime Kralja Alfonsa, iz zahvalnosti prema španskom kralju Alfonsu, koji je spasio 16 Srba osuđenika na smrt u Banjolučkom veleizdajničkom procesu 1915-1916. godine.

Ma kako da se zvala, Gospodska ulica bila je i ostala srce građanske Banje Luke, mjesto na kome počinje priča o Srpskom pjevačkom društvu "Jedinstvo" i gdje se uglavnom odvijao kulturni život grada za vrijeme Austrougarske.

Na to vrijeme danas u Gospodskoj ulici podsjeća zgrada "Borova", Srpski dom, koji izgradi Srpska čitaonica sa fabrikom obuće "Bata-Borovo", uz pomoć banjolučkih građana. Namjera je bila da se tu smjeste srpska društva, kako bi bila na okupu. Akcija je vođena od 1906. godine, kada je izabran i Odbor za izgradnju doma, a 1908. kupljeno je zemljište i prevedeno u vlasništvo Srpske čitaonice.

Kako kaže banjolučki profesor, čuvar brojnih uspomena o staroj Banjoj Luci Nikola Zeljković, zgrada srpskog doma otvorena je juna 1939. godine. Prizemno je bila obuća "Bate - Borovo", na prvom spratu smještena je Srpska čitaonica, a na drugom Srpsko pjevačko društvo "Jedinstvo".

Zlatko Puvačić, podsjećajući na to doba piše: "Niko se danas više ne sjeća da je tu zgradu podigla Srpska čitaonica, čiji je predsjednik bio prota Dušan Kecmanović, a mnogo se zalagao u gradnji i obućar Stevo Čelik, blagajnik Odbora."

Glatke ploče umjesto trotoara

Prvobitno podignute, dotrajale zgrade u Gospodskoj ulici, zamijenjene su novim u evropskom maniru. Otvorene su nove trgovine sa biranom robom. Umjesto trotoara postavljene su glatke ploče, pa banjolučke dame i gospoda, obučeni po posljednjoj modi, u šetnji Gospodskom ulicom nisu morali da paze da ne iskaljaju odjeću i obuću.

U vrijeme ustanka planule su obje srpske pravoslavne crkve u Banjoj Luci. Pelagićeovu crkvu zvanu "Ćelija" zapalio je Ibrahim Bojić, a Rebrovačku crkvu takođe Ibrahim, ali ovaj put Čorčaušević. Na velikoj parceli na uglu današnje Aleje svetog Save i ulice Bana Milosavljevića, tamo gdje je danas neboder, 1879. godine sagrađena privremena parohijska crkva

U pokušaju da spasu svoju vladavinu kad im se carstvo zaljuljalo, Turci daju hrišćanima razne povlastice. Tako su od 1856. godine dozvoljavali Srbima osnivanje crkveno-školskih opština. U Banjoj Luci, materijalno jaka, dobro organizovana crkvena opština politički, nacionalno i kulturno predvodi srpski narod. Na njenom čelu su sveštenici, a u radu učestvuju ugledni trgovci i zanatlije. Osnovna djelatnost crkvenih opština bila je izgradnja svetih hramova i škola, bez kojih nije bio moguć duhovni i kulturni preporod naroda.

Crkveno-školska opština

Crkvene opštine, u početku, nisu imale pravila rada, nego su djelovale po običajnom pravu i uživale veliku autonomiju. Tako ih je zatekla austrougarska okupacija.

U tursko doba crkvene opštine odlučivale su o postavljanju paroha i učitelja, što su, za vrijeme nove okupatorske vlasti, ozvaničile "štatutom" 1881. godine. Međutim, kad su vlasti uvidjele kolika je snaga crkvenih opština i koji uticaj učitelji i sveštenici imaju na srpski narod, pokušale su da ukinu to pravo.

Maja 1892. godine Zemaljska vlada u Sarajevu donosi naredbu po kojoj se učitelji mogu primati u službu samo uz odobrenje vlasti. Od tada počinje borba za crkveno-školsku autonomiju. Godine

1893. na čelu te borbe je Srpsko-pravoslavna crkvena opština Banja Luka. Prikupljeni su potpisi iz 24 opštine na peticiju Zemaljskoj vladi, kojom se tražilo da se pomenuta naredba ukine. Zahtjev crkvenih opština nije uspio, pa Srbi 1896. godine pišu direktno Beču i traže crkveno-školsku autonomiju. Od tog "prvog carskog memoranduma zvanično počinje pokret za crkveno-školsku autonomiju, koji će potrajati cijelu deceniju".

Još na početku borbe za crkveno-školsku autonomiju, 1893. godine, na banjolučku kulturnu i nacionalnu scenu, pod okriljem Crkvene opštine Banja Luka, stupa Srpsko pjevačko društvo "Jedinstvo", poslije čega se osnivaju i druga srpska društva. U dobar čas! Tako su se u doba, kad su nacionalni osjećaji morali da se kriju, mnogi narodni poslovi završavali kroz ta društva.

Zabrana Turaka

Godine 1798. Srbi dobiše dozvolu turskih vlasti da iz temelja obnove uništeni hram u prethodnim dimenzijama, što je bilo nedovoljno za sve brojniji srpski narod u Banjoj Luci.

Nekako iza Knešpoljske bune, 1858. godine, umirene posredovanjem banjolučkih građana, među kojima su bili: Savo Milić, prota Trifun Jungić i drugi, obratiše se ovdašnji Srbi Porti, da im dozvoli gradnju velike crkve.

Porta krajem 1859. godine odobri da "banjalučka raja može bez zapreke podići sebi jednu bogomolju u označenim dimenzijama". Carski ferman paša je 1860. svečano uručio predstavnicima crkvene opštine Savi Miliću, Đorđu Deliću i protu Trifunu Jungiću. Misleći da je time sve riješeno, Srbi Banje Luke i okoline počеше prikupljati građevinski materijal, takmičeći se ko će više doprinijeti "da se sagradi crkva kakve ni njihovi prađedovi od Kosova ne vidješe".

Međutim, i pored carskog fermana, od crkve u Banjoj Luci taj put ne bi ništa, baš kao ni 1863. godine, kad ih Turci ponovo spriječiše.

Zato nije u pravu ruski konzul Aleksandar Giljferding kad kritikuje banjolučke Srbe, posebno trgovce, što nisu u gradu sagradili crkvu, nego na bogoslužjenja idu u seosku crkvu na sat hoda od grada, misleći pritom na Rebrovačku crkvu. U stvari, Turci nisu dali da se crkva u gradu sagradi. Srbi ne htjedoše više nikoga da mole. Vjerovali su da će doći bolja vremena, pa će crkvu sagraditi po svojoj želji.

Tek početkom 19. vijeka podigoše "nešto ćelije", (u docnijoj Pelagićevoj ulici), koja im je služila kao bogomolja, sve dok i ona nije planula za vrijeme ustanka 1875.

Vladavina terora

Francuski novinar Šarl Irijart (Charle Zriarte) boravio je u Banjoj Luci u vrijeme ustanka i o događajima sa lica mjesta bilježi:

"... Zbog ustanka raja je napustila kraj i Turci su gospodari, a svašta je moguće... Katolici su sigurniji od pravoslavnih, ni jedni ni drugi ne smiju da idu u tursku četvrt... Zima dolazi, a žetva trune, te se gubi na tlu bezu koristi za ikakvu osobu. Teror vlada i svako je sumnjiv, ne usuđuje se zaustavljati na cesti niti šaptati. Svi su pravoslavni sveštenici morali da pobjegnu, franjevci i trapisti koji imaju veliki upliv mogli su da ostanu. Turci zaneseni uspjesima svete se Srbima. Došao sam u dosta teškim prilikama. Prošle noći čuo sam krikove i pucjavu u tamnoj noći. Jedan dio Turaka prodro je u kršćansku četvrt do srpske crkve, pa ju je zapalio na veliko zaprepašćenje cijele četvrti, ostaci se još puše".

U vrijeme ustanka planule su obje srpske pravoslavne crkve u Banjoj Luci. Pelagićevu crkvu zvanu "Ćelija" zapalio je Ibrahim Bojić, a Rebrovačku crkvu takođe Ibrahim, ali ovaj put Čorčaušević. Kad je ustanak ugušen, Srbi pokrenuše novu akciju za gradnju crkve. Dobiše i ferman, prikupiše materijal, kupiše zemljište, no opet od crkve ne bi ništa, a evo i zašto.

Na Berlinskom kongresu 1878. godine Austrougarska monarhija dobila je "blagoslov" velikih sila da okupira Bosnu i Hercegovinu. Okupatorske vlasti su odmah po ulasku u Banju Luku oduzele prikupljeni materijal za gradnju crkve i, kako piše Zlatko Puvačić izgradili "Komandu mesta na početku Vrbas aleje (danas Aleja svetog Save), gdje je za stare Jugoslavije bio Oficirski dom"

(danas je u toj zgradi Arhiv RS).

Dragan Davidović navodi da je od pomenutog građevinskog materijala izgrađena i vojna pekara, uređena cesta od Komande mjesta do Vrbas-logora (danas školski centar "Rajko Balać") i još neki objekti.

Privremena parohijska crkva

Sve to govori koliko su Srbi pretrpjeli štete. Uzalud su od novih vlasti tražili i čekali obeštećenje. Vidjevši da od toga neće biti ništa, narod, predvođen svojom Crkveno-školskom opštinom, odluči da sagradi daleko skromniji hram od onog koji je prvobitno zamišljen. Tako je 1879. godine na velikoj parceli na uglu današnje Aleje svetog Save i ulice Bana Milosavljevića, tamo gdje je danas neboder, sagrađena privremena parohijska crkva, posvećena Sošestviju Svetog duha (Svetoj trojici). O mjestu na kome je crkva sagrađena Zlatko Puvačić piše: "Ovo vrlo prostrano zemljište graničilo se sa zemljištem Save Milanovića, na kome je podignuta velika jednospratna kuća sa velikim lokalom i čija je druga, severna strana, gledala u crkveno dvorište. Sa istočne strane crkvena porta graničila je sa zemljištem na kome se nalazila zgrada u kojoj je u tursko doba bio Austrijski konzulat, posle rezidencija prvog vladike banjolučkog Letice... te zemljištem na kome je podignuta Devojačka škola i njena sala, u kojoj je danas kino "Kozara". Sada su na delu ovog zemljišta podignute stambene zgrade sa lokalima".

Podignuta crkva bila je, kako bilježi pomenuti hroničar, prostrana i velika, ali skromna i jednostavna, bez ikakve spoljne ornamentike i ukrasa, osim zvonika. No, i taj zvonik stradao je za vrijeme velikog nevremena pa je crkva od tada izgubila svoj jedini spoljni ukras.

Prvobitno zamišljenu Sabornu crkvu, banjolučki Srbi predvođeni Srpskom crkvenom opštinom, uspjeli su da sagrade tek za vrijeme Kraljevine Jugoslavije. Temelje je još za Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 5. oktobra 1925. godine, osveštao mitropolit banjolučko-bihački Vasilije (Popović). Crkva je sagrađena preko puta hotela "Balkan".

"Izgradnjom crkve na ovom mjestu, koje se, inače, zvalo Jabučik, trebalo je da ovaj hram, osim sabornog ili katedralnog, dobije i obilježje memorijala. Naime, baš tu je, 1809. godine pogubljeno deset Srba i njihov stari sveštenik nakon tzv. Mašičke bune", piše Dragan Davidović.

Hram Svete trojice

Gradnja Sabornog hrama Svete trojice završena je 1929. a osveštan je na Spasovdan 1939. godine. Kum na ovoj velikoj molitvenoj svetkovini koju Banjolučani teškom mukom dočekaše, bio je, tada već bivši, prvi ban Vrbaske banovine Svetislav Tisa Milosavljević. Osveštanju je, kako bilježe hroničari, prisustvovalo preko 20.000 ljudi među kojima su bili i izaslanici kraljevske kuće.

Godine 1935. Banjolučani su dobili Hram svetog velikomučenika Georgija, zadužbinu beogradskog industrijalca Ilije Rankića, posvećenu njegovoj supruzi, Banjolučanki Vukosavi (rođenoj Stričević). U ovom hramu, sagrađenom na brdu Petrićevac, sahranjen je 1938. godine mitropolit banjolučki Vasilije Popović. Ustaše su 1941. godine porušile Hram Sv. Bmč. Georgija.

Srbi nisu dugo uživali u Sabornom hramu, koji su čekali ravnih 70 godina, od dobijanja dozvole turskih vlasti 1859. do 1929. kad je crkva završena, odnosno 80 godina ako se računa kad je osveštana. Već 1941. godine u bombardovanju Banje Luke stradala je i Saborna crkva.

Vo vremena ovo, Banjalučani ponovo grade veličanstveni Saborni hram Hrista Spasitelja, na mjestu porušenog Sabornog hrama. S Božjom milošću ova generacija će dočekati da hram propoje.

Bogomolja na Rebrovcu

Prve vijesti o postojanju pravoslavnog hrama u Banjoj Luci u 16. vijeku još uvijek nisu naučno utemeljene. Zna se da je hram na Rebrovcu postojao u vrijeme austrijskog opsjedanja Banje Luke 1737. godine, kada je, kako je ostalo zabilježeno – spaljen.

Pred ustanak 1875. godine u Krajini je radilo pedesetak srpskih škola, mada su im turske vlasti na svaki način ometale rad, bojeći se napretka i osvešćenja srpskog naroda

Manastiri u Krajini, poput Gomionice, Moštanice, Stuplja, Liplja, koje narod u svojim predanjima upliće u vijenac svetih nemanjićkih zadužbina, bili su ognjišta duhovnog života srpskog

pravoslavnog naroda, izvori njegove pismenosti i kulture. Iz njih se rađaju prve srpske narodne škole.

Ne zna se kad je tačno otvorena prva srpska osnovna škola u Banjoj Luci. Mitar Papić o tome navodi dva dokumenta iz prve polovine 19. vijeka: iz jednog turskog zapisa, vidi se da je 1831. godine "vilajetska vlast, na molbu hristijanskog osoblja, dozvolila da radi poučavanja njene mladeži po njihovom običaju učitelja imati mogu".

Dolazak učitelja

Poslije četiri godine (1835), stigao je iz Carigrada ferman da se za pravoslavnu i katoličku krštenu djecu može otvoriti škola u Banjoj Luci, ali ne zna se da li je škola otvorena ili nije. Papić kaže da "škola nije otvorena" i kao razlog navodi da se vjerovatno nije mogao naći kvalifikovan učitelj. Đorđe Mikić citira jednog starog Banjolučanina koji piše: "Istom 1832, počinje u Banjoj Luci svitati zora školovanja i pismenosti u pravoslavnom dijelu našeg naroda..." Srbi su, navodno, zamolili bosanskog valiju da im dozvoli da smiju u carsko zdravlje, dobiti jednog učitelja, koji bi njihovu djecu poučavao u vjeri i pismenosti da im djeca ne ostanu slijepa kod zdravih očiju. Valija usliši molbu te Srbi 1832. dobiše dozvolu da imaju učitelja.

Mikić dalje navodi sadržaj originalne vezirove dozvole koja se, kako kaže, nalazila u arhivi Srpsko-pravoslavne crkvene opštine u Banjoj Luci, ali nije sačuvana. Arhiva je dijelom propala za vrijeme Prvog svjetskog rata, a ostalo su spalile ustaše za vrijeme Drugog svjetskog rata.

Dozvola je, znači, postojala, ali se ne zna da li je škola radila.

"Pouzdana se zna da srpsko-pravoslavna škola u Banjoj Luci radi od 1856. godine. Te godine u školi je predavao učitelj Mihajlo Ćurković, koji je doselio u Bosnu iz Mađarske". Od te godine može se redovno pratiti život ove škole", piše Mitar Papić.

U "Prvom šematizmu Pravoslavne srpske mitropolije banjalučko-bihačke" za godinu 1901. navodi se da je muška osnovna škola osnovana 1864. godine i da su učitelji bili: Ksenofon Zita i Stevo Vukić, a imala je 143 učenika. U ženskoj osnovnoj školi, osnovanoj iste godine, radile su učiteljice: Sofija, udova Kovačević i Anka Drakulić, a učenica je bilo 149.

Školski fond

Škola se izdržavala od priloga banjolučkih građana, pretežno trgovaca. U početku, školu su najviše pohađala djeca trgovaca, ali uskoro kreću i djeca zanatlija sa željom da nauče da čitaju, pišu i pomalo računaju, tek toliko da mogu u teftar zavesti kojeg dužnika i tako očevima pripomoći u poslu.

Godine 1871. osnovan je školski fond "koji iznosi 20.000 groša čaršijskih. Najglavniji trgovci banjolučki, bez kojih se ne može ništa svršiti", svojim priložima omogućavaju rad škole. Među njima su: Đorđe Delić, Jovo Pišteljić, Jovo Knežević i drugi. Ovaj fond predstavlja jednu od najstarijih institucija te vrste u Bosni i Hercegovini.

Pred ustanak 1875. godine u Krajini je radilo pedesetak srpskih škola, mada su im turske vlasti na svaki način ometale rad, bojeći se napretka i osvešćenja srpskog naroda.

Srpska škola je od 1862. godine bila smještena u masivnoj jednospratnici, vlasništvu Crkvene opštine, u neposrednoj blizini crkve "Ćelije", u Pelagićevoj ulici. Potom je 1864. godine preseljena u bivšu Radulović-Opujićevu kuću, na početku Gospodske ulice, tamo gdje je danas Skupština grada. Tu je radila sve do 1906. kad je sagrađena nova zgrada Srpske osnovne škole, koja i danas postoji kod bioskopa "Kozara".

U toj zgradi Srpska osnovna škola radi do Prvog svjetskog rata. Poslije rata ukidaju se nacionalne škole, djeca idu u državne, a zgrada se prepušta srpskim društvima među njima i SPD "Jedinstvo", koje se i danas tamo nalazi.

Pelagićeva Bogoslovija

Krunu aktivnosti za duhovno i kulturno prosvjećivanje srpskog naroda u Banjoj Luci i Krajini, koju je predvodila Srpska pravoslavna crkvena opština šezdesetih godina 19. vijeka, čini otvaranje Bogoslovije. Utemeljivač, prvi upravnik i predavač banjalučke Bogoslovije, bio je Vasilije - Vasa

Pelagić, koji je naumio od ove narodne škole "malo sveučilište načiniti".

Potpisnici "štatuta" Bogoslovije, po kome se u ovoj školi radilo, bili su: prota Trifun Jungić, Đorđe Delić, Tomo Radulović, Jovo Pišteljić, Jovo Knežević, Savo Milić, Jovo Milić, Risto Vukić i Savo Bilbija.

Osnovana 1866. godine, Bogoslovija je pod Pelagićevim rukovodstvom radila do njegovog hapšenja u martu 1869. godine. Za to vrijeme Pelagić je nacionalno i politički probudio Banju Luku i Krajinu, što je uticalo na sva potonja zbivanja u ovom gradu. Za potrebe svojih đaka osnovao je Pelagić i čitaonicu, čime je postavio temelje prvoj Srpskoj čitaonici, značajnom faktoru prosvjećivanja ovdašnjeg naroda.

U prvo vrijeme, Bogoslovija je bila smještena u zgradi Stare srpske osnovne škole, da bi potom prešla u novosagrađenu veliku zgradu, Seminariju, završenu 1871. godine, uz Staru srpsku osnovnu školu do Carskog drumu (danas ulica Kralja Petra Prvog). Bila je to najveća zgrada u ono vrijeme, u Banjoj Luci.

Banjolučka Bogoslovija radila je do školske 1874/75. godine. Za to vrijeme odškolovala je 67 mladića, koji su kao sveštenici ili učitelji nastavili da šire pravoslavnu vjeru, prosvjetu i kulturu.

Austrougarska okupacija

Poslije saopštenja da je 29. jula 1878. godine ratifikovan Berlinski ugovor, austrougarska vojska bila je spremna da uđe u Bosnu i Hercegovinu.

Nekoliko dana prije njenog ulaska, glavnokomandujući austrijske vojske, general Ivan Filipović, izdao je stanovništvu ovih krajeva proklamaciju u kojoj se, između ostalog, kaže: "Trupe austrijskog cara i mađarskog kralja na putu su da pređu granice vaše otadžbine. One ne dolaze kao neprijatelji, da nasilno otmu ove zemlje, već kao prijatelji, da učine kraj svima, koji ne samo što pustoše kroz čitav niz godina Bosnu i Hercegovinu, već prete mirnom životu pograničnih, austrijskih zemalja.

Car je s bolom saznao, da građanski rat pustoši ove lepe zemlje, da njihovi stanovnici međusobno ratuju, da su promet i trgovina prekinuti, da su vaša stada ostavljena na milost i nemilost pljački, da vaša polja nisu poorana i da su se beda i nesreća odomaćile kako u gradovima tako u selima. Veliki i teški događaji onemogućili su vašoj vladi, da na stalnoj osnovi vaspostavi mir i red na kojima počiva narodno blagostanje.... Zadahnut željom za vaše dobro, Njegovo veličanstvo sultan se našao pobuđen, da vas povjeri zaštiti svoga moćnog prijatelja cara i kralja. I tako će se carska i kraljevska vojska pojaviti u vašoj sredini. Ona vam sa sobom ne nosi rat, već mir. Naše će oružje svakoga štiti i nikoga neće ugnjetavati... Vaši se zakoni i vaše ustanove neće samovoljno uništavati, vaši će se običaji i vaše naravi štedeti".

Sav cinizam i dvoličnost Austrougarske, tog dvoglavog čudovišta, bili su jasni od stupanja na ova područja. Njeno "dobro" osjetili su banjolučki Srbi kad im je narodna "usrećiteljka", već u prvim danima svoje vladavine, oduzela građevinski materijal prikupljen za izgradnju crkve.

Mrtvilo i propast

Bio je to samo početak. Prave namjere i djela Austrougarske ilustrovaćemo poznatim Pelagićevim "Pismom Gledstonu", engleskom ministru spoljnih poslova, u kome se kaže:

"... Austrija zaista nema ni umne ni moralne snage da dostojno izvrši veliko djelo, koje joj evropske velesile povjeriše, dajući joj mandat da okupira Bosnu i Hercegovinu - djelo oslobođenja i unapređenja ugnjetenih naroda. Za čist posao trebaju čiste ruke; za pošteno djelo treba poštenih radnika; za veliko djelo treba uzvišen, znanstven i energičan genije. Austrija, ta stara lisica i osvajačica naroda, nije toga pokazala ni kod svoje kuće, u svojoj ostarjeloj državi, a toli će učiniti kod poštenog i od prirode slobodnog i trezvenog naroda u Bosni i Hercegovini", piše Pelagić.

Da bi ovo potvrdio faktima, Pelagić dalje navodi: "Narod u Bosni i Hercegovini imao je za vremena turske vladavine daleko veću samoupravu, u školi, u crkvi i opštini, no što je danas ima pod

"civilizovanom i kulturtregerском" Austrijom. Na osnovu takve samouprave narod je mogao osnivati prosvjetne fondove i škole bez pitanja dotične vlasti. Izbor popa, učitelja, opštine i odbora školskog, bivao je sankcionisan punomoćijem naroda, kog se to tiče, a ne od paša i vezira.

Iznevjerene nade

Od velikog ustanka u Krajini i Hercegovini 1875-78, ovdašnji narod očekivao je nacionalno i socijalno oslobođenje Bosne i Hercegovine, poslije viševjekovne turske okupacije. Nade ustanka iznevjerila je nova, austrougarska okupacija koja će potrajati punih 40 godina.

U Banjoj Luci 31. maja 1881. godine održan "prvi koncert u Bosni". Osamdesetih godina 19. vijeka počeo je i pozorišni život u Banjoj Luci, a duhovnoj obnovi srpskog naroda u Bosanskoj Krajini i Banjoj Luci u vrijeme austrougarske okupacije doprinijelo je i obnavljanje Srpske čitaonice u ovom gradu

Danas "osloboditeljka Bosne" - austrijska vlada, miješa se u sve opštinske poslove i kviri samoupravu narodnu... Austrija, rušeći svaku narodnu inicijativu i samoupravu, gura narod u glupost, apatiju, mrtvilo i propast, ili u nezadovoljstvo i novu bunu..." Pelagić dalje piše da u doba takozvane "civilizovane" austrijske vlasti nema slobode štampe, da se sa škola i ustanova brišu ćirilčni natpisi, što ni Turci nisu činili, da su narod opteretili novi nameti i nove muke. Srpski narod govorio je da je Turska u hrišćanima ubijala tijelo, a Austrija i tijelo i dušu.

Koliko je Vasa Pelagić jasno vidio namjere Austrougarske već na početku njene vladavine (Pelagićevo "Pismo Gledstonu" štampano je prvi put 1880. godine), vidjeće se velikim dijelom i u ovoj našoj priči o Srpskom pjevačkom društvu "Jedinstvo" i Banjoj Luci, jer jednu priču bez druge ne možemo ispričati.

Prvi koncert

Vladari su se smjenjivali, vojske su dolazile i prolazile, a Banja Luka je živjela svoj život varoši, kojoj je bilo suđeno da bude u centru zbivanja. Prvi značajniji kulturni događaj od austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine, desio se baš u ovom gradu. Naime "Bosansko-hercegovačke novine", koje su izlazile u Sarajevu, objavile su vijest da je u Banjoj Luci 31. maja 1881. godine održan "prvi koncert u Bosni". List donosi i program koncerta:

"1. Svetosavski pohod od Mendelsona (svirao je orkestar 78. pješ. Pukovnije), 2. Uvertira "Rienzi" od R. Vagnera, za glasovir, 4. ruke (gospođica M. Mrazović i g. nadporučnik Njoda), 3. "Faustova fantazija", od Alarda za četveropjev, od Smolcera (gospoda Steinmez, dr. Unterlugauer, poručnik Sagner, nadporučnik Njoda) 5. "Reminis-cencije im Lucia di Lammermoor za glasovir od F. Lista (Liszta) (gospođica M: Mrazović), 6. deklamacija (gospodin J. Vidić, 7. Suve suze, pjesma uz celokvartet od E. Šruteka (gosp. nadporučnik Njoda) 8. Veliki koncert na glasoviru od H. Černia 4 ruke uz pratnju orkestra, op. 153. (gospođica Mrazović i nadporučnik Njoda)."

Naglašavajući da je koncert održan pred "mnogobrojnom i vrlo odabranom publikom", autor teksta kaže da je program veoma dobro izveden, izuzimajući komad "Svatovski pohod", koji se mogao jedino razaznati po tome kada se u program "zagledalo".

Kako se vidi iz programa, pored vojnog orkestra nastupili su i Milena Mrazović i Jovan Vidić. Pijanistkinja Milena Mrazović je "zanimjela općinstvo svojom uzvišenom svirkom i izvrsnom tehnikom".

Autor, pored onoga što je napisao o pomenutom koncertu, pohvalno piše i o deklamovanju Jovana Vidića, koji je govorio Peterijevog "Ludu". Vidić je bio učitelj u Srpskoj osnovnoj školi u Banjoj Luci.

Zapis o Banjoj Luci

Milena Mrazović, koja se pominje kao izvođač na prvom koncertu u Banjoj Luci, bila je poznata novinarka i radila je devedesetih godina 19. vijeka u Sarajevu. Prokrstarivši Bosnu uzduž i poprijeko, dobro je upoznala ovu zemlju i ljude. U zapisu o Banjoj Luci bilježi:

"Umjerenost (skromnost) Bosanaca dolazi do izražaja u izgledu Banje Luke, jer iako je u ranije doba bila sjedište macarskog paše, bosanskog vezira i jedan od najbogatijih i najznačajnijih trgovačkih gradova zemlje, ostale su ipak niske bijele kuće sa teretom velikih crnih krovova od šindre uvijek iste. Banjalučki trgovac nije gradio ni zankove ni kule i bio je zadovoljan kada je trošna ograda od dasaka opkoljavala njegov, od vanjskog svijeta potpuno odvojen mirni dom, i kada bi stari sanduci imali skupocjeni sadržaj. U ovom gradu imala je buržoazija vodstvo. U porodicama se djevojke strogo odgajaju i ne tako otmeno kao u Posavini, ne odgajaju ih za veselje i šalu kao u Sarajevu, ali ih otac mirno pušta u jednu tuđu kuću, to jest dopušta im da se udaju."

Počinke i pozorišni život

Osamdesetih godina 19. vijeka počeo je i pozorišni život u Banjoj Luci, zasnovan na predstavama putujućih pozorišnih družina. Već 1881. godine pozorišne družine Fotija Ž. Iličića i Đure Protića, koje su davale predstave u nekim mjestima blizu bosanske granice, pokušale su da uđu na okupirano područje, ali im to nije uspjelo. Austrougarska vlast, koja se od dolaska na ove prostore (1878) bojala svake kulture i napretka okupiranog stanovništva, jer je neprosvijeden narod bilo lakše kontrolisati, zazirala je i od pozorišnih predstava koje bi, "kod jednog dijela bosanskog stanovništva mogle izazvati neželjene političke posljedice".

Putujuća pozorišna družina Fotija Ž. Iličića ipak je nekoliko godina kasnije održala u Banjoj Luci predstavu koja je u tadašnjoj štampi zabilježena kao prva u ovom gradu. Naime, ta družina trebala je da gostuje u Sarajevu marta 1884. godine, a u glavni grad Bosne i Hercegovine stigla je iz Banje Luke, gdje je već održala predstave "na veliko zadovoljstvo tamošnje publike", pisao je "Sarajevski list" februara 1884. godine.

Poslije ove pozorišne družine, stizale su u Banju Luku i druge, pa je krajem 1884. godine došla i družina Đure Protića. Publici su se očigledno pozorišne predstave sviđjele jer je dolazila u velikom broju da ih gleda. Tako je počeo pozorišni život u Banjoj Luci.

Srpska čitaonica

Duhovnoj obnovi srpskog naroda u Bosanskoj Krajini i Banjoj Luci u vrijeme austrougarske okupacije doprinijelo je i obnavljanje Srpske čitaonice u ovom gradu.

Osnovana još 1868. godine, u doba Pelagićeve Srpsko-pravoslavne bogoslovije, Srpska čitaonica prestala je da radi zajedno sa Bogoslovijom početkom ustanka Srba 1875. godine. Bogoslovija više nije obnavljana, a Srpska čitaonica ponovo je konstituisana 1883. godine. u njenim Pravilima, donesenim 12. maja 1883. godine, koja je Zemaljska vlada potvrdila početkom juna iste godine, kaže se da je cilj čitaonice "da rasprostire izobraženje, čovječnost i društvenost među stanovnicima..." Dalje piše da čitaonicu osnivaju i izdržavaju njeni članovi, a to mogu biti "svi oni koji se broje među lojalne, poštene i učtive ljude i koji su sinovi Bosne i Hercegovine ili Austro-Ugarske monarhije".

Pravila nalažu da je "konferencijalni i poslovni jezik-srpski, a u slučaju prestanka rada čitaonice sve njeno imanje pripada Fondu Srpsko-pravoslavne osnovne škole u Banjoj Luci".

Risto Besarović naglašava da je odobrenje austrougarske okupacione uprave da jedno društvo, kao što je to bila banjolučka Srpska čitaonica, na početku djelovanja Kalajevog režima, dobije nacionalni naziv, bilo presedan u praksi nove uprave. Naime, Kalaj je bio kategoričan da naziv "srpski" treba da stoji samo uz "pravoslavni", i to jedino u vjerskim stvarima.

Oko ove čitaonice, koju Kočić u "Otadžbini" naziva "najstarijom u zemlji", priznajući joj tako kontinuitet od Srpske čitaonice osnovane u Pelagićevo doba, okupljaće se najvatreniji nacionalni borci za pravo i pravdu, koji su Srbima za vrijeme austrougarske, još više nego za vrijeme turske

vlasti, bili uskraćivani.

Svetosavske besjede

Za vrijeme viševjekovne turske okupacije Bosne i Hercegovine Srbi su svoju duhovnost, prosvjetu i kulturu mogli da njeguju samo u okviru Pravoslavne crkve. Crkveno-školske opštine bile su organizatori kulturnog života, pa tako i svetosavskih zabava, odnosno "svetosavskih besjeda", kako su se te zabave u početku zvale, jer je centralno mjesto na njima zauzimala besjeda o Svetom Savi. Prva Svetosavska besjeda u Banjoj Luci održana je još u Pelagićevoj Bogosloviji 1867. godine. Svetosavske zabave bile su izvori na kojima su đaci, njihovi roditelji i uopšte narod koji im je prisustvovao trebali da se krijepe vjerom, srpskom prosvjetom i kulturom. Zabave su pripremali specijalno imenovani odbori koji su nestajali odmah poslije zabave.

Pored svetosavske besjede, u kojoj je obično neko od učitelja govorio o velikom srpskom svetitelju i prosvjetitelju Savi, na programu su bile pjesme, deklamacije, pozorišni komadi. U drugom dijelu slijedila je igranka i zabavne igre, kao što je vučenje srećaka, na primjer. Budući da se strogo vodilo računa o programu svetosavskih besjeda, bilo je poželjno da se sviraju i igraju narodne igre, pa ako bi se potkrala koja strana, Odbor bi bio kritikovan.

"Sarajevski list" piše o Svetosavskoj besjedi u Banjoj Luci, održanoj januara 1883. godine u organizaciji Srpsko-pravoslavne osnovne škole, u prostorijama hotela "Palas".

"Zabava je otpočela sa Svetosavskom pjesmom "Uskliknimo s ljubavlju" koju je mješoviti zbor od 40 pjevača skladno u 4 glasa otpjevao. Zatim je učitelj Jovo Vidić pozdravio prisutne u kratkom govoru dobrodošlicom i zahvalio im što se pozivaju odazvaše..."

Prvi dio zabave završen je predstavom Trifkovićevo "Ljubavnog pisma" kojega su predstavljali: gg. Niko Pišteljić, Jovo Vidić, Nikola Samdaljević, Mićo Baslać, gđa Anka Bokonjić i gđica Viktorija Zitina i Gospava Vučković. Predstava ta ispala je veoma dobro, a bila je od najboljega utiska na sve prisutne, i svojom krasnom sadržinom, a i umjetnom igrom, koja može na čast služiti onima koji su predstavi prisustvovali."

Zvijezde vodilje

Kada 1893. godine na banjolučkom kulturnom nebu zasija Srpsko-pravoslavno crkveno pjevačko društvo "Jedinstvo", Srpska čitaonica i ovo društvo pod istim krovom biće zvijezde vodilje "poraboćenog" srpskog naroda. Shvatajući da je snaga svih, pogotovo malih naroda u njegovanju kulture i tradicije, čitaonica i "Jedinstvo" uzdigli su se iznad svojih osnovnih funkcija i postali nosioci srpskog duhovnog preporoda.

Godine 1885. na srpsku kulturnu scenu u okupiranoj Bosni i Hercegovini stupa "Bosanska vila", list za zabavu, pouku i književnost. Na njenim stranama osvanule su vijesti o svetosavskim besjedama u Brčkom, Bugojnu, Konjicu, Bosanskom Novom...

Pada u oči vijest objavljena 1889. kada se širom Srpstva slavila 500-godišnjica slavne Kosovske bitke, da na Svetosavskoj besjedi u Brčkom nije bilo gusala "bez kojih ne bi trebala da bude ni jedna srpska besjeda. One su moćni budilac srpskog duha, koji ga održava trijeznim kroz ravnih pet stotina ljeta".

U gotovo tri decenije svoga postojanja (1885-1914), što u vrijeme austrougarske nije pošlo za rukom nijednom drugom srpskom listu, "Vila" je bila "budni stražar koji čuva i bodrim okom prati sve što se javlja na obzorju srpske prosvjete i kulturnog napretka". Za "Vilu" su pisali: Sremac, Dučić, Šantić, Ćorović, Zmaj, Kočić i mnoga druga čuvena srpska pera.

Rad srpskih pjevačkih društava u Bosni i Hercegovini, a pogotovo njihove nastupe, priredbe, zabave, sijela možemo da pratimo posljednjih godina 19. vijeka prije svega zahvaljujući "Bosanskoj vili". I banjolučko "Jedinstvo" će, kao što ćemo se docnije uvjeriti, od svog osnivanja 1893. godine, pa sve do Prvog svjetskog rata naći mjesto na njenim stranicama.

Horsko pjevanje

Muzika je od iskoni čovjekov vjerni pratilac. U radu i odmaranju, tuzi i veselju, čovjek je svoja osjećanja i raspoloženja najbolje izražavao kroz muziku, koristeći pritom prevashodno grlo, kao najljepši i najplemenitiji Bogomdani muzički instrument i glas, kao njegov neposredni izraz. U srednjem vijeku manastiri i crkve su jedina muzička središta. Odatle muzika dolazi na feudalne dvorove, gdje profesionalne muzičke i žonglerske družine zabavljaju besposleno dvorsko društvo. Muzika stiže i na gradske trgove na kojima trubaduri i truveri uveseljavaju narod.

Vokalna horska muzika dostigla je vrhunac u 16. vijeku. Tada nastaju muzička djela koja traže školovane pjevače, a crkve, manastiri i samostani imaju i svoje škole gdje se uči crkveno pojanje i instrumentalna muzika (ova druga kod rimokatolika).

U doba romantizma u građanskom društvu niču prva pjevačka društva, odnosno "pjevačke družine", kako ih ponegdje nazivaju. Prvo takvo društvo osnovano je u Engleskoj 1761. godine, u Rusiji 1802. u Njemačkoj 1809. Švajcarskoj 1810. i tako redom.

Članovi pjevačkih društava u početku su bili profesionalni pjevači i kompozitori, no pjevački pokret nezadrživo se širio i sve više okupljao i amatere, dakle ljude koji jednostavno žele da se druže i pjevaju "za svoj groš".

Temelje muzičke kulture u Srbiji postavio je tridesetih godina 19. vijeka Josif Šlezinger, najprije u Šapcu, a potom u Kragujevcu, kao utemeljitelj i dirigent orkestra zvanog "Knjaževska banda".

Horsko pjevanje u Srbiji počinje da se razvija istovremeno sa instrumentalnom muzikom. Prvi pomen o jednom horu potiče iz 1834. godine i vezan je za knjaza Miloša Obrenovića. Tada je hor, sastavljen samo za tu priliku, pjevao u Kragujevcu, na balu, organizovanom u čast knjaževog odlikovanja koje je primio od sultana.

"Knjaževska banda" pratila je pjevanje glumaca u pozorišnim komadima diletantske družine Joakima Vujića u Kragujevcu 1835. godine.

Dolazak Stankovića

Hor je učestvovao i u predstavama pozorišnih družina Atanasija Nikolića i Nikole Đurkovića, što se publici dopalo toliko da se javila želja za horskim pjevanjem i mimo pozorišnih predstava. Pjevački nadaren i muzički obrazovan, Đurković je 1838. godine osnovao Srpsko crkveno pevačko društvo u Pančevu. Njegov hor hvaljen je na sve strane, pa se i u Beogradu javlja interesovanje za osnivanje takvog pjevačkog društva. Godine 1850. manja grupa obrazovanih građana počela se okupljati radi horskog pjevanja. Tražili su sposobnog horovođu i godine 1852, kada iz Rumunije u Beograd stiže Milan Milovuk, on predloži da osnuju stalno pjevačko društvo sa pravilima i upravom, te tako i učiniše. U prvo vrijeme društvo je postojalo i pjevalo radi sopstvenog uživanja i zabave, kao što su to pravila i nalagala. Pjevali su najviše njemačke i poneku francusku pjesmu. Na srpske narodne melodije i pjesme, kao i na širenje pjevanja u narodu - nisu ni pomišljali.

Situacija se mijenja 1856, kada u Beograd dolazi kompozitor i pijanista Kornelije Stanković i slikar, docnije akademik Stevan Todorović iz Novog Sada, obojica jake i jasne nacionalne orijentacije. Sa "Beogradskim pevačkim društvom" priredili su koncert Stankovićevih kompozicija. Stanković je bio prvi školovani srpski muzičar koji polazi od narodnog melosa kao stvaralačke osnove, čime postavlja temelje nacionalnom smjeru u srpskoj muzici. Godine 1863. Kornelije Stanković izabran je, mjesto Milovuka, za horovođu "Beogradskog pevačkog društva".

U Vojvodini, osim "Pančevačkog srpskog crkvenog pevačkog društva", osnovanog 1838. godine, sva ostala pjevačka društva nastala su u drugoj polovini 19. vijeka, najviše 60-ih godina, u vrijeme pokreta Ujedinjene omladine srpske. Bila su to uglavnom crkvena pjevačka društva, koja su uz crkveno pojanje njegovala i svjetovnu muziku.

Očuvanje nacionalne svijesti

Srpska pjevačka društva, koja su i u Srbiji i u Vojvodini bila kulturni, društveni i nacionalni centri, u Bosni i Hercegovini imala su nemjerljiv značaj očuvanju nacionalne svijesti srpskog naroda pod tuđinskom vlašću. Ovdje, gdje je viševjekovnu tursku, zamijenila austrougarska okupatorska vlast, srpska pjevačka društva postala su narodna utočišta, izvori na kojima se pila duhovna snaga za nove bune i ustanke, i nova pregnuća.

Kraj 19. i početak 20. vijeka u Bosni i Hercegovini je doba u kome se osnivaju pjevačka društva na konfesionalnoj i nacionalnoj osnovi. Tada su osnovana srpska pjevačka društva: "Njeguš" (1886) u Tuzli, "Vila" (1887) u Prijedoru, "Gusle" (1888) u Mostaru, "Sloga" (1888) u Sarajevu, "Soko" (1889) u Trebinju, "Nikolajević" (1900) u Varcar Vakufu, "Zastava" 1891. u Nevesinju, "Jedinstvo" (1893) u Banjoj Luci i dalje širom Bosne i Hercegovine.

Od hrvatskih društava najstarije je "Trebević", osnovano 1894. u Sarajevu, "Majeвица" (1896) u Tuzli, "Nada" (1898) u Banjoj Luci, a od muslimanskih društava "Gajret" je osnovan 1903. godine u Sarajevu i u Banjoj Luci, i tako redom. Jevrejska "Lira" osnovana je 1900. u Sarajevu.

Kad je jednom počeo, pokret osnivanja pjevačkih društava nije se mogao zaustaviti, tako da su do 1941. godine u Bosni i Hercegovini bila 73 organizovana pjevačka društva i to: 34 srpska, 21 hrvatsko, 9 muslimanskih, 2 jevrejska, i 3 radnička društva.

SPD "Jedinstvo"

Početak muzičkog i pozorišnog života u Banjoj Luci, obnavljanje Srpske čitaonice i svetosavske zabave, koje su pored besjede o svetom Savi imale i muzički dio, stvorile su devedesetih godina 19. vijeka duhovnu klimu za osnivanje srpskog pjevačkog društva u Banjoj Luci, značajnom kulturnom i duhovnom centru srpskog naroda.

Od ono malo sačuvanih dokumenata o Srpskom pravoslavnom crkvenom pjevačkom društvu "Jedinstvo", potonjem Srpskom pjevačkom društvu "Jedinstvo" iz Banje Luke, većina ukazuje na to da je Srpska pravoslavna crkvena opština osnovala ovo pjevačko društvo na Vavedenje Presvete Bogorodice 1893. godine. U Pravilima Društva, donesenim na sjednici održanoj 12/24. aprila 1894. godine, u članu 33. kaže se da "Društvena godina počinje na dan 21. novembra na Vavedenje svake godine", a završava se sljedeće godine uoči tog dana.

Činjenica da je "Jedinstvo" 1933. godine proslavilo 40- godišnjicu rada, o čemu postoje napisi u dnevnoj štampi iz tog vremena, takođe govori u prilog onima koji 1893. smatraju godinom osnivanja ovog banjolučkog pjevačkog društva. Među njima je i dr Đorđe Mikić, autor prve povjesnice SPD "Jedinstvo".

Istine radi, recimo da ima i drugačijih mišljenja. Tako Zlatko Puvačić u svojoj knjizi "Stara Banja Luka", u tekstu posvećenom SPD "Jedinstvo" (str.159), bilježi: "Godine 1888. obrazovan je pevački hor sa ciljem da pored pevanja u crkvi neguje i svetovnu pesmu. Trebalo je gotovo pet godina da austrijske okupacione vlasti odobre djelovanje "Jedinstva" i potvrde pravila društva. Prvi dirigent "Jedinstva" bio je učitelj (Mladen) Bošnjaković.

Posle njega horom je rukovodio učitelj Ksenofon Zita... Od svog osnivanja 1893. godine "Jedinstvo" je postalo stecište srpske omladine i njegove prostorije su bile mesto gde se mladež okupljala radi zabave i razonode uz pesmu, svirku i kola."

Akademik Vlado Milošević, dirigent SPD "Jedinstvo" od 1931. do 1941. godine u "Banjolučkom muzičkom ljetopisu", piše o Mladenu Bošnjakoviću, i kaže da je u Banju Luku došao 1888. godine" i radio sa srpskim crkvenim pjevačkim društvom (muški hor), koji je 1893. dobio naziv "Jedinstvo", te da se kasnije preselio u Mostar (gdje je jedno vrijeme bio dirigent Srpskog pjevačkog društva "Gusle").

O tom crkvenom pjevačkom društvu, prethodniku "Jedinstva" , pisala je "Bosanska vila", u broju od 1. januara 1888. godine. U najavi Svetosavske slave i zabave koju priređuje Srpska pravoslavna škola u Banjoj Luci, navodi Program.

Pjesma prirasla srcu

Srpskom narodu pjesma je neobično prirasla srcu. To kazuju njegove narodne pjesme i gusle javorove, kojima se Srbin u teškim danima čeličio, s kojima je kretao u boj, slavio pobjede, pronosio slavu svojih pređa. Srpska pjevačka društva nastavila su taj posao. Zamisao oko osnivanja ovih društava odavno je zagrijala narodnu dušu. Dok su društva bila u povoju, Srpska pravoslavna crkva i srpski rodoljubi pomagali su im da ojačaju.

Prve prostorije, u kojima je "Jedinstvo" bilo zajedno sa Srpskom čitaonicom, sa kojom će i ubuduće dijeliti krov nad glavom, bile su u zgradi Crkvene opštine, koja se nalazila na početku sjevernog dijela Gospodske ulice, tamo gdje se danas nalazi Skupština grada Banje Luke. Te 1888. godine banjolučki Srbi su se posebno pokazali, jer je program bio "izvrstan, a osobito nam se dopada što govor drži đak iz IV razreda kako bi se moglo i po drugim mjestima izvesti. Još nam se dopadaju deklamacije dječije, a najviše što su u igrici posve isključene salonske igre, nego samo se igraju srpske narodne igre. Tako i treba. Čist prihod namijenjen je siromašnim učenicima srpske banjalučke škole". Isto tako, "Vila" br. 6, od 16. marta 1888. donosi program Besjede, koju priređuje banjolučko Srpsko crkveno pjevačko društvo, 3. marta te godine, u korist svoje blagajne.

Godina osnivanja

U prilog činjenici da se o srpskom pjevačkom društvu u Banjoj Luci može govoriti već od 1888. godine govori i podatak da je u obližnjem Prijedoru 1887. godine osnovano Srpsko crkveno pjevačko društvo "Vila", te da je to godina u kojoj se inače u Bosni i Hercegovini osnivaju prva pjevačka društva - "Gusle" u Mostaru, "Sloga" u Sarajevu i tako redom.

U Kalendaru "prosvjete" za prestupnu 1912. godinu (str. 307), u popisu srpskih pjevačkih društava takođe piše da je "Jedinstvo" osnovano 1893. godine.

Dragan Šajnović navodi sjećanja aktivnih članova Društva od njegovog osnivanja: Stak Koprivice i Koste Dimitrijevića, koja je zabilježio Vlado Milošević.

Prema njihovom kazivanju, "Jedinstvo" je osnovano 1892. godine, a glavni pokretač i prvi predsjednik Društva bio je Risto Bokonjić. Hor je u početku bio muški, a od 1893. pa nadalje mješoviti. Kao prvog dirigenta navode Ksenofona Zitu, koji je to bio sve do 1914, kad je "Jedinstvu" zabranjen rad. Istovremeno, u Društvu je djelovao i tamburaški orkestar, a nešto kasnije i diletantska sekcija koja je izvela pozorišne komade: J. Veselinović - D. Brzak: "Đido", Ilija Okrugić "Saćurica i šubara" i Milovan Glišić "Dva cvancika".

Profesor dr Perko Vojnović u svojoj knjizi "Vrbaska banovina u političkom sistemu Jugoslavije", u poglavlju o Kulturnoj politici Vrbaske banovine, piše da je "još 1894. godine u Banjaluci osnovano Srpsko pravoslavno crkveno pjevačko društvo "Jedinstvo", uzimajući tako godinu kad su donesena i od Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu prihvaćena pravila Društva, za godinu njegovog osnivanja.

U ovoj monografiji SPD "Jedinstvo", priklanjamo se 1893. godini, kao godini osnivanja Društva i od nje računamo sve potonje.

Pokretački odbor i prva pravila

U privremenom odboru Srpsko-pravoslavnog crkvenog pjevačkog društva "Jedinstvo", za predsjednika je izabran učitelj i prota Vid Kovačević, a članovi su bili: Savo Surutka, Risto Bokonjić, Lazar Milić, Lazar I. Popović i Simo Kojić, a perovođa Ksenofon Zita. Odbor je 28. aprila (10. maja) 1894. godine uputio molbu "Slavnom gradskom Kotarskom uredu u Banjoj Luci", u kojoj se kaže:

"Na temelju dopisa tog slavnog gradskog kot.(arskog) ureda br. 1744. 22. marta o.g. dopisanog ovdašnjoj Srp-prav.-crkvenoj škol. Opštini-izabrati su kao privremeni odbor za podnošenje pravila

tom slav. grad. uredu i vođenju uprave srp. prav. Crkv. pjevačkog društva "Jedinstva" - donde dok Visoka zemaljska vlada potvrdi nam pravila, tada će biti tek stalan odbor izabran. isti privremeni odbor ovako se konstituisao: Vid Kovačević, proto predsjednik, Savo Surutka podpredsjednik, Risto Bokonjić blagajnik, Lazar Milić, Lazar I. Popović, Simeun Kojić članovi, Ksenofon Zita perovođa. Potpisati pak pikorno ispred odbora mole da taj slav. grad. kot. ured. Priložena tri primjerka pravila, što skorije redovnim putem Visokoj zemaljskoj vladi na odobrenje podastreti, da visoko ista blagoizvoli nam što pre potvrditi".

Molbu, koja nosi datum 28. april/10. maj 1894. godine, potpisali su: predsjednik privremenog odbora prota Vid Kovačević i perovođa Ksenofon Zita.

Za divno čudo, Zemaljska vlada, koja je kao po pravilu odugovlačila u rješavanju sličnih zahtjeva, posebno kad su srpska društva bila u pitanju, ovaj put bila je efikasna, i već 17/19. decembra 1894. godine odobrila Pravila, čime je faktički priznala osnivanje "Jedinstva".

Prve prostorije, u kojima je "Jedinstvo" bilo zajedno sa Srpskom čitaonicom, sa kojom će i ubuduće dijeliti krov nad glavom, bile su u zgradi Crkvene opštine, koja se nalazila na početku sjevernog dijela Gospodske ulice, tamo gdje se danas nalazi Skupština grada Banje Luke. Bila je to bosanska jednospratnica pokrivena šindrom. Zahvaljujući fotografu Paceltu, koji je u prizemlju iste zgrade imao radnju, ostala je do naših dana sačuvana fotografija na kojoj se vidi natpis: SRPSKA ČITAONICA i JEDINSTVO.

Poslije rušenja ove zgrade, prostorije su bile na spratu zgrade koja je sa južne strane zatvarala dvorište hotela "Balkan" i stare Srpske osnovne škole, na Carskom drumu. Sala "Jedinstva" korišćena je i za održavanje zabava, društvenih sijela, priredbi. Tu se pjevalo, sviralo, igrala se kola, čitale knjige i časopisi, vodio se cio život tadašnje banjolučke omladine.

Hotel "Balkan"

Srpska pravoslavna crkveno-školska opština sagradila je 1905. godine impozantni hotel "Balkan". Jedno vrijeme pod njegovim krovom našla su utočište srpska društva, među kojima i "Jedinstvo": Zgrada "Balkana" bila je takozvana "uglovka". Njena istočna fasada bila je u Gospodskoj, a sjeverna u ulici koja je vezivala Gospodsku ulicu sa Carskim drumom.

Glavni ulaz nalazio se na sjeveroistočnom dijelu zgrade napravljenom kao ovalni produžetak, iznad koga je bio balkon. Na prvom spratu smještene su hotelske sobe.

Izgled hotela "Balkan" i razigranost njegove arhitekture sačuvani su na brojnim fotografijama.

Bila je to moderna zgrada sa visokim parterom, gdje su se nalazili kafana i restoran sa velikim prozorima, koji su posjetiocima dozvoljavali da, pijuckajući kafu i piće, čitaju novine i časopise, a istovremeno prate šta se napolju dešava. U svijetlim, lijepo uređenim salama, koje su mogle da se sastave u jedinstven prostor, održavane su zabave i sijela na kojima je učestvovalo i Pjevačko društvo "Jedinstvo", bilo kao domaćin ili kao gost.

Prvi dirigent "Jedinstva"

Prvi dirigent "Jedinstva", prije njegove zvanične registracije, bio je već spomenuti učitelj muzike, glumac i reditelj Mladen Bošnjaković. Nije jasno ko je bio dirigent pjevačkog društva koje je prethodilo "Jedinstvu", od 1889. godine kad Bošnjaković odlazi u Mostar, do 1893. godine. Zlatko Puvačić navodi da je to bio Ksenofon Zita. Da to nije tačno, vidi se iz pisma Zitine kćerke Zore, upućenog Vladi Miloševiću. Naime, kako stoji u pismu, Ksenofon Zita, rođeni Banjolučanin, bio je sve do 1893. godine na školovanju, najprije u Karlovcima, a potom u Somboru, gdje je pomenute godine završio učiteljsku školu. Iste godine 1. septembra, postavljen je za učitelja u banjolučkoj Srpskoj muškoj osnovnoj školi. Najvjerovatnije da se upravo te godine prihvata i posla horovođe Srpsko-pravoslavnog crkvenog pjevačkog društva "Jedinstvo". Tome u prilog govori i Zitino ime među članovima pokretačkog odbora za osnivanje "Jedinstva". U svakom slučaju, Ksenofon Zita je prvi dirigent "Jedinstva" od njegovog zvaničnog osnivanja 1893. godine.

Zitini roditelji bili su Grci i nekad su se zvali Kinikas. Starinom potiču iz Moskopolja, a Senin otac doselio se iz Korče. Prezime "Zita" dobio je kao nadimak Ksenofonov djed, dobar trgovac, omiljen

kod ljudi. Poslije su cijelu porodicu prozvali Zita.

Seno Zita bio je dobar poznavalac karlovačkog pojanja. Još kao đak somborske Učiteljske škole, osnovao je pjevačko društvo, a pjevao je i solo. Njegovi savremenici zabilježili su da je bio "odličan bariton". Pjevao je u banjolučkom crkvenom horu, na sijelima, svetosavskim i drugim zabavama srpskih društava svoga vremena. Ponekad ga je na klaviru pratila kći Zora.

Ksenofon Zita umro je u Banjoj Luci, gdje je i sahranjen, 1943. godine (Zaostavština B. Miloševića, Pismo Zore Zita, Zagreb, 30. marta 1964, Muzej RS).

Učestvovanje na bogoslužjenjima

Od svog osnivanja, hor "Jedinstvo" pjevao je u crkvi na liturgijama, naročito o Mladim nedjeljama i velikim vjerskim praznicima. Narod je rado dolazio na bogoslužjenja i volio da čuje umilnu i skladnu pjesmu kojom je uznošena molitva Bogu.

Pravoslavna crkvena služba i božanstvene pjesme na slovenskom jeziku imaju posebnu ljepotu. O tome svjedoči događaj ispričan u "Vili" br. 2, od 1895. godine. Zabilježeno je da su, na pogrebu ruskog cara Aleksandra III Aleksandroviča, 1894. godine, svijet toliko ganule crkvene pjesme da je engleska kraljica izdala naredbu da se od tada za pokoj duša umrlih članova kraljevske kuće, pjevaju u prvom redu pravoslavne pjesme, a osobito "So svjatimi u pokoj".

Priredbe i zabave

Pored pjevanja u crkvi, "Jedinstvo" je već prvih godina rada davalo priredbe i zabave, a učestvovalo je i na onima koje su priređivala druga društva. Jedno vrijeme "Jedinstvo" je imalo i diletantsku glumačku sekciju, koja je nastupala na priredbama Društva, i obogaćivala sadržaj u srpskom kulturnom životu.

Malobrojna domaća inteligencija, školovana uglavnom u Beogradu, Beču, Pragu, Gracu i drugim evropskim kulturnim centrima, pristigla je u Banju Luku početkom 20. vijeka. Hvatajući se u koštac sa velikim poslovima na kulturnom, prosvjetnom i uopšte nacionalnom planu, uskoro je novi zamajac dobila u prvim banjolučkim maturantima, školovanim kod kuće

Od svog osnivanja, hor "Jedinstvo" pjevao je u crkvi na liturgijama, naročito o mladim nedjeljama i velikim vjerskim praznicima. Narod je rado dolazio na bogoslužjenja i volio da čuje umilnu i skladnu pjesmu kojom je uznošena molitva Bogu.

Pravoslavna crkvena služba i božanstvene pjesme na slovenskom jeziku imaju posebnu ljepotu.

O tome svjedoči događaj ispričan u "Vili" br. 2, od 1895. godine. zabilježeno je da su, na pogrebu ruskog cara Aleksandra III Aleksandroviča, 1894. godine, svijet toliko ganule crkvene pjesme da je engleska kraljica izdala naredbu da se od tada za pokoj duša umrlih članova kraljevske kuće, pjevaju u prvom redu pravoslavne pjesme, a osobito "So svjatimi u pokoj".

Pored pjevanja u crkvi, "Jedinstvo" je već prvih godina rada davalo priredbe i zabave, a učestvovalo je i na onima koje su priređivala druga društva. Jedno vrijeme "Jedinstvo" je imalo i diletantsku glumačku sekciju, koja je nastupala na priredbama Društva, i obogaćivala sadržaj u srpskom kulturnom životu

Kritike na stranicama "Vile"

Srpsko pravoslavno crkveno pjevačko društvo "Jedinstvo" priredilo je 21. oktobra 1895. godine zabavu u korist svoje blagajne. Pored pozdravnog govora i deklamacije, hor Društva izveo je sedam pjesama. U drugom dijelu programa bila je igranka, na kojoj je, kako je ostalo zabilježeno, bilo i stranih igara "a ne bi trebalo", u kritičkom tonu piše "Bosanska vila".

U istom tonu, na njenim stranicama mogle su da se pročitaju i druge kritike, što je pokazivalo da "Vila" budno prati sve što njen narod radi. Bila je tu da pohvali, ali i da pokudi kad treba, sve u korist narodnu.

Na Vavedenje 1896. godine Srpska čitaonica u Banjoj Luci priredila je zabavu sa igrankom. Na programu su bile tri pjesme, dvije za mješoviti i jedna za muški zbor, i dva pozorišna komada: "Klin klinom" i "Svekrva". Pišući o tom događaju, "Vila" naglašava da su u drugom dijelu programa bile

igre na pola strane, kao da ne bi moglo bez njih biti.

Još je čudnije da je i program na njemačkom štampan, što je prvi put na srpskoj zabavi u Bosni. "Vila" dalje naglašava bojazan da bi se "mogla predrugojačiti ona stara: "Banja Luka, na Krajini hvala, a ko je kriv tome, Bog neka mu sudi".

Banjolučka realka (1895)

Malobrojna domaća inteligencija, školovana uglavnom u Beogradu, Beču, Pragu, Gracu i drugim evropskim kulturnim centrima, pristigla je u Banju Luku početkom 20. vijeka. Hvatajući se odmah u koštac sa velikim poslovima na kulturnom, prosvjetnom i uopšte nacionalnom planu, uskoro je novi zamajac dobila u prvim banjolučkim maturantima, školovanim kod kuće. Naime, još 1885/86, školske godine otvorena je u Banjoj Luci Trgovačka škola koja je spremala trgovački i činovnički kadar, potom je škola ukinuta, a 1895. završena je izgradnja prvog krila reprezentativnog zdanja banjolučke Velike realke.

Početak rada, u to vrijeme jedine pune srednje škole u Bosanskoj Krajini, obilježen je skromnom svečanošću 4. oktobra 1895. godine, U prvi razred školske 1895/96. godine upisana su 64 učenika. Prvi direktor Realke bio je Avgust pl. Tartalja, a prvi profesori bili su Vladimir Skarić, proto Vid Kovačević, fra Franjo Đurić, Ibrahim F. Kadić i Jakov Elijac.

Objašnjavajući da su đaci, pogotovo viših razreda Velike realke, uživali poseban ugled u gradu, Vuk Jelovac piše da su rado odlazili u pjevačke i muzičke družine, posjećivali prosvjetno kulturne kružoke, njegovali gimnastiku kao zdrav i koristan sport: "Sve to kao i ničim nenačet rz i obraz i solidna i temeljita nastava i stečeno znanje za vreme školske obuke, mnogo je delovalo na svestrano obrazovanje tadašnjih đачkih generacija, koje su stekle jak i besprekoran osnov, a što se pokazalo kao neobično pozitivno i docnije, kad su ovi, svršeni ljudi pošli u praktičan život..."

Vremenom se broj đaka Velike realke, docnije Realne gimnazije, povećao. Drugo krilo zgrade završeno je 1903. godine, dok je konačan izgled ovo reprezentativno zdanje, koje će decenijama biti simbol Banje Luke i Krajine, dobilo za vrijeme Vrbaske banovine 1930/1931. godine.

Banjolučka Realka obrazovala je djecu iz Bugojna, Bihaća, Bosanske Dubice, Bosanske Gradiške, Varcar Vakufa i drugih mjesta. Stoga austrijska škola, iz koje je ćirilica bila protjerana, a mnogo gradiva koje su u njoj učilo, vrijeđalo je srpska nacionalna osjećanja, imala je i svoje pozitivne strane.

Viša djevojačka škola

Njeni đaci izlazili su iz školskih klupa sa širokim vidicima i znanjem dva strana jezika, što im je omogućavalo kontakte sa svijetom, ali i nastavak školovanja u velikim evropskim centrima.

Jedva dočekavši da svoju djecu mogu dati dalje na škole u Banjoj Luci, roditelji su to činili i onda kad baš nisu imali materijalnih uslova, snalazeći se kako su znali i mogli.

Pošto u početku ženska djeca nisu mogla da idu u Gimnaziju za njih je 1898. godine osnovana Viša djevojačka škola u kojoj su se pored obrazovnih predmeta učili i predmeti za praktičan rad u domaćinstvu.

Pjevanje je u ovoj školi bilo obavezan predmet, a klavir se učio fakultativno. Tako su se mlade banjolučke gospođice spremale da uđu u obrazovno društvo u kome neće zaostajati za svojim vršnjacima.

Dobrotvorne zabave

Srpska pjevačka društva često su priređivala priredbe i zabave. Ostvareni prihod nije išao samo u korist njihove "glagajnice", kako se tada govorilo, nego su društva iz tih sredstava pomagala srpskoj siročadi koja su ostajala poslije ratova i montiranih procesa protiv srpskog naroda, ili nekom svom osirotjelom članu, srpskom đaku, starala se da se kupe muzički instrumenti za društvo, garderoba za pozorišne sekcije. Ponekad su društva pomagala velike kulturne akcije srpskog naroda, poput "prenosa kostiju neumorlog Vuka Karadžića", kao što je to, kako je objavljeno u "Vili" br. 8. od 30. aprila 1897. godine, učinilo Srpsko-pravoslavno crkveno pjevačko društvo "Vijenac" u Brčkom priredivši zabavu na drugi dan Vaskrsa.

Na Mitrovdan godine 1897. držala su zabavu dva srpska pjevačka društva u Krajini: "Jedinstvo" u Banjoj Luci i "Vila" u Prijedoru. Na programu "Jedinstva" našlo se deset tačaka i to: tri pjesme u mješovitom, dvije u muškom zboru, jedan duet i jedna solo. Pored toga, bila je tu i živa slika "Kosovska djevojka" i "Šaljivi ribolov".

Prijedorska publika vidjela je nešto skromniji program: tri pjesme za pjevanje, i to dvije u mješovitom, a jedna u muškom zboru i jedna uz gusle. Poslije toga izvedena je predstava "Tri bekrije".

Osnivanje Banjalučko-bihačke mitropolije

Osnivanje Banjalučko-bihačke mitropolije, 1900. godine, sa mitropolitskom stolicom u Banjoj Luci, doprinijelo je razvijanju i jačanju nacionalnog života, a time i uspješnijem radu postojećih srpskih društava kao i osnivanju novih, poput "Dobrotvorne zadruge pravoslavnih Srpkinja Banjolučanka", potonjeg "Kola srpskih sestara".

Mitropolija dabro-bosanska dugo je bila jedna od najvećih eparhija Pečke patrijaršije, sa 233 parohije i 481.000 duša.

Zbog velikog područja koje je zauzimala, nadležni arhijerej nije stizao da obiđe sve dijelove eparhije, pa su trpjeli i Crkva i narod. Sa ovim problemom, koji je dočekao austrougarsku okupaciju, konačno se uhvatio u koštac agilni mitropolit dabro-bosanski Nikolaj Mandić. U predstavci upućenoj 31. marta 1899. godine vasiljenskom patrijarhu Konstantinu, mitropolit Mandić molio ga je da dozvoli osnivanje posebne eparhije za područje Banje Luke i Bihaća. Uvidjevši da je zahtjev dabro-bosanskog mitropolita opravdan, vasiljenski patrijarh odlučio da se pomenuta crkvena oblast razdjeli u dva samostalna okruga: Dabro-bosansku i Banjalučko-bihačku mitropoliju.

Za prvog mitropolita izabran je arhimandrit Evgenije Letica, koji je do tada bio na službi u Temišvaru. Prije nego što se zakaluđerio, proveo je duže vrijeme u Bosni kao državni činovnik. Kako su okupatorski austrougarski zakoni tada nalagali, osnivanje nove eparhije i izbor mitropolita potvrdio je austrijski car Franjo Josip.

Shvatajući važnost ovog istorijskog čina za narod i Crkvu banjalučko-bihačke regije, novom mitropolitu priređeno je veličanstveno slavlje, kome je svoj udio dalo i Srpsko-pravoslavno crkveno pjevačko društvo "Jedinstvo".

Arhimandrit Evgenije Letica, potonji prvi mitropolit banjalučko-bihački, bio je veoma obrazovan čovjek. U vremenu u kome se nacionalna osjećanja nisu smjela javno pokazivati i njegovati, shvatio je značaj srpskih društava, nosilaca narodnog preporoda, te je svesrdno pomagao njihovo osnivanje i rad. Bio je član Matice srpske, počasni član "Dobrotvornih zadruga Srpkinja u Bosanskoj Dubici, Prijedoru i Banjoj Luci. "Pobratimstva" u Sanskom Mostu, član - dobrotvor Prosvjetnog i kulturnog društva Srba u Bosni i Hercegovini "Prosvjeta", kao i jedan od članova utemeljivača Srpskog pravoslavno-crkvenog pjevačkog društva "Jedinstvo".

Doprinos uspjehu

Neki učenici Realke, kao na primjer Vlado Milošević i Petar Kostić, bili su aktivni članovi pjevačkog društva "Jedinstvo" i doprinijeli su njegovom uspjehu i ugledu.

Prvobitni cilj Društva "Prosvjeta" da pomaže školovanje siromašnih Srba đaka koji uče u srednjim i velikim školama, odnosno na fakultetima, od početka je proširen na brigu o sveukupnoj duhovnosti naroda, kao i o njegovim nacionalnim poslovima

Bio je član Matice srpske, počasni član "Dobrotvornih zadruga Srpkinja u Bosanskoj Dubici, Prijedoru i Banjoj Luci. "Pobratimstva" u Sanskom Mostu, član - dobrotvor Prosvjetnog i kulturnog društva Srba u Bosni i Hercegovini "Prosvjeta", kao i jedan od članova utemeljivača Srpskog pravoslavno-crkvenog pjevačkog društva "Jedinstvo".

Na velikoj svečanosti, organizovanoj 17. decembra po starom, odnosno 30. decembra po novom kalendaru 1900. godine, na hirotonisanju arhimandrita Evgenija za mitropolita banjolučko-bihačkog, nastupio je i hor SPD "Jedinstvo", pod upravom horovođe Ksenofona Zite. Uoči svečanosti, u subotu, 16. decembra uveče, priređena je bakljada u čast budućeg mitropolita Evgenija i povjerenika cara Franje Josipa I, barona Apela, na kojoj je nekoliko pjesama izveo hor "Jedinstvo".

Pohvale dirigentu i horu

U nedjelju, 17. decembra, bila je kruna svekolikih svečanosti. Toga dana obavljeno je posvećenje i ustoličenje mitropolita, činodejstvovali su Visokopreosvešteni gospodin mitropolit sarajevski Nikolaj, kao zastupnik njegova Blaženstva patrijarha carigradskog na amvonu, Visokopreosvešteni mitropolit mostarski Serafim, te Visokopreosvešteni mitropolit donjotuzlanski Grigorije, uz sasluženje većeg broja sveštenika i đakona.

Poslije čina hirotonisanja, produžena je Liturgija na kojoj je Pjevačko društvo "Jedinstvo", pod vještom upravom svoga horovođe Ksenofona Zite, skladno odgovaralo na jektenija i uzglase i otpjevalo propisanu "Heruviku" i "Pričasnju pjesmu".

U nedjelju uveče u osam časova priređen je u čast novog arhijereja i visokih gostiju koncert, kome je prisustvovalo oko 10.000 posjetilaca. Mješoviti hor SPD "Jedinstvo", pod upravom horovođe Ksenofona Zite, izveo je kompozicije: javorski: "Banačansko kolo", Slavjanski: "Uh ja zolotu", Jenko: "Oštre su nam sablje", St. Deskašev: "Gusle moje?", te Mokranjčeve "Pjesme sa Kosova" (Osmu rukovet).

U "Prvom šematizmu pravoslavne srpske mitropolije Banjalučko-bihačke" za godinu 1901. perom Dimitrija Jankovića, konzistorijskog savjetnika, jednog od učesnika svečanosti povodom hirotonisanja mitropolita Evgenija Letice, ostao je zapisan ovaj događaj i ocjena da "vrijedni horovođa gospodin Ksenofon Zita zaslužuje punu hvalu kao god i njegov hor, koji je sve pjesme najpreciznije izveo".

Dobrotvorna zadruga

Društvo "Dobrotvorna zadruga pravoslavnih Srпкиnja Banjalučanki", osnovano je u decembru 1900. godine. Na Skupštini, održanoj naredne godine izabran je odbor sa zadatkom da pripremi Pravila i uputi ih Zemaljskoj vladi na odobrenje. Austrijskim vlastima nije se sviđjelo osnivanje još jednog srpskog društva. Budući da nisu mogle da nađu razloge zbog kojih bi ga zabranile, nastojale su da bar Pravila budu po njihovoj želji. Vlasti su se posebno okomile na član 31. pomenutih Pravila u kome je stajalo da "u slučaju prestanka rada Društva imovina ima pripasti srpsko-školskoj crkvenoj opštini". Traži, da se taj član izmijeni tako da "društvena imovina poslije prestanka rada društva ima pripasti državi", pisale su docnije o tome "Vrbaske novine".

Nakon dvogodišnje mučne borbe i nekoliko interpelacija u Saboru Pravila su potvrđena onako kako su bila predviđena. Time će Zadruga uspjeti da sačuva svoju imovinu za vrijeme Prvog svjetskog rata, što nije bio slučaj sa nekim drugim srpskim društvima.

Vrijedne članice Društva njegovale su i pazile starice, siromašnim srpskim djevojkama udavačama pomagale su oko sprema za udaju, a već prvih godina svoga rada šalju nekoliko učenica u srednje škole, naročito u Karlovac.

U potonjim godinama nevolja i iskušenja, srpskog naroda, članice Zadruga zaradiće, i u potpunosti opravdati oreol "srpske majke", koji ih je krasio.

Prvo Srpsko zabavište

Godine 1906. "Dobrotvorna zadruga" osnovala je i izdržavala prvo Srpsko zabavište, smješteno u prizemnoj zgradi nedaleko od današnje Robne kuće "Centar". U zabavište su išla djeca mnogih Banjalučana, među kojima i vrijedni opisivač stare Banje Luke Zlatko Puvačić, u čijim sjećanjima

je zabilježeno: "U zabavištu se razvijao srpski nacionalni duh, učilo se pevanje i deklamovanje te razne igre. Imali smo dosta raznovrsnih igračaka, a u bašti su bile ljuljaške. Priređivali smo priredbe u učionici Srpske osnovne škole kojima su prisustvovali roditelji i redovni učenici škole."

Na zabavama koje je priređivala Zadruga, bilo u korist svoje blagajne, ili kao pomoć drugim srpskim društvima, često je učestvovalo i "Jedinstvo".

Među nacionalnim društvima koja se rađaju devedesetih godina 19. vijeka, i obogaćuju kulturnu i društvenu scenu, značajno mjesto pripada Prosvjetnom i kulturnom društvu Srba u Bosni i Hercegovini "Prosvjeta", osnovanom u Sarajevu 18. avgusta 1902. godine. Prvobitni cilj Društva da pomaže školovanje siromašnih Srba đaka koji uče u srednjim i velikim školama, odnosno na fakultetima, od početka je proširen na brigu o sveukupnoj duhovnosti naroda, kao i o njegovim nacionalnim poslovima. Već septembra iste godine osnovan je pododbor u Banjoj Luci, u kome je predsjednik bio dr Vaso Glušac, tajnik Kosta Majkić, blagajnik Marko Livnjaković, a revizori Jevrem Kovačević i Trifun Dobrojević.

Saradnja pjevačkih društava

"Jedinstvo" je od svog osnivanja dobro saradivalo sa ostalim srpskim pjevačkim i drugim srpskim društvima u Bosni i Hercegovini, pogotovo u Krajini, štampa bilježi da je Srpsko pravoslavno crkveno pjevačko društvo "Pobratimstvo" iz Sanskog Mosta na praznik Svetog Stevana Dečanskog, 11/24. novembra 1904. godine, osveštalo svoju zastavu. U programu, koji je tom prilikom priređen učestvovalo je i "Jedinstvo" iz Banje Luke, čin osveštenja zastave "Pobratimstva", obavio je mitropolit banjalučko-bihački Evgenije Letica, čist prihod svečanosti i spomen klinova namijenjen je fondu srpske škole u Sanskom Mostu.

I Srpska đачka omladina priredila je 1904. godine na Veliku Gospojinu, zabavu sa igrankom u korist "Prosvjete". U zaostavštini dr Vladislava Kostića sačuvana je ova, kao i mnoge druge pozivnice koje donosimo u našoj knjizi da im se trag ne bi izgubio.

S jeseni i zimi pjevačka društva organizovala su sijela za svoje članove i prijatelje. Na tim sijelima čitane su knjige iz društvene biblioteke ili pozajmljene iz čitaonica. Držana su predavanja iz raznih oblasti nauke i kulture, igrani pozorišni komadi i društvene igre. Sijela su bila značajan oblik širenja nacionalne kulture i umjetnosti.

Najviše se, ipak, na sijelima pjevalo. Riječju i zvukom pjesma tka svoju priču, rječitiju od najbolje besjede, govori srcu i duši, jezikom koji svi razumiju.

Ni drama ni besjeda, ni priča ni slika nisu u stanju da čovjeka odvoje od svakodnevnog života, kao što to muzika umije. Kad zatrepere najtananije, najnježnije strune u dubini duše, muzika koja ide iz srca lako nalazi put do drugog srca. Zato se narod ovdašnji čvrsto vezao za "Jedinstvo", učestvovalo u njegovom radu, pratio ga i pomagao koliko god je mogao.

Nacionalno ime

Od svog osnivanja Srpsko-pravoslavno crkveno pjevačko društvo "Jedinstvo" težilo je da nosi nacionalno ime - Srpsko pjevačko društvo "Jedinstvo". Zajednički ministar finansija austrougarske vlade Benjamin Kalaj, poznati srbomrzac, žestoko se tome protivio. Prihvativši već jednom na početku svoje vladavine, 1883. godine, da se prilikom obnavljanja Srpske čitaonice zadrži njeno ime, ovaj put se nije dao nagovoriti. Tek 1903. godine, kada Kalaj odlazi sa bosanskohercegovačke scene Uprava banjolučkog Pjevačkog društva pokreće postupak za odobravanje nacionalnog imena. Na Glavnoj skupštini Društva, održanoj 30. novembra 1903. godine, odlučeno je da se u vezi s tim Zemaljskoj vladi u Sarajevu podnese zahtjev. Aktivnost su vodili poznati banjolučki nacionalni radnici: tadašnji predsjednik Društva Stojan Babić, potpredsjednik Dušan Pišteljić i sekretar Društva Svetozar Zrnić.

Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu obavijestila je Zajedničko ministarstvo finansija u Beču da je "Jedinstvo", na svojoj Glavnoj skupštini održanoj 25 (12) decembra 1904. godine, promijenilo naziv od "Srpsko pravoslavno-crkveno pjevačko društvo Jedinstvo" u "Srpsko pjevačko društvo Jedinstvo" i da je Zemaljska vlada to odobrila.

Pravila su bila gotovo ista kao prva, osim što je odlučeno da se u čl. 6. tač. pod a) doda: "počasnim

članom može biti i svaki onaj koji je i za cijeli srpski narod učinio osobite zasluge".

Novom odboru naloženo je da dopunu Pravila sa prijedlogom novog naziva Društva uputi Visokoj zemaljskoj vladi u Sarajevo na odobrenje. Zapisnik su potpisali: predsjednik Stojan Babić, potpredsjednik Dušan Pišteljić, perovođa Svetozar Zrnić, arhivar Ksenofon Zita i blagajnik Ljubomir Vujić.

Pomaganje drugim

Pjevačko društvo "Jedinstvo" je organizovalo priredbe i zabave u korist "Dobrotvorne zadruge pravoslavnih Srпкиnja Banjolučanki", "Prosvjete", Srpske čitaonice, Srpske osnovne škole i drugih društava i ustanova, i tako pomagalo njihov rad

Tek 1903. godine, kada Kalaj odlazi sa bosanskohercegovačke scene Uprava banjolučkog Pjevačkog društva pokreće postupak za odobravanje nacionalnog imena

Od svog osnivanja Srpsko-pravoslavno crkveno pjevačko društvo "Jedinstvo" težilo je da nosi nacionalno ime - Srpsko pjevačko društvo "Jedinstvo". Zajednički ministar finansija austrougarske vlade Benjamin Kalaj, poznati srbomrzac, žestoko se tome protivio. Prihvativši već jednom na početku svoje vladavine, 1883. godine, da se prilikom obnavljanja Srpske čitaonice zadrži njeno ime, ovaj put se nije dao nagovoriti. Tek 1903. godine, kada Kalaj odlazi sa bosanskohercegovačke scene Uprava banjolučkog Pjevačkog društva pokreće postupak za odobravanje nacionalnog imena. Na Glavnoj skupštini Društva, održanoj 30. novembra 1903. godine, odlučeno je da se u vezi s tim Zemaljskoj vladi u Sarajevu podnese zahtjev. Aktivnost su vodili poznati banjolučki nacionalni radnici: tadašnji predsjednik Društva Stojan Babić, potpredsjednik Dušan Pišteljić i sekretar Društva Svetozar Zrnić.

Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu obavijestila je Zajedničko ministarstvo finansija u Beču da je "Jedinstvo", na svojoj Glavnoj skupštini održanoj 25. (12) decembra 1904. godine, promijenilo naziv od "Srpsko pravoslavno-crkveno pjevačko društvo Jedinstvo" u "Srpsko pjevačko društvo Jedinstvo" i da je Zemaljska vlada to odobrila.

Pravila su bila gotovo ista kao prva, osim što je odlučeno da se u čl. 6. tač. pod a) doda: "počasnim članom može biti i svaki onaj koji je i za cijeli srpski narod učinio osobite zasluge".

Novom odboru naloženo je da dopunu Pravila sa prijedlogom novog naziva Društva uputi Visokoj zemaljskoj vladi u Sarajevo na odobrenje. Zapisnik su potpisali: predsjednik Stojan Babić, potpredsjednik Dušan Pišteljić, perovođa Svetozar Zrnić, arhivar Ksenofon Zita i blagajnik Ljubomir Vujić.

Prelomna 1905. godina

Godina 1905. prelomna je kako za SPD "Jedinstvo" tako i za sva druga dobrovoljna društva koja su do te godine imala pretežno vjersko, a od tada političko i nacionalno obilježje. Tačnije, bolje vrijeme za srpski narod počelo je već 1903. godine silaskom sa vlasti u BiH Benjamina Kalaja, poslije čega je nastupio zaokret u austrougarskoj politici.

Pokret za crkveno-školsku autonomiju takođe je 1905. godine uspješno priveden kraju. Vlada je prihvatila nagodbenu Uredbu o vjersko-prosvjetnoj samoupravi u Bosni i Hercegovini i sprovela je u život avgusta 1905. godine.

I mada svi ciljevi pokreta za crkveno-školsku autonomiju, čija je mukotrpa borba trajala cijelu deceniju, od 1896. do 1905. godine, kao što smo već spominjali, nisu ostvareni, sam pokret imao je ogroman istorijski značaj za srpski narod u BiH. Milorad Ekmečić o tome piše: "Vlada je priznala srpski naziv za narod i jezik. Kalajeve zamisli o bosanskoj naciji propale su preko noći, da bi se pri tom videle jedino u stidu onih koji su pristali na njih... Takva politika je mogla dugo trajati ali istorijski nije nikako mogla uspeti iz jednostavnog razloga što se nacije ne stvaraju veštački u

kancelarijama..." Ovim pokretom ostvareno je, kako kaže Ekmečić, "istorijsko prenošenje narodnih ciljeva sa neorganizovanog bunta seljaštva i zavere malog broja nepoznatih urotnika na organizovan, legalan i savremeni pokret buržoazije po gradovima. U tom pokretu srpska buržoazija, je prvi put u istoriji nastupila sama kao organizovana klasa sa željom da postane zastava celog naroda."

Osveštanje zastave "Jedinstva"

Zastava je u srpskom narodu veliko i sveto znamenje. Krstaš barjak Lazarevog barjaktara Boška Jugovića, živi u narodnoj duši od Kosova pa naovamo. Zato je proslava osveštanja zastave uvijek veliki događaj, na koji se zovu svi mili i dragi. Takva svetkovina bilo je osveštanje zastave Srpskog pjevačkog društva "Jedinstvo", na Petrovdan, 29. juna /12. jula 1905. godine.

Društvo je nabavilo zastavu nekoliko godina ranije, o čemu svjedoči javno priznanje upućeno Luki Aleksijeviću, trgovcu crkvenih utvari u Novom Sadu, u kome se kaže:

"Doljepotpisano pjevačko društvo ovijem javno priznaje gospodinu Luki Aleksijeviću, trgovcu crkvenih utvari i društvenih barjaka u Novom Sadu, na njegovoj solidnoj i savesnoj posluži, a naročito na vanredno lepoj i veštačkoj izradi naše društvene zastave, koju smo kod njega naručili, a koju je na srpskoj trobojnici u najfinijem čisto svilenim Grograinu 120 centm, širine ujedno otkanom pa sa jedne strane sveti Savo, a sa druge Branko sa vilom u vernom koloritu, zlatom i svilom vrlo veštačka izvezao, te sva nalazeća se slova i sa obe strane svuda unaokolo pravim zlatom, vrlo lepim girlantom također veštački izvezao i pravo zlatnim resama i kićankama ukrasio. Također i kumove trake i za nosača banderijum sastavio i na istima zlatna slova izvezao toga u čitavom i na svemu na naše osobito zadovoljstvo izradio, tako da mu ovim našu zahvalnost izričemo te svima drugima društvima najtoplije preporučujemo."

Srpsko prav. crkva. pjev. društvo "Jedinstvo" u Banjoj Luci, 23. oktobra 1902. god.

U potpisu, tajnik: Ksenofon Zita, predsednik Stojan Babić i blagajnik Ljubomir K. Vujić, te odbornici: Lazar Milić, Stevo Pamučina, Jefto Radumilo, Jovo S. Surutka.

Kum zastave bio je Stevo Pamučina, član Upravnog odbora "Jedinstva".

"Politika" prva najavila proslavu

Najavu da će SPD "Jedinstvo" na Petrovdan biti veliki svečar prvo je objavila beogradska "Politika" u nepotpisanom dužem tekstu datovanom u Sarajevu 24. maja 1905. godine i objavljenom pod naslovom "Srpska proslava" u rubrici "Iz naših krajeva".

"Osobito mi je prijatno saopštiti vam da je glas o proslavi pevačkog društva "Jedinstvo" iz Banjaluke naišao na topli odziv ne samo u Bosni i Hercegovini, nego i u svima krajevima našega Srpstva! Sve pozvane pevačke družine javile su se najsimpatičnije a mnoge od njih obećale su da korporativno učestvuju u ovoj proslavi koja sve više dobija narodno obeležje."

Autor pomenutog teksta piše dalje kako vjeruje da će se na proslavi u Banjoj Luci "skupiti sve što je srpsko u ponosnoj Bosni i Hercegovini, a sleći će se i silan svet srpski iz Srbije, Crne Gore, Dalmacije i svih drugih krajeva u kojima Srbin živi".

U jednom od narednih brojeva, u svom uvodniku, "Politika" o proslavi piše: "Mala je to proslava. Jedno obično pevačko društvo, koje gaji pesmu i širi je u svojoj najbližoj okolini, hoće da osveti zastavu, koju su mu prijatelji darovali. Bez velikih ambicija, bez političke tendencije društvo je na tu svoju svečanost pozvalo i svoje prijatelje. I iz naše sredine, iz Šumadije krenulo se oko 250 ljudi, da uzme učešće u radosti onoga dela naše braće koja živi u Bosni.

Kulturnom napretku banjalučkih Srba raduje se celo Srpstvo, zbog toga će svi krajevi njegovi imati svoje zastupnike o petrovdanskoj svečanosti..." Program proslave "Bosanska vila", posmatrač svih narodnih rabota toga doba, banjolučku proslavu najavila je riječima: "Srpsko pjevačko društvo "Jedinstvo" u Banjoj Luci proslavlja na Petrovdan naročitu slavu kakvu još nije doživjela Banja Luka. Društvo je nabavilo sebi zastavu, koja će se osvetiti najsvečanije. Čin osvećenja izvršiće sam mitropolit Evgenije Letica. Slavu će uveličati nekoliko srpskih pjevačkih društava iz Krajine i iz bratske nam drage Kraljevine Srbije. Tako na slavu dolazi niška pjevačka družina "Branko",

Šabačko pevačko društvo i Akademsko pjevačko društvo iz Biograda. Dalje, Srpsko pjevačko društvo "Balkan" iz Zagreba, "Pobratimstvo" iz Sanskog Mosta i "Vila" iz Prijedora..."

Tri dana se slavilo

"Vila" je tom prilikom objavila i Program proslave: " Prvi dan uveče bakljada kumu društvene zastave i predsjedniku srpske opštine Stevi Pamučini. Na Petrovdan svečana služba u crkvi na kojoj pjeva niška pjevačka družina "Branko". Zatim osvećenje zastave i ukucavanje spomen-klina u crkvenoj porti. U jedan sahat popodne svečani banket, a uveče zajednički koncert sviju društava, gdje će svako pjevati po jednu dvije pjesme zasebno, a svi zajedno "Bože bratimstva". Treći dan razgledanje varoši, a u podne zajednički ručak i onda nastaje rastanak."

Banjolučko veliko Petrovdansko saborovanje trajalo je tri dana: 28, 29. i 30. juna po starom, odnosno 11, 12, i 13. jula po novom kalendaru. Silan se srpski narod tih dana slegao u Banju Luku, iz Bosne i Hercegovine i svekolikog Srpstva.

Kako je pisalo u sarajevskoj štampi, svečanosti su prisustvovala hiljade gostiju. Prema zagrebačkom "Srbobranu", na proslavi je bilo "oko 300 pjevača, a gostiju sa strane bez sumnje deset puta toliko". U izvještaju Okružne vlasti u Banjoj Luci, upućenom Zajedničkom ministarstvu finansija, pominje se i učešće velikog broja seljaka na ovoj svečanosti.

"Najavljeni broj gostiju stavio je organizatore pred ozbiljan problem - kako i gdje smjestiti toliki narod? U izvještaju od 15. juna 1905. godine, podnesenom Zajedničkom ministarstvu finansija, Zemaljska vlada konstatuje da je "Jedinstvu" odobrena upotreba 500 vojničkih kreveta u ovu svrhu, no to je bilo malo. Organizatori svečanosti tražili su od Zemaljske vlade da ustupi prostorije Državne ženske škole za smještaj gostiju. Kako Vlada to nije odobrila, organizatori su uputili telegram protesta direktno baronu Burijanu, tadašnjem zajedničkom ministru finansija. U telegramu se ukazuje da je Zemaljska vlada dala slične olakšice prilikom "Trebevićeve" proslave u Sarajevu, pa se iz toga izvlači zaključak da vlada favorizuje Hrvate, a zapostavlja Srbe.

U odgovoru ministru Burijanu, Zemaljska vlada konstatuje da su ranije, istina, bile ustupane školske prostorije sarajevskom "Trebeviću", mostarskim "Guslama", beogradskim studentima itd, ali da je te iste godine (1905), odbijeno i Hrvatsko pjevačko društvo "Hroje" iz Mostara sa sličnim zahtjevom.

U izvještaju Okružne oblasti u Banjoj Luci konstatovano je da su strani gosti bili smješteni u hotelima i privatnim stanovima.

"Politika" je na ovu svečanost uputila svog specijalnog dopisnika, koji je u Banju Luku otputovao iz Beograda brodom "Šumadija", na kome se nalazilo i blizu 150 članova "Beogradskog pevačkog društva".

Vrijedni trgovac

Stevo Pamučina jedan je od čuvenih Hercegovaca koji su pedesetih godina 19. vijeka stigli u Banju Luku, uglavnom iz Trebinja. Vrijedni i sposobni trgovci ubrzo su razvili posao, obogatili se i zdušno pomagali srpska kulturna, prosvjetna i humana društva i srpski narod, kome je i duševna i materijalna pomoć u to vrijeme bila nasušna potreba.

Zlatko Puvačić, o Stevi Pamučini bilježi da je bio trgovac manufakturnom robom, te da je imao kuću na mjestu gdje je danas zgrada Skupštine Republike Srpske (bivšeg Doma Vojske RS) i dućan u čaršiji.

Prvi dan 28. juna, po starom kalendaru, uoči Petrovdana prošao je u dočekivanju i smještanju gostiju. U osam sati uveče priređena je bakljada, a ujutro arhijerejska služba. Po završenoj Liturgiji, mitropolit Evgenije Letica osveštao je zastavu Društva, a potom je obavljeno ukucavanje spomen-klina po određenom rasporedu. Uveče je održan svečani koncert

Organizatori svečanosti tražili su od Zemaljske vlade da ustupi prostorije Državne ženske škole za smještaj gostiju. kako Vlada to nije odobrila, organizatori su uputili telegram protesta direktno

baronu Burijanu, tadašnjem zajedničkom ministru finansija. U telegramu se ukazuje da je Zemaljska vlada dala slične olakšice prilikom "Trebevićeve" proslave u Sarajevu, pa se iz toga izvlači zaključak da vlada favorizuje Hrvate, a zapostavlja Srbe.

U odgovoru ministru Burijanu, Zemaljska vlada konstatuje da su ranije, istina, bile ustupane školske prostorije sarajevskom "Trebeviću", mostarskim "Guslama", beogradskim studentima itd, ali da je te iste godine (1905), odbijeno i Hrvatsko pjevačko društvo "Hroje" iz Mostara sa sličnim zahtjevom.

U izvještaju Okružne oblasti u Banjoj Luci konstatovano je da su strani gosti bili smješteni u hotelima i privatnim stanovima.

Horovi i kompozitori na slavlju

"Politika" je na ovu svečanost uputila svog specijalnog dopisnika, koji je u Banju Luku otputovalo iz Beograda brodom "Šumadija", na kome se nalazilo i blizu 150 članova "Beogradskog pevačkog društva".

Proslavi "Jedinstva" prisustvovali su i izaslanici brojnih srpskih društava, pjevačkih i drugih.

"Politika" pominje da su na ovoj proslavi između ostalih, bile i delegacije "Kola srpskih sestara" i Učiteljskog udruženja iz Beograda.

Sastav delegacije iz Zagreba saznajemo iz vijesti objavljene u "Srbobranu": "Noćas je na proslavu posvete barjaka srpskog pjevačkog društva "Jedinstvo" u Banjaluci, otputovao iz Zagreba u ime Srpskog pjevačkog društva predsjednik g. dr Bogdan Stojanović s izaslanstvom od pet članova. Gosp. dr Stojanović ovlašten je da zastupa i Srpsku pravoslavnu crkvenu općinu zagrebačku i u njeno ime ukuca spomen-klinac u koplje barjaka"

Sa svojim horovima učestvovalo je na proslavi osam pjevačkih društava, od kojih, osim "Jedinstva", samo dva iz Bosne, i to "Vila" iz Prijedora i "Pobratimstvo" iz Sanskog Mosta. Iz Srbije i Hrvatske u Banju Luku stigli su: već spomenuto "Beogradsko pevačko društvo" i "Obilić", oba iz Beograda, "Šabačko pevačko društvo", Pevačko društvo "Branko" iz Niša i Akademsko pjevačko društvo "Balkan" iz Zagreba.

Sva navedena društva učestvovala su sa svojim horovima u izvođenju programa ove proslave.

Među brojnim gostima zapamćeno je da su banjolučkoj proslavi zastave prisustvovali srpski kompozitori: Stevan Mokranjac, u to vrijeme dirigent "Beogradskog pevačkog društva", Stanislav Binički, dirigent "Obilića", Mita Topalović, kompozitor himne "Jedinstva" i dugogodišnji dirigent "Pančevačkog srpskog crkvenog pevačkog društva", te Robert Tolinger, dirigent "Šabačkog pevačkog društva".

Ni dan-danas nije jasno zašto osveštanju društvene zastave "Jedinstva" nisu prisustvovala dva najveća srpska pjevačka društva u Bosni i Hercegovini. "Sloga" iz Sarajeva" i "Gusle" iz Mostara. Ta činjenica dala je povod anonimnom komentatoru časopisa "Naš život", da prilično oštro napiše: "Ožalostilo me, kad sam vidio da dolazi pjevačko društvo iz malog Sanskog Mosta da uveliča slavlje, a veliko Sarajevo šalje samo izaslanika. Sarajevo je prvo mjesto u Bosni pa bi trebalo, da je ono svugdje najbolje i zastupljeno, a ono, naprotiv svukud zaostaje, svukud je na zadnjem mjestu, svukud je kad se tiče djela u ćošak zbijeno: ali kad se tiče prazne lupe, hvale i razgovora, onda niko sa Sarajlijama ne može; niko im nije ni blizu!"

"Srbobran" o proslavi

O banjolučkoj svečanosti pisao je i zagrebački "Srbobran", tekstu pod imenom "Proslava srp. pjev. društvo u Banjaluci" kome se za pomenutu svečanost kaže da je bila "Pravo narodno slavlje, jer su se taj dan našli u Banjaluci Srbi iz svih krajeva". Dalje "Srbobran" nabroja ko je sve učestvovao, te naglašava da je osobito bilo mnogo gostiju iz Srbije.

Zanimljivo sjećanje akademika Vlade Miloševića, potonjeg člana i horovođe SPD "Jedinstvo", u vezi sa ovom proslavom, posebno je interesantno. Miloševićev biograf Ranko Risojević ovako bilježi: "Između kafane "Balkan" i bašte baštovana Laze i Marije bila je jedna mala ulica natkrivena lišćem i osvjetljena čudesnim fenjerima i lampionima.

Kroz tu ulicu prolazili su učesnici svečanosti, među njima i takva imena, gotovo ikone srpske muzike i kulture, kao Stevan S. Mokranjac, Mita Topalović i Aleksa Šantić... Događaj je ostao u

svijesti mnogih ljudi, koji su dugo vremena poslije, sve do Balkanskih ratova mjerili vrijeme u odnosu na tu svečanost."

Kako je taj veličanstveni šareni sabor djelovao na dječacića od četiri godine, koliko je te 1905. imao Vlado Milošević, možemo samo da pretpostavimo. Zato se ta slika urezala u njegovo pamćenje za cio život.

Prvi dan 28. juna, po starom kalendaru, uoči Petrovdana prošao je u dočekivanju i smještanju gostiju. U osam sati uveče priređena je bakljada u kojoj su učestvovali, redom: Vojna muzika, "Beogradsko pevačko društvo", Pevačko društvo "Branko" iz Niša, "Šabačko pevačko društvo", Pevačko društvo "Obilić" iz Beograda, "Balkan" iz Zagreba, "Vila" iz Prijedora, "Pobratimstvo" iz Sanskog Mosta, "Jedinstvo" iz Banje Luke, izaslanstva iz Kraljevine Srbije, iz Austrougarske, Bosne i Hercegovine i građanstvo iz Banje Luke i okoline.

Bakljada je krenula ondašnjim Carskim drumom i Gospodskom ulicom i tako stigla do kuće kuma zastave Steve Pamučine. Tu je "Jedinstvo" otpjevalo dvije pjesme: "U noći" i "Hej, nek planu".

Kuma zastave pozdravio je Vladimir Skarić, tadašnji potpredsjednik SPD "Jedinstvo" i profesor Velike realke u Banjoj Luci. Potom je povorka otišla pred društvene prostorije "Jedinstva" u Staroj srpskoj školi, tamo gdje je bio novoizgrađeni hotel "Balkan". Tu je održan bratski sastanak, na kome su pjevačka društva i drugi gosti "Jedinstva" izmijenili zdravice.

Svečani koncert

Sutradan, na Petrovdan, svi su se ponovo okupili pred "društvenim stanom". Odatle su u povorci otišli u Crkvu Svete Trojice, gdje je održana arhijerejska služba, na kojoj je pjevalo društvo "Branko" iz Niša. Po završenoj Liturgiji, mitropolit Evgenije Letica osveštao je zastavu Društva u crkvenoj porti, a potom je obavljeno ukucavanje spomen-klinova po određenom rasporedu.

Kako je to veličanstvena slika morala biti! Mladi sa svih strana Srpstva, prelijepa zastava - pravo umjetničko djelo, silan narod, a pjesme na pretek!

Poslije ovog značajnog čina, ponovo je formirana povorka i "Jedinstvo" je povelu svoje goste u društveni stan, gdje je bio priređen banket. Tom prilikom održane su mnoge zdravice ljubavi i bratstva, te nacionalnog zanosa, što je bilo melem za dušu okupiranog naroda.

Uveče je u prostorijama Društva priređen svečani koncert, na kome su učestvovali horovi svih prisutnih pjevačkih društava. Hor "Jedinstvo" izveo je tom prilikom svoju društvenu himnu, koju je na stihove Alekse Šantića, komponovao Mita Topalović. Istina, u štampanom programu proslave ne navodi se ime autora himne.

Prema tekstu programa, poslije govora predsjednika "Jedinstva" Dušana Pišteljića, himnu "Jedinstva". Mite Topalovića, izveo je mješoviti hor društva. U tekstu zagrebačkog "Srbobrana", kaže se, međutim, da je himnu, na molbu organizatora, spjevao čuveni pjesnik Aleksa Šantić, a njeno komponovanje je bilo ponuđeno šestorici najboljih srpskih kompozitora, uz nagradu od 100 kruna za najbolju kompoziciju himne.

Pored himne. "Jedinstvo" se okitilo na ovoj svečanosti još jednom pjesmom napisanom njemu u čast. Naime, prvi put, muški hor "šabačkog pevačkog društva", sa dirigentom Robertom Tolingerom, izveo je kompoziciju najavljenju kao "Pozdravna pjesma":

Autor teksta i kompozicije je Robert Tolinger, koji je na svečanosti, uz Mokranjca, Biničkog i Topalovića, primljen za počasnog člana "Jedinstva".

Član "Šabačkog pevačkog društva", fotograf Nikola Radić, koji je učestvovao na proslavi u Banjoj Luci, zapamtio je da je Tolinger baš za tu priliku komponovao i napisao tekst pomenute kompozicije. Uz to, Radić se sjeća slike sa banjolučkih ulica. "U Banjoj Luci je tada bila okupatorska vojna vlast. Kad smo išli u banjolučku crkvu na liturgiju, sa obe strane ulice kuda smo prolazili bili su postrojeni špaliri žandarma i vojske. Pozadi njih je narod..."

Trećeg dana Petrovdanskog slavlja, organizovan je izlet na obližnje brdo Petrićevac, čuveno banjolučko izletišta iz toga vremena. Tu je održavano veliko narodno veselje i za uspomenu napravljena grupna fotografija svih pjevačkih društava, koju su kasnije kao drugu uspomenu čuvali članovi tadašnjeg "Jedinstva".

Pod budnim okom austrougarskih vlasti

S obzirom na širok publicitet koji joj je dat u srpskoj štampi svečanost osveštanja zastave "Jedinstva" morala je, razumije se privući pažnja i austrougarskih vlasti. To se vidi iz sačuvanih povjerljivih austrougarskih dokumenata. Na osnovu izvještaja iz Beograda, od 4. jula 1905. godine, prema čijem tekstu mnogi tamošnji Srbi žele da odu na proslavu "Jedinstva" u Banju Luku, a iz Srbije kreće poseban brod sa učesnicima proslave. Zajedničko ministarstvo finansija, skrenulo je pažnju Zemaljskoj vladi u Sarajevu na tu informaciju, tražeći od nje da prati sve što je u vezi s tom proslavom i da podnese izvještaj o svojim zapažanjima.

Iscrpan izvještaj o tome kako je protekla proslava "Jedinstva" podnijela je Okružna oblast u Banjoj Luci Zajedničkom ministarstvu finansija 14. jula 1905. godine.

Što se tiče mostarskih "Gusala", proslavi "Jedinstva" prisustvovali su, u ime Društva, njegov predsjednik Aleksa Šantić i sekretar Uroš Jelačić. Šantić je bio burno pozdravljen na ovoj svečanosti, na kojoj je, kako ističe specijalni dopisnik "Politike", "govor pesnika Šantića sve do ushićenja doveo". Vješt na riječi, baš kao i na pjesmi. Šantić je bio veoma popularan u to doba. U "Guslama" je pjevao u horu i solo, na društvenim sijelima održavanim s jeseni i zimi zabavljao je društvo svojom pjesmom, svirao violinu, bio horovođa po potrebi, a oprobao se i kao kompozitor.

U nosioce nacionalnog pokreta koji "nosi obilježje nacionalnog preporoda", pored Srpske čitaonice, "Jedinstva". Dobrotvorne zadruge Srpkinja, srpske "Prosvjete", uključuje se i list "Naš život". "Prvi list banjolučkih Srba", posijao je sjeme nacionalnog otrežnjenja i probudio narod iz letargičnog stanja u koje je zapao pritisnut silom i nepravdom pripremiš tlo za Kočićevu "Otadžbinu"

Poslije velikog banjolučkog slavlja, u čijem centru se nalazilo Srpsko pjevačko društvo "Jedinstvo", mnogo toga se promijenilo. Ovaj događaj bio je zamajac svim potonjim zbivanjima i događanjima na kulturnom, ali i opštem društvenom planu u gradu. Tome je doprinijela i činjenica da je srpska inteligencija iz dana u dan bila brojčano, ali i materijalno jača. Način na koji je Banja Luka, i pored sve zapostavljenosti od austrougarskih vlasti, svjesnih da u ovom kraju nikad neće imati vjerne podanike, bila u stanju da organizuje jedan ovakav događaj, govori o ogromnom nacionalom i kulturnom potencijalu koji je oduvijek krasio ovdašnji srpski narod.

U nosioce nacionalnog pokreta koji "nosi obilježje nacionalnog preporoda", pored Srpske čitaonice, "Jedinstva". Dobrotvorne zadruge Srpkinja, srpske "Prosvjete", uključuje se i list "Naš život", koji je uređivao i izdavao Kosta Majkić 1905-1906. (Sarajevo - Banja Luka).

"Prvi list banjolučkih Srba", posijao je sjeme nacionalnog otrežnjenja i probudio narod iz letargičnog stanja u koje je zapao pritisnut silom i nepravdom pripremiš tlo za Kočićevu "Otadžbinu". Ne umanjujući opšti nacionalni značaj, koji je "Naš život" imao u vremenu o kome je riječ, ovdje ćemo progovoriti prevashodno o njegovim tekstovima u vezi sa "Jedinstvom".

Riječ je o dva značajna teksta o "Jedinstvu" i još jednom o krsnoj slavi zanatlijskog društva, koji ilustruje kako su srpska društva saradivala. Za kratki period izlaženja ovog lista srpska društva u Banjoj Luci dobila su, prvi put, vjernog posmatrača i hroničara njihovog rada, što im je, svakako, nedostajalo.

Kočić u Banjoj Luci

Postoje ljudi koji su mjerilo vremena i simbol prostora na kome su ponikli. Takav je bio Petar Kočić, slobodar sa Zmijanja, veliki narodni pregalac i književnik, borac za istinu i pravdu, za srpski jezik, za svoj rod, na koji su navalile i ale i vrane tuđinske okupatorske vlasti.

Krajem 1906. godine austrougarske vlasti, koje su mu stalno bile za petama, protjeruju Kočića iz Sarajeva u Banju Luku, što predstavlja, kako kaže Vuk Jelovac, "početak jedne istorijske epohe ovog grada." Početkom oktobra 1906. godine, održana je u Banjoj Luci Skupština, na kojoj su učestvovali krajiški prvaci, predstavnici svih krajiških opština. Skupštinu je u prostorijama Srpskog pjevačkog društva "Jedinstvo" otvorio Stevo Pamučina, predsjednik Privremenog odbora za pokretanje političkog lista koji bi, kako piše Miodrag M. Vulin, "vršio jači uticaj na široke slojeve naroda, tim više što je trebao da popuni prazninu koja se javila policijskim ograničenjem Kočićevog

kretanja i delovanja..."

Prihvaćena je ideja da nedjeljni politički list nosi ime "Otadžbina". Kočić, glavni urednik lista, istakao je da program novog lista mora biti usmjeren na borbu protiv tuđinske vlasti. Kosta Majkić predložio je Skupštini okvirni program "Otadžbine".

Daleko bi nas odvelo kad bismo ovdje nastavili priču o velikom narodnom poslu koji su obavili Kočić i "Otadžbina". No, htjeli smo da ukažemo na vezu koja je od početka postojala između "Otadžbine" i "Jedinstva", i uopšte, da pokažemo ako su se poslenici na polju jačanja nacionalne svijesti preplitali i pomagali. Pored već spomenutog Steve Pamučine, kuma prve društvene zastave "Jedinstva", u "Otadžbini" se angažovao i Ksenofon Zita, horovođa ovog pjevačkog društva, koje će biti čest i rado viđen gost na stranicama "Otadžbine".

Hroničari bilježe da je Kočić, za vrijeme svog boravka u Banjoj Luci, skoro svakodnevno, u slobodnim časovima, sjedio u kafani hotela "Balkan", mjestu okupljanja banjolučkih intelektualaca. Tu je, u društvu svojih saradnika, profesora Vladimira Skarića, Vase Glušca, Koste Majkića, prote Nikole Prokopića, Vase Mihajlovića, Vukosava Gruberovića, Riste Tomića i ostalih viđenijih Banjolučana, razgovarao o "Otadžbini", docnije i o "Razvitku", i o prošlosti Bosanske Krajine, posebno njegovog rodnog Zmijanja.

"Otadžbina" o "Jedinstvu"

Najavljeno je da će "Otadžbina" izlaziti svakog petka i svoje čitaoce obavještavati o svim pitanjima iz nacionalnog, kulturnog, političkog i ekonomskog života srpskog naroda. I ona je to zaista činila. Tako će "Jedinstvo", makar u tom kratkom jednogodišnjem periodu, koliko je Kočićeva "Otadžbina" izlazila u Banjoj Luci, imati ako ne dnevni, a ono nedjeljni list, koji će pratiti njegov društveni rad.

Prvi tekst u "Otadžbini" o "Jedinstvu" čitamo već u 2. broju, pod naslovom "O slavi SPD "Jedinstvo":

- "Jedinstvo" je ove godine na najsvečaniji način proslavilo svoju krsnu slavu Vidovdan. Poslije službe, na kojoj je činjen pomen junacima palim za Slobodu i Otadžbinu, krenulo je Društvo korporativno u društvene prostorije gdje je izvršeno svečano sjećanje kolača slavskog. Nakon toga svi članovi i muški i ženski pošli su pod društvenom zastavom na Petrićevac gdje im je vrijedni upravni odbor "Jedinstvo" priredio zajednički ručak. Između zelenog drveća visoko se vijorila srpska zastava, a članovi su se provodili u pjesmi i svirci do mrklog mraka kada su se vratili u grad pjevajući "Dodija ropstvo i ljuta patnja", piše u ovom tekstu bez potpisa.

Odmah ispod vijesti o proslavljanju slave "Jedinstva", "Otadžbina" je najavila da će Srpsko zanatlijsko društvo u Banjoj Luci proslaviti svoju krsnu slavu Petrovdan, te da će se "poslije bogoslužjenja slavlje nastaviti u dvorani pjevačkog društva "Jedinstvo" gdje će se izvršiti lomljenje slavskog kolača. Ovo je još jedna potvrda o bratskoj saradnji srpskih društava."

Jedan prijedlog

U istom broju "Otadžbine" (br. 2, od 22. juna 1907) objavljen je tekst "Jedan prijedlog", u kome je iznesen prijedlog vrijedan pažnje, za ono doba austrougarske okupacije, pogotovo.

U tekstu se kaže da je osnivanjem društva "Prosvjeta" srpski narod pokazao "da mu i pokraj sve bede i nevolje, na srcu leži školovanje srpske omladine..."

Anonimni autor teksta, kao što su to većina u "Otadžbini" savjetuje i predlaže da srpski narod pomogne "Prosvjetu" priložima koje bi sakupljali sveštenici, svaki u svojoj parohiji. Pritom bi sveštenici trebali da savetuju narod, prije svega težake da za slavljenje krsnog imena i najsiromašnije potroši po 40-50 kruna, da to slavlje uprosti, te da umjesto tri, slavi jedan dan i to što skromnije.

..."Uzmimo sada", kaže se u pomenutom tekstu, da imade u Bosni i Hercegovini od prilike 100.000 pravoslavnih kuća, koje služe krsno ime, te neka svaki starješina prilikom krsne slave daje po jednu krunu u korist "Prosvjete", eto svote od 100.000 kruna, kojom bi se više koristilo srpskom narodu nego što se koristi trodnevnim jelom i pićem, pa bili gosti i najveći siromasi.

Gospodo sveštenici, latite se posla toga, skupljajte dobrovoljne priloge i šaljite ih glavnom odboru

"Prosvjete", jer neprijatelj želi da ostanemo u mraku, a mi svjetlosti trebamo..."

Vazduh miriše na barut

Pripremajući u potaji aneksiju Bosne i Hercegovine Austrougarska je strogo vodila računa da joj neko, ili nešto ne pomrsi konce. Vidjevši tu opasnost i u Petru Kočiću, našla je razlog da ga već od oktobra 1907. godine utamniči u Crnoj kući u Banjoj Luci. Tu Kočić ostaje do 2. aprila 1908. a potom biva prebačen u Donju Tuzlu, gdje tamnuje do 6. novembra 1908. godine. Na njegov prijedlog za glavnog urednika "Otadžbine" postavljen je novinar "Sarajevske riječi" Dragomir Janković.

Iako su austrijske vlasti zatvorile Kočića, nisu uspjele da utamniče kočičevsku slobodarsku misao ovdašnjeg naroda. "Otadžbina" nastavlja da izlazi i u broju od 29. februara (12. marta) 1908. godine donosi anonimn, ali potpuno kočičevski tekst "Miriše barut", koji je vizionarski najavio potonje događaje u Bosni i Hercegovini:

"Na Balkanskom poluostrvu vazduh silno miriše na barut. Tu su istinu zabilježili ruski, engleski, francuski, talijanski i balkanski listovi. Zrak je uzburkan, zamagljen. Sve se živo sprema za sudbonosne događaje. Rusija se oruža, Kraljevina Srbija i Grčka već su se naoružale. Turska carevina se sprema. Austrougarska je sve to izazvala svojim osvajačkim namjerama na Balkanu... Miriše barut! Današnje pokoljenje srpskog naroda dočekaće da se sudbonosni događaji odigraju i do ono učestvuje u njima. Lozinka je za ovo vrijeme: "Bratu brat - Švabi rat!..."

U tekstu "Miriše barut" progovoreno je o još jednom velikom problemu - nastojanju austrougarskih okupatorskih vlasti, naročito ministra finansija Benjamina Kalaja, da ubije u srpskom narodu u BiH svako nacionalno osjećanje i time zatre u korijenu želju za ujedinjenjem sa Srbijom: "Pređe su zavojevači tražili od pokorenih naroda porez i vojnike, a nije im bilo stalo do njihove narodnosti. Ali, od kad je princip narodnosti postao osnova za stvaranje države, svi zavojevači rade svom snagom da unište narodnost pokorenih naroda... Naš narod je već trideset godina izložen opasnosti da bude odnarođen, na izgubi svoju narodnost."

Čest povratak

Kočić i Banja Luka bili su povezani tananim, ali neraskidivim nitima još od 1891. godine, kada je u ovom gradu završio osnovnu školu. I mada mu njegova buntovna priroda neće dozvoljavati da se dugo skrasi na jednom mjestu, Kočić će se Banjoj Luci često vraćati.

Dobrotvorna zadruga Srpkinja" u Banjoj Luci organizovala je 21. februara (6. marta) 1913. godine koncert sa igrankom u prostorijama željezničke restauracije. Ova zabava organizovana je prvenstveno radi prikupljanja dobrovoljnih priloga za velike akcije pomoći Srbiji koje je u to vrijeme Zadruga vodila

Ovaj tekst bio je odraz ukupnog raspoloženja srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. Austrijska uprava odgovorila je na njega oštro, novim sudskim procesima protiv uredništva. Janković je osuđen na devet godina zatvora. Bio je to i kraj "Otadžbine" u Banjoj Luci.

Aneksija, koju je austrougarska vlada proglasila 5. oktobra 1908, samo je završni čin njenih namjera koje su ovdašnjem narodu bile jasne. Iznenađene su, izgleda, bile samo sile potpisnice Berlinskog ugovora, koje su Austriji dozvolile da okupira Bosnu i Hercegovinu, ali, tobože, ne i da je prisajedini.

Aneksija je izazvala međunarodnu krizu koja će potrajati sve do proljeća 1909. godine. U to vrijeme zabranjen je rad srpskih nacionalnih društava, među kojima i "Jedinstva".

Nakon aneksione krize, u drugoj polovini 1909. godine pomišljalo se o ponovnom pokretanju "Otadžbine". Ipak, prevladalo je mišljenje da to ne treba činiti jer bi svaki broj lista bio zaplijenjen.

Pokretanje "Razvitka"

O pokušajima da se ipak pokrene neki banjolučki list Vuk Jelovac piše: "jedne večeri pao je prijedlog od strane Kočića da se u Banjoj Luci pokrene književno-naučni list. Tom prilikom Kočić je rekao: "... da nam je pokrenuti štogod listića, makar koliko prst, samo da se zna da smo živi..." Odlučeno je da se od 1. januara 1910. godine otpočne sa izdavanjem mjesečnog lista "Razvitak", nazvanog tako da bi se istakle male snage kojima se počinjalo, a koje su docnije trebale da ojačaju, te da povedu srpski narod putem prosvjete i kulture do ujedinjenja i oslobođenja.

U uvodnom tekstu prvog broja časopisa, bez potpisa autora, iznesen je program u kome se kaže da će se "Razvitak" truditi da bude "vjerna slika narodnog života, poklanjaće pažnju lijepoj književnosti i umjetnosti; donosiće kraće radove iz narodnog proučavanja zemlje i prošlosti narodne... pretresaće socijalno-ekonomska pitanja sa iskrenom i punom ljubavlju prema životu i življenju našeg malog čovjeka u društvu i porodici i uopšte će o svemu voditi najozbiljniju brigu, od čega bi naš narod ma u kom pravcu, mogao imati stvarne i solidne koristi..."

Ističući značaj kulture za svaki narod, a za male, ugnjetavane i porobljene narode kakav je srpski pogotovo, uvodničar piše: "Naš narod treba danas da se pokaže kao vrijedan i neumoran radnik na kulturnom i ekonomskom polju. Od svojih obrazovnih sinova on može s punim pravom očekivati da mu nađu i poravnaju put kojim će stupati svom umnom, kulturnom napretku i ekonomskom snaženju..."

Kulturan i prosvijećeni narod - snažan narod, to neka nam bude parola".

"Razvitak" piše i o opasnostima koje na putu civilizacijskog i kulturnog napretka vrebaju: "Nama je danas otvoreno bogatstvo evropske kulture, i mi se laćamo čas jednog čas drugog načina da od te kulture što više prenesemo među nas. U tom prenošenju nismo uvek spretni, jer se događa da u naš narod ponekad unosimo i nešto što mu šteti i destruktivno utiče na narodnu dušu.

Stoga će "Razvitak", prenoseći potrebne elemente iz svjetske, moderne kulture, gledati da prenese samo ono što odgovara narodnoj duši i narodnom karakteru, a u tome, nadamo se, biće nam na pomoći svi naši pravi prijatelji i sva bolja inteligencija našeg naroda".

Dvije zabave 1911. godine

Kočićeva "Otadžbina" i "Razvitak", sve brojnija nacionalno svjesna mlada srpska inteligencija koja se uključuje u rad kulturnih i prosvjetnih društava zapalili su u Banjoj Luci ognjište napretka koji više niko i ništa nije mogao da zaustavi.

U takvim prilikama svjedočimo, zahvaljujući zaostavštini dr Vladislava Kostića, o dvije svečanosti na kojima je učestvovalo SPD "Jedinstvo" 1911. godine.

Crkveno-školski odbor Srpske pravoslavne opštine u Banjoj Luci priredio je na Svetog Savu 1911. godine Svetosavsku besjedu sa igrankom. Svečanost je održana u prostorijama hotela "Bosna". Program Besjede, koji se odvijao u četiri dijela, ovdje donosimo u originalu. U programu su kao što se vidi dobrovoljno učestvovali: dr Vladislav Kostić, dr (Ljubomir) Maraković, Srpsko pjevačko društvo "Jedinstvo", Dječji hor i srpska školska mladež.

Prihod od ove svečanosti namijenjen je siromašnim banjolučkim đacima.

Drugu priredbu u 1911. godini, o kojoj takođe imamo sačuvane podatke, organizovala je Srpska omladina u Banjoj Luci u korist "Prosvjete", 17 (30) aprila u dvorani Državne više djevojačke škole, pod nazivom "Svečano pomen veče Dositeja Obradovića". Kao što se vidi iz pozivnice, program je imao dva dijela: muzički i dramski.

U muzičkom dijelu ne spominje se učešće hora "Jedinstvo", ali sve govori da je upravo on učestvovao na ovoj priredbi (kao što to primjećuje i Vaso Popović, kustos za duhovnu kulturu odjeljenja za etnologiju Muzeja Bosanske Krajine, u feljtonu objavljenom u "Glasu srpskom" 1992. godine). Zna se da je upravo hor "Jedinstvo" imao na repertoaru kompoziciju D. Jenka "Što ćutiš". Pored toga, u programu se taksativno navode pjevači hora među kojima su bili i Savo Milošević, Ksenofon Zita, sveštenik Kostić, đakon Vranješević i drugi članovi "Jedinstva", a horom je dirigovao dr Kostić. Iz svega toga nije teško zaključiti da je "Jedinstvo" učestvovalo u programu ove večeri.

Zabranjen rad društava

U vrijeme Balkanskih ratova, kao i u vrijeme Prvog svjetskog rata, rad "Jedinstva" bio je zabranjen. U to doba Banja Luka je bila središte akcije prikupljanja priloga i materijala za srpske ranjenike. "Dobrotvorna zadruga Srpkinja", na čije čelo 1913. godine dolazi Jovanka Milošević, bila je glavni organizator ovih akcija.

Velike količine košulja, čarapa i zavoja, koje su članice Zadruga sakupljale, noću, u potaji su preko Zemuna otpremale za Beograd. Slične akcije preduzimala su i druga, prevashodno ženska srpska društva širom Bosne i Hercegovine. Priređivane su i zabave na kojima su skupljani prilozima za srpski Crveni krst, otvarane krojačke radionice gdje se šila odjeća i sanitetski materijal. Sarajevske gospođe držale su kurseve za njegu ranjenika. Činilo se sve da se srpskim borcima pomogne.

"Dobrotvorna zadruga Srpkinja" u Banjoj Luci organizovala je 21. februara (6. marta) 1913. godine koncert sa igrankom u prostorijama željezničke restauracije. U prvom dijelu programa dobrovoljno su učestvovali: gđica Danica Latas, gospodin Dragan Bajor i dr Vladislav Kostić, a u drugom je bila igranka.

Ova zabava organizovana je prvenstveno radi prikupljanja dobrovoljnih priloga za velike akcije pomoći Srbiji koje je u to vrijeme Zadruga vodila.

Austrougarska vlada spremala je rat protiv Srbije, pa je u maju 1913., u nizu pripremnih mjera zabranila sva značajnija kulturna, privredna i prosvjetna udruženja, ograničena su građanska prava i uvedeno gotovo opsadno stanje. Između ostalih, zabranjen je i rad SPD "Jedinstvo" i "Dobrotvornoj zadruzi pravoslavnih Srpkinja Banjolučanki". Pokazalo se da su članice Zadruga bile u pravu kada su prilikom osnivanja Društva insistirale da se u Pravila unese da u slučaju prestanka rada Društva imovina pripadne Srpskoj crkveno-školskoj opštini, a ne državi, kako su to austrougarske vlasti zahtijevale. Društva koja nisu imala takvu vrstu zaštite u svojim pravilima, ostala su bez imovine, a Zadruga je veći dio spasila. Doduše, i Zadruzi je imetak bio zaplijenjen, ali je potom vraćen. Dio vrijednosti članice su uspjele da sakriju i kasnije prodaju. Od tog novca izdržavale su se porodice Srba koji su bili zatvoreni i osuđeni u takozvanim "veleizdajničkim" procesima.

Vidovdan 1914. godine

Pored Svetog Save, Vidovdan je drugi praznik koji ima opšti značaj za srpski narod. Kako piše Milorad Ekmečić, ovaj praznik spadao je u oblast pravog nacionalnog veroispovedanja. "Neki srpski listovi su taj dan imali dodatak u kojem su narodu savjetovali da o prazniku zatvori radnje, kuće okiti srpskim zastavama, da se služe parastosi kosovskim i drugim srpskim junacima koji su živote dali za Otadžbinu.

Austrijski prestolonasljednik Franc Ferdinand izabrao je baš Vidovdan 1914, u već prilično uzburkanom vremenu da dođe u Sarajevo na vojne manevre.

"Proslava Vidovdana", piše Ekmečić, "najviše i najduže je pripremana u leto 1914, pa su tako mnogi od onih koji su smatrali da je vrednije da prisustvuju opelu kosovskim junacima u crkvi, nego svečanom prolazu austrijskog prestolonaslednika u susjednoj ulici, propustili da vide izuzetan istorijski događaj - ubistvo austrijskog prestolonaslednika".

Te godine i u Banjoj Luci je na Vidovdan trebala da bude "retka i impozantna svečanost". Planirano je da se održi veliki Sokolski slet svih sokolskih društava iz Bosanske Krajine, koji je u Banju Luku privukao, pored članstva "Sokola", mnoštvo građana i mještane okolnih sela.

Svečanost je trebala biti održana u prostranoj porti stare parohijske Srpske crkve Svete trojice.

Očekivalo se mnogo učesnika i naroda pa su, kako piše Zlatko Puvačić, sa dvije strane izgrađene tribine za 2000 posjetilaca i još je ostalo mjesto na kojem je moglo da vježba 500 vježbača.

Nacionalno-kulturna manifestacija

Iako je bio kratkog vijeka - izašlo je samo šest brojeva u Banjoj Luci do juna 1910, kad je Kočić zbog izbora u Bosansko-hercegovački sabor preselio u Sarajevo, "Razvitak" će ostati kako piše

Jelovac, "jedna uspela i lepa nacionalno-kulturna manifestacija iz nedavne prošlosti Bosanske Krajine".

Ponašanje Srba osuđenih na smrt na Vaskrsenje Gospodnje jasno govori o neugasivoj istinskoj pravoslavnoj vjeri srpskog naroda i u najtežim trenucima. Ta vjera utamničenih probila je zidine Crne kuće i ohrabrila narod koji se našao ispred da sa osuđenima podijeli tugu zbog presude, ali i vaskršnju radost. Ovaj događaj izazvao je pilatski strah sudija, svjesnih da su osudili nevine

Očekivalo se mnogo učesnika i naroda pa su, kako piše Zlatko Puvačić, sa dvije strane izgrađene tribine za 2.000 posjetilaca i još je ostalo mjesta na kojem je moglo da vježba 500 vježbača. Zlatko Puvačić ovako svjedoči o pomenutom događaju: "Pre podne toga dana održana su takmičenja, a posle toga je formirana ogromna povorka u kojoj su uzeli učešća pored pripadnika sokolskih i pobratimskih društava i mase seljačkog sveta. Karakteristično je da su u povorci učestvovala kulturna i druga društva i to tako da su bila pomešana i srpska i hrvatska sa jednim i drugim zastavama na čelu. Sokola je bilo iz Zagreba, iz Siska i iz drugih mesta. Hrvatsko pevačko društvo "Nada" iz Banje Luke i SPD "Jedinstvo" išli su zajedno sa svojim zastavama. Oko 2 sata posle podne kad su upravne austrijske vlasti bile obaveštene o atentatu na Franca Ferdinanda i Sofiju odmah su dojurili policajci na pomenutu sokolsku svečanost i najstrože zabranili svako njeno dalje održavanje tražeći ujedno od građanstva da u znak opšte žalosti istakne na svoje domove crne zastave."

Veleizdajnički procesi

U to vrijeme u Banjoj Luci, piše Vuk Jelovac, bio je gradski predstojnik zloglasni Pačovski, koji je sutradan po atentatu "Harangirao i uškao i vršio napade na Srbe građane, jer su po njegovom dubokom uverenju kao verno-austrijskog višeg činovnika svi Srbi krivi za ovaj nečuveni zločin i da zato svi treba da snose odgovornost".

Atentat na austrijskog prestolonasljednika, koji je organizovala grupa omladinaca "Mlade Bosne", a uspješno izvršio Gavrilo Princip, bio je samo povod za napad na Srbiju i izbijanje prvog svjetskog rata, u kome je srpski narod i njegova Pravoslavna crkva pretrpio nova stradanja.

Odmah na početku Prvog svjetskog rata počeli su monstruozi veleizdajnički procesi i suđenja, ne samo mladim atentatorima Gavrilu Principu i njegovim drugovima, nego i mnogim drugim Srbima širom Bosne i Hercegovine. Brojni Srbi uhapšeni su i odvedeni kao taoci u zloglasni logor Arad ili na čuvanje željezničkih pruga i mostova, obezbjeđivanje vojnih objekata i transporta. Pritom se gledalo da se za taoce biraju najugledniji Srbi koji su imali uticaja u narodu - profesori, učitelji, sveštenici...

U Banjoj Luci hapšeni su i suđeni đaci Gimnazije i njihovi profesori, građani Bosanske Krajine koji su na bilo koji način pomagali Srbiju za vrijeme Balkanskih ratova, članovi srpskih društava, prije svega, "Prosvjete", "Sokola", "Pobratimstva". Među optuženima nalazili su se i neki članovi SPD "Jedinstvo" poput Steve Moljevića, sveštenika Nikole Kostića i profesora Vladislava Skarića.

Od 17 veleizdajničkih procesa, koliko ih je održano u razdoblju Prvog svjetskog rata, na kojima je suđeno nosiocima srpskog nacionalnog građanskog pokreta najveći je održan u Banjoj Luci. Na ovom Veleizdajničkom procesu, koji je trajao od 3. novembra 1915. do 22. aprila 1916. godine, suđeno je 156 uglednih Srba i Srkinja.

Optužnica je bivala svakim danom veća i opširnija. Austriji je bio cilj da što prije pred svjetsku javnost iznese dokazni materijal koji bi potvrdio veze optuženih i raznih srpskih društava i udruženja sa Srbijom, kao glavnim krivcem za Sarajevski atentat i razne druge rabote, iz kojih, tobože, proističe njena glavna odgovornost za Prvi svjetski rat.

Vaskrs u Crnoj kući

Dok je trajalo suđenje. Banjolučani su činili sve da se zatvorenicima olakša boravak u zatvoru. Zlatko Puvačić bilježi da se narod svakodnevno okuplja oko zatvora u Crnoj kući, naročito

djevojke, koje su nastojale da uspostave kontakte sa zatvorenicima, među kojima je bilo i mladih ljudi.

"Posle je u neposrednoj blizini Crne kuće organizovana menza za zatvorenike koju je vodio trgovac Savo Palikuća, a sredstva za menzu prikupljena su među banjolučkim građanima", piše Puvačić. I u ovim akcijama prednjačile su članice "Dobrotvorne zadruge pravoslavnih Srpkinja". Iako im je zvanično bio zabranjen rad u periodu 1914-1918. godine, one su u potaji nastavile svoju misiju a "učesnici dačke afere kao i svi oni koji su naselili Crnu kuću najbolje znaju tadašnji rad Zadruga", bilježe "Vrbaske novine".

Uoči Vaskrsa, na Veliku subotu, 22. aprila 1916. godine, izrečena je presuda kojom se 16 optuženih osuđuje na smrt vješanjem. Među njima bila su i četiri sveštenika. Oslobođena su 53 lica, a ostali su osuđeni na robiju od 3 do 20 godina.

Očigledno, namjera je bila da se optuženima, njihovim porodicama i građanima Banje Luke zagorča najveći hrišćanski praznik - Vaskrs.

Na pročitano presudu osuđenici su odgovorili gromoglasnim pojanjem "Vozbranoj vojevode..."

"Neobično iznenađeni ovim gestom osuđenih, članovi sudskog veća, svi bleđi u licu, sačekali su takođe stojeći, dok su osuđenici završili pevanje. Sutradan na Vaskrs u Crnoj kući održana je služba Božja. Činodještvovali su osuđeni sveštenici, dok je na Liturgiju odgovarao neobično jak i harmoničan pevački hor osuđenih i mnogobrojnim građanstvom, koji su gologlavi slušali službu Božju", piše Jelovac.

Mirko Marić u "Šematizmu Eparhije banjalučke 1900-2000", o ovom događaju navodi svjedočenje jednog od na smrt osuđenih, prote Matije Popovića: "Nikad mi bogoslužjenje nije svečanije izgledalo, nikada crkvena pjesma nije slađe tekla iz srca i grla, kao tada, na Vaskrs, prvi dan posle osude na smrt. Orila se Crna kuća od pevača, kakvih nikad njene zidine nisu zapamtile".

Ponašanje Srba osuđenih na smrt na Vaskrsenje Gospodnje jasno govori o neugasivoj istinskoj pravoslavnoj vjeri srpskog naroda i u najtežim trenucima. Ta vjera utamničanih probila je zidine Crne kuće i ohrabrila narod koji se našao ispred da sa osuđenima podijeli tugu zbog presude, ali i vaskršnju radost. Ovaj događaj izazvao je pilatski strah sudija, svjesnih da su osudili nevine.

Poslije presude, Srbi u Banjoj Luci nisu sjedili skrštenih ruku, nego su se obraćali na sve strane da osuđene spasu. Preko papskog nuncija u Beču upućena je molba papi. Od strane bosanskohercegovačke emigracije angažovani su interparlamentarna unija, Svjetsko društvo žena i španski kralj Alfons.

Euforija, pa otrežnjenje

Najzad, polovinom 1917, preko srpskog poslanstva, kralj Alfons javio je povoljan odgovor austrijskog cara Karla, koji je glasio:

"Udovoljavajući Vašoj želji i iskreno radostan da mogu vršiti pravo pomilovanja, ukinuo sam šesnaestorici Bošnjaka smrtnu kaznu..."

Petorica optuženih u ovom insceniranom procesu preminuli su još u istražnom zatvoru u Banjoj Luci. Sahranjeni su na Srpskom pravoslavnom groblju "Sveti Pantelija", gdje im je 1933. godine podignut dostojan spomenik.

Oslobođenje zemlje i ujedinjenje Srba Hrvata i Slovenaca proglasio je u Beogradu regent Aleksandar 1. decembra (18. novembra) 1918. godine. Novostvorena država dobila je ime Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS).

Srpski narod euforično je dočekao novu državu kao ispunjenje svojih snova, pogotovo u Bosni i Hercegovini jer je poslije viševjekovnog turskog ropstva moralo da istrpi i 40 godina austrougarske okupacije. Hroničari su zabilježili da je oslobođenje proglašeno sa balkona "Balkana" i da je poslije toga nastavljeno slavlje na sve strane.

Poslije slavlja slijedilo je otrežnjenje: opustošena i osiromašena zemlja, zaostalost, nepismenost. Valjalo je dobro zasukat rukave i uhvatiti se u koštac sa brojnim životnim problemima. Uz to, Banja Luka centar Bosanske Krajine, ubrzo postaje žarište političkog i stranačkog života ovih krajeva, gdje se vodi ogorčena, ali jalova borba svih vođa i stranačkih lidera, od Nikole Pašića do

Stjepana Radića.

Prednost politike nad svim drugim segmentima života usporavala je razvoj Krajine. Početkom 1919. piše Đorđe Mikić, formirana je narodna politička organizacija za banjolučki i bihaćki okrug i počelo je održavanje javnih skupština. Nova država trebala je da bude uređena bez ikakvih političkih granica, bez provincijalnih ili plemenskih autonomija, uz organizovanje samouprave opština, srezova i okruga, ali joj to nije uspjelo. I dalje se ostalo u nacionalno-vjerskim okvirima.

Obnavljanje "Jedinstva"

Srpsko pjevačko društvo "Jedinstvo" nije radilo od 1914. do 1918. godine. Za to vrijeme članstvo se rasulo, pa kad je u novoj državi počelo obnavljanje društava, bilo je teško nastaviti sa radom. U nacionalnoj državi "Jedinstvo", ističe Mikić, nije steklo nikakve prednosti u odnosu na društva koja su sada djelovala u inovjernoj zajednici, čak bi se moglo reći da mu ta zajednica ne posvećuje neku posebnu pažnju u odnosu na druga društva.

Ipak, Društvo se uskoro sabralo i zauzelo svoje mjesto u muzičkoj i duhovnoj sceni Banje Luke i Krajine. Poslije oslobođenja i ujedinjenja, srpske škole prestale su da funkcionišu. Crkvena opština, vlasnik zgrade u kojoj je bila Srpska osnovna škola, smjestila je u ovo zdanje srpska društva SPD "Jedinstvo", Srpsku čitaonicu i u prvo vrijeme Srpsko sokolsko društvo, koje je ubrzo prešlo u bivšu zgradu Djevojačke škole (danas bioskop "Kozara").

Mnogi na optuženičkoj klupi

Na optuženičkoj klupi nalazio se veliki broj srpske inteligencije iz BiH, sa većim brojem seljaka i ljudi iz naroda. Bilo je tu učitelja, profesora, studenata, ljekara, advokata, državnih i privatnih činovnika, trgovaca, zanatlija, među svima njima dvije žene i 19 sveštenika.

Pre svega zapamtite, Tiso, da ste Vi moj lični izbor za položaj bana i to bana Vrbaske banovine, gde vam predstoji veliki nacionalni rad. Tamo su Srbi u većini i to najbolji Srbi u pogledu ljubavi prema otadžbini i patriotizmu uopšte, rekao je kralj Aleksandar upućujući Svetislava na novu dužnost

Prvi dirigent hora "Jedinstvo" u vremenu 1919-1924. godine bio je dr Vladislav Kostić, muzičar - amater. Početna muzička znanja Kostić je stekao kod Isidora Bajića, kao đak Velike srpske gimnazije u Novom Sadu.

Bila je to škola u kojoj se njegovala crkvena i svjetovna muzika, što je za ono vrijeme bila prava rijetkost za srednje škole.

U Banju Luku, advokat Kostić došao je kao već iskusan horovođa i operski pjevač. Naime, u Zagrebu, za vrijeme studija prava, bio je zborovođa Srpske akademske pjevačke družine "Balkan", a potom operski bariton za lirski fah u Zagrebačkom pozorištu.

Hor "Jedinstvo" je pod njegovom dirigentskom upravom dostigao zavidan nivo i znatno obogatio repertoar u odnosu na vrijeme prije Prvog svjetskog rata.

Iz zaostavštine dr Kostića izdvajamo dva pisma koja svjedoče o njegovom pregalaštvu u SPD "Jedinstvo":

Prvo je pismo samog "Jedinstva" iz 1920. godine, u kome mu ovo društvo kao "društvenom dirigentu najiskrenije blagodari na plodonosnom i blagotvornom trudu i radu oko postizavanja društvenih ciljeva".

U drugom pismu, od marta 1923. godine, Srpsko prosvjetno i kulturno društvo "Prosvjeta", Odbor Banja Luka, dr Kostiću srdačno zahvaljuje za veliki trud i požrtvovanost u SPD "Jedinstvo" koje je nastupilo te godine na Svetosavskoj besjedi i dolično izvelo program.

Dva cjelovečernja koncerta

Poslije dr Kostića, i uporedo s njim do 1924. godine, horovođa "Jedinstva" bio je već spomenuti Dušan Umićević, pravnik, muzičar po vokaciji. Više razrede Gimnazije pohađao je u Tuzli, gdje je u to vrijeme službovao muzičar G. V. Brož, koji ga je uputio u muzičku teoriju i praksu.

Umićević je prije 1914. osnovao tamburaški orkestar naših studenata u Pragu. Pisao je o ovdašnjem muzičkom folkloru, koji ga je veoma zanimalo. Osim "Jedinstva", Umićević je jedno vrijeme bio i dirigent Muslimanskog banjolučkog pjevačkog društva "Sloga".

Od 1925. do 1931. godine dirigenti "Jedinstva" bili su: Većeslav Nigl, Čeh, vojni kapelnik, Pero Milošević, učitelj, Maksimilijan Mikšik, Čeh, vojni kapelnik, koji je na repertoar "Jedinstva" stavio "Liturgiju" P. I. Čajkovskog i Marko Čanković, koji je dirigovanje učio kod Mokranjca, činovnik u Bansknoj upravi Vrbaske banovine. Bogaćenjem repertoara i nesebičnim radom koji je doprinio napredovanju "Jedinstva", Društvo je bilo spremno da u novoj državi za muzički daleko obrazovaniju publiku priređuje koncerte i zabave.

Zanimljivo je da su, prema raspoloživim podacima, u vremenu 1919-1931. održana samo dva cjelovečernja koncerta "Jedinstva".

Prvi je održan 1923. godine u sali željezničke restauracije. Na programu su bila uglavnom Mokranjčeva djela, a horom "Jedinstvo" dirigovali su Vladislav Kostić i Dušan Umićević. Bio je to, prema riječima Vlade Miloševića, "vrlo uspješan koncert".

Cjelovečernji koncert "Jedinstva", održan 1928. godine u sali hotela "Bosna", oduševio je Banjolučane. Na ovom koncertu, pored ostalog, izvedeni su i dijelovi "Liturgije" P. I. Čajkovskog i "Jesen" Stevana Hristića. Horom je dirigovao Maksimilijan Mikšik.

O Maksimilijanu Mikšiku Vlado Milošević bilježi da je bio "koncertmajstor Boljšog teatra u Rusiji. Vidio sam ga na fotografiji kako sjedi za prvim pultom". Milošević je prisustvovao pomenutom koncertu "Jedinstva" iz 1928. godine. Ostavio nam je svjedočanstvo u kome se kaže: "Bilo je hudožestveno!"

Sala željezničke restauracije

Glavna koncertna dvorana prije izgradnje Banskog dvora u Banjoj Luci bila je sala željezničke restauracije (ili "Kolodvorske restauracije", kako piše na nekim pozivnicama). Nalazila se u zgradi bivše željezničke stanice, današnje Galerije likovnih umjetnosti Republike Srpske.

"Ta dvorana odigrala je istorijsku ulogu u kulturnom životu Banje Luke. U njoj su priređivani koncerti, zabave, igranke, držane su plesne škole, ali i politički zborovi. Svašta je vidjela ta dvorana", čitamo u bilješkama Vlade Miloševića.

Željeznička stanica, sagrađena 1891. godine u neorenesansnom stilu, bila je, za ono doba pogotovo, reprezentativno monumentalno zdanje.

Osim Dvorane željezničke restauracije, mjesta zabave u Banjoj Luci do Drugog svjetskog rata bile su i sale hotela "Bosna", "Palas", "Balkan", društvene sale "Jedinstva" i Srpske čitaonice, kao i sale drugih nacionalnih društava koja su djelovala u to vrijeme.

Slika muzičkog života u Banjoj Luci za vrijeme Austrougarske ne bi bila potpuna, ako ne dodamo da su tih godina u ovom gradu gostovali mnogi poznati orkestri i solisti, koje je Austrija dovodila iz cijele monarhije, uglavnom za zabavu svojih službenika i vojnih lica.

I mada su ti koncerti bili namijenjeni potpuno određenoj publici, oni su na muzičku pozornicu Banje Luke donijeli velika djela Čajkovskog, Šuberta, Lista, Baha, Mocarta, Betovena. Na nekim od tih koncerata, posebno na onim u dobrotorne svrhe, učestvovali su i dirigenti "Jedinstva" dr Vladislav Kostić, bariton, Vlado Milošević, kao član orkestra i drugi banjolučki muzički umjetnici. Bogatstvu muzičke scene doprinijeli su i Česi, među kojima je značajno mjesto zauzimaao Franjo Maćejovski, koga smo već spominjali, organizator i učesnik u mnogim koncertima u Banjoj Luci, kao i Većeslav Nigl, Artur Kalus, Josip Soukal i drugi. Banjolučki ljubitelji muzičke umjetnosti proširivali su vidike, vaspitavala se nova publika.

Na zabave nacionalnih društava stizale su i strane kompozicije, a među narodnim igrama našla bi se i pokoja "okretna", poput valcera.

Vrbaska banovina

Nakon gotovo deset godina postojanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, konstantni politički sukobi i socijalna previranja bili su jasan znak da se takva država ne može održati. Kralj Aleksandar I Karađorđević zaveo je proklamacijom od 6. januara 1929. godine monarhodiktaturu.

U proklamaciji je rečeno da je cilj zavođenja diktature očuvanje ugroženog narodnog i državnog jedinstva. Želeći da naglasi značaj tog jedinstva, kralj je 3. oktobra 1929. godine promijenio službeni naziv države, koja se od tada zvala Kraljevina Jugoslavija.

Nova država podijeljena je na devet banovina, među kojima je bila i Vrbaska, sa Banjom Lukom kao središtem banovine i sjedištem bana.

"Ako je Kraljevina Jugoslavija u ekonomskom pogledu bila među najnerazvijenijim zemljama u Evropi, i ako je u Vrbaskoj banovini selo bilo najzaostalije u toj zemlji, onda se može pretpostaviti da je život u selima bio težak i nepodnošljiv", piše Perko Vojinović u svojoj monografskoj studiji o Vrbaskoj banovini.

Od cjelokupnog stanovništva Vrbaske banovine 88 odsto živjelo je na selu. Veliki broj nepismenih, nedostatak osnovnih škola i stručnog kadra, dopunjava ovu tužnu sliku opšte zaostalosti u vrijeme kad u Banju Luku stiže prvi ban Vrbaske banovine Svetislav - Tisa Milosavljević. Bilo je to na Mitrovdan, 8. novembra 1929. godine.

Upućujući ga na novu dužnost, kralj Aleksandar pripremao je svog dotadašnjeg visokog činovnika koji je za sobom već imao uspješnu vojnu, a potom i ministarsku karijeru, riječima:

"Pre svega zapamtite, Tiso, da ste Vi moj lični izbor za položaj bana i to bana Vrbaske banovine, gde vam predstoji veliki nacionalni rad. Tamo su Srbi u većini i to najbolji Srbi u pogledu ljubavi prema otadžbini i patriotizmu uopšte."

Došavši u Banju Luku, general Tisa Milosavljević već na prvi pogled vidi da posao koji mu je namijenjen neće biti nimalo lak.

"U Banjaluci vladalo je mrtvilo koje me je jako podsećalo na palanke u brdima, a ne na grad od 20.000 stanovnika. U sredini varoši nalazilo se napušteno groblje, a okolo svuda po ulicama i trgovima gazilo se blato do članaka...", bilježi ban u svom dnevniku.

Želeći da ojača i stabilizuje novu državu Kraljevinu Jugoslaviju, koju od početka, kao i onu prethodnu, tresu stranačke borbe, kralj Aleksandar bio je i te kako svjestan koliki značaj u tom poslu ima Vrbaska banovina i ovdašnji, prevashodno srpski, ali i drugi narodi.

Zato ovamo šalje svog povjerljivog čovjeka, za koga je bio siguran da povjereni posao može uspješno da završi - Svetislava - Tisu Milosavljevića.

Osveštanje crkve u Slatini

Među rijetkim napisima o nastupima "Jedinstva" od 1919. do 1931. godine nalazimo najavu koju je objavio ponovo pokrenuti list "Otađzbina", da će na Petrovdan 1925. godine biti osveštanje novosagrađene crkve i zvona na Slatini Ilidži, "činodejstvovaće mitropolit banjolučko-bihački Vasilije (Popović), a pri svetoj liturgiji će odgovarati pjevačko društvo "Jedinstvo". Crkva u Slatini sagrađena je na proplanku pored puta Banja Luka - Slatina, na ulazu u naselje. Građena je, piše Vaso Popović u svojoj knjizi "Slatinski kraj u prošlosti", od 1923. do 1925. godine. Posvećena je apostolima Petru i Pavlu i osveštana na Petrovdan 1925. godine, kada je održan i prvi veliki crkveni Petrovdanski sabor.

Trajna svjedočanstva velikih pregnuća prvog bana Vrbaske banovine Svetislava Tise Milosavljevića su Banski dvor i palata Banske uprave, današnje sjedište Skupštine grada, Dom kralja Petra Prvog Oslobođioca, Sokolski dom, gradski park sa spomenikom Petru Kočiću, činovničke zgrade u centru grada, škole širom Krajine, brojne institucije poput Muzeja, Pozorišta, putevi, sve što je uzdizalo narodnu prosvjetu i kulturu i obezbjeđivalo bolji i civilizovaniji život

Još od 1918. godine obnavljaju se stara, ali niču i nova kulturno-prosvjetna društva. U novim uslovima ona imaju zadatak da kulturno zbliže Srbe, Hrvate i muslimane s ciljem realizacije ideje jugoslovenstva. U Vrbaskoj banovini ta društva još više dolaze do izražaja. Čini se sve da se narodi kulturno ujedine, a vjerska osjećanja potisnu. U pravilima društava daje se mogućnost da članovi budu svi koji to žele, bez obzira na vjeroispovijest.

Ipak, većina se i dalje opredjeljuje za nacionalna društva poput srpske "Prosvjete", "Kola srpskih sestara", SPD "Jedinstvo", hrvatskog pjevačkog društva "Nada", muslimanskog "Gajreta" i drugih. Danas znamo šta je čestiti ban za sobom ostavio kad se poslije četiri i po godine upravljanja Banovinom vratio u Beograd, koliko je uspio da se utemelji u ovaj grad, zemlju i ljude. Trajna svjedočanstva velikih pregnuća prvog bana Vrbaske banovine Svetislava Tise Milosavljevića su Banski dvor i palata Banske uprave, današnje sjedište Skupštine grada, Dom kralja Petra Prvog Oslobođioca, Sokolski dom, gradski park sa spomenikom Petru Kočiću, činovničke zgrade u centru grada, škole - osnovne i srednje širom Krajine, brojne institucije poput Muzeja, Pozorišta, putevi, sve što je uzdizalo narodnu prosvjetu i kulturu i obezbjeđivalo bolji i civilizovaniji život ovdašnjeg naroda. Na svečanostima osveštanja svih ovih zgrada i ustanova pjeva SPD "Jedinstvo".

Za vrijeme bana Milosavljevića pokrenut je "Službeni list Vrbaske banovine", čiji prvi broj izlazi 15. decembra 1929. godine. od januara 1931. izlazi mjesečni literarno-kulturni prilog lista, "Književna krajina", koju je uređivao Božidar Vesić, a od 1. decembra 1932. godine "Vrbaske novine", na čijim će stranama veoma često biti tekstovi o SPD "Jedinstvo".

Vlado Milošević i "Jedinstvo"

Cijelu deceniju pred Drugi svjetski rat dirigent "Jedinstva" bio je Vlado Milošević, u to doba profesor muzike u banjolučkoj Učiteljskoj školi.

Milošević je volio da kaže da njegovo drugovanje sa "Jedinstvom" počinje od rođenja, jer su njegovi roditelji, otac Savo i majka Jovanka, potom i sestra Stojanka, bili članovi "Jedinstva". Zato su se, pored ostale muzike koja je oduvijek bila čest gost u kući Miloševića, mogle čuti i kompozicije sa repertoara hora. Vlado je pamtio osveštanje društvene zastave 1905, veličanstvenu povorku koja je tom prilikom prošla kroz grad, horovođu Ksenofona Zitu, koga je volio da sluša u crkvi kad je "Jedinstvo" pjevalo na liturgiji, a glas horovođe i soliste plijenio ljepotom.

Tako su horsko pjevanje i duhovna muzika veoma rano ušli u Miloševićev život i svakako odredili njegov profesionalni put.

Za horovođu "Jedinstva", Vlado Milošević dolazi po preporuci tadašnjeg predsjednika Društva, učitelja vježbaonice u Učiteljskoj školi Milana Stambolije. Osvjedočivši se u toj školi sa koliko ljubavi i požrtvovanja Milošević vodi školski hor, Stambolija je u njemu vidio pravu osobu za hor "Jedinstvo", ponos srpskog stanovništva Banje Luke.

Prva kompozicija koju je Milošević radio sa "Jedinstvom" bila je stihira na Veliki petak, pod imenom "Tebje odjejušćagosja" S. Mokranjca, komponovana 1892. godine.

"Mokranjac je bio čovjek duboko religiozan i tu religiju ispovedao je kroz svoja crkvena dela. 'Tebje odjejušćagosja' je delo prožeto bolom, stradanjem i mistikom Velikog dana", pisao je Milošević.

Prvi put ovo Mokranjčevo djelo "Jedinstvo" je otpjevalo 1931. godine na Veliki petak i od tada je pjevano svake godine u prelijepoj novoj crkvi Svete trojice na taj dan. Mikić bilježi da je preskočena samo 1938. godine kad je novopodignuta Saborna crkva bila privremeno zatvorena zbog postavljanja mozaika.

Milošević je izbrojao da je u vremenu od 1931. do 1941. godine, koliko je on vodio hor u Banovini, Društvo promijenilo šest lokacija. Od 1931. do 1935. radili su u zgradi osnovne škole, ranijoj Srpskoj osnovnoj školi. Potom su se preselili u kuću Vukana Gruberovića, u kojoj se ranije nalazila banka. Odatle su poslije kraćeg vremena prešli u Radulovićevu kuću, u kojoj se ranije nalazio bioskop "Edison", a zatim privremeno crkva, kad su u Sabornom hramu rađene freske. Potom "Jedinstvo" preseljava u kuću Save i Jovanke Milošević, gdje je već bila muzička škola koju je osnovalo ovo pjevačko društvo. Na kraju se nakratko smjestilo u kući Steve Čelika, a zatim prešlo u novosagrađeno pozorište, zahvaljujući njegovom upravniku Bori Nediću. Tu je u garderobi Pozorišta održavalo probe do kraja svog postojanja, 1941. godine.

Zanimljiva svetkovina

Prva vijest u kojoj se spominje "Jedinstvo" objavljena je u "Službenom listu Vrbaske banovine", prije pokretanja "Vrbaskih novina", broj 42, od 11. septembra 1930. godine, u tekstu pod naslovom "Doček zastave 33. pešadijskog puka u Banjoj Luci".

Na početku teksta kaže se da je Banja Luka "doživjela slavlje kakvog po priznanju i najstarijih građana još nikad u Banjoj Luci nije bilo". Budući da je riječ o jednom posebnom trenutku iz života Banje Luke i da je veoma slikovito opisana atmosfera u gradu, prenosimo ovaj tekst gotovo u cijelosti:

"Ulicama vrvi narod: školska dečica, svečano odevena pod vodstvom nastavnika, gospođe, građani i činovnici u svečanom ruhu, a kraj njih seljaci u živopisnoj narodnoj nošnji, i sve to žuri prema železničkoj stanici, kud za koji čas stiže voz sa izaslanstvom i novom vojnom jugoslovenskom zastavom 33. pešadijskog puka koji garnizonira u Banjoj Luci.

Pred stanicom je svrstana cela vojska banjolučkog garnizona, a na peronu stanice postrojena je za doček počasna četa sa vojnom muzikom. Uz nju se nižu redovi predstavnika najviših vojnih komanda sa oficirima; kraljevsku bansku upravu zastupa g. pomoćnik bana sa načelnicima svih odeljenja i odseka; tu su predstavnici svih državnih i samoupravnih nadležstava i predstavnici svih viteških, kulturnih i humanih društava i korporacija...

Ovde je improvizovana vanredno lepa i sa umetničkim ukusom izrađena tribina, okićena zelenilom, vencima i cvećem. Ispred tribine postrojeni su kao počasni špalir uniformisani Sokoli, vatrogasna četa s muzikom, dok su članovi humanih i kulturnih društava svrstani u redove s obe strane ulice, sve do drumu Kralja Petra, gde čelom prema stanici stoji u razvitom stroju vojska garnizona.

Na sred tribine ustavlja se zastavnik sa zastavom i počasnim vodnikom, a u polukrugu oko zastave predstavnici vojnih, građanskih i verskih nadležstava sa predstavnicima svih viteških kulturnih i humanih društava. Počasna četa sa vojnom muzikom zauzela je mesto desno od tribine, a levo od tribine članova pevačkih društava "Jedinstva", "Sloge", "Nade".

Čim se na tribini pokazala i ponosno zalepršala, vanredno ukusno i u narodnim bojama izrađena nova, jugoslovenska vojna zastava, prolomilo je oblike urnebesno klicanje razdraganog naroda. Savijanje starih zastava predstavlja završetak jedne epohe, a razvijanje novih jugoslovenskih zastava znači početak novog srećnijeg zajedničkog života jednokrvne braće na narodnoj grudi svojoj.

Građani viteške Mrkonjička Krajina skidaju kape, poklanjaju se i odaju poštu, priznanje i blagodarnost svima onima vitezovima i junacima koji su pod tim zastavama čuvali i očuvali čast i obraz Kralju i Otadžbini".

Veliko vodoosveštanje

U Banjoj Luci je osveštanje vode na Bogojavljenje imalo posebnu tradiciju. Od osnivanja SPD "Jedinstvo" ovo, kao i druga srpska društva, imalo je značajnu ulogu u svečanosti vodoosveštanja. Evo, kako je to bilo 1933. godine, u kojoj je "Jedinstvo" proslavilo 40-godišnjicu svoga postojanja. Na Bogojavljenje, 19. januara, nešto prije devet časova ujutro, završeno je bogoslužjenje u Sabornoj crkvi Svete trojice. Ispred crkve formirana je litija koju je predvodio jedan odred 33. pešadijskog puka sa vojnom muzikom i zastavom. Za njim su išli đaci osnovnih i srednjih škola, a za ovima četa vatrogasaca sa muzikom i Srpsko pjevačko društvo "Jedinstvo".

Za Pjevačkim društvom nošene su crkvene zastave, čiraci i svijeće, a onda nebo pod kojim je išao Njegovo visoko preosveštenstvo mitropolit Vasilije (Popović) sa sveštenstvom i počasnom stražom. Poslije njih išao je ban Svetislav - Tisa Milosavljević sa komandantom đeneralom Nedeljkovićem i pomoćnikom bana dr Zecom. Potom su išli načelnici Banske uprave, veliki broj građanstva, činovništva i seljaka pravoslavne vjere.

Uz pjevanje crkvenih pjesama, litija je krenula niz Bulevar kralja Aleksandra prema Vrbasu. Na Gradskom mostu na Vrbasu improvizovana je tribina na kojoj je bio krst od leda i posude sa vodom. Četa pješadije postrojena pred mostom izvršila je početnu paljbu. Nebo se zaustavilo nasred mosta,

dok su ostali građani opkolili most s jedne i druge strane. Nakon molitvoslovlja na koje je odgovarao SPD "Jedinstvo", izvršeno je vodoosveštanje. Potom su ispaljeni plotuni, a sa zidina starog grada grunuli su topovi.

Mitropolit Vasilije blagoslovio je i poprskao svetom vodicom okolne vjernike, poslije čega se litija, istim redom kako je došla, vratila pred crkvu.

"Vrbaske novine"

Sve do vremena Vrbaske banovine, Banja Luka, pa samim tim ni "Jedinstvo", nije imalo dnevni list koji bi iz dana u dan bilježio događaje. Zato o ovom pjevačkom društvu i njegovoj prošlosti najviše saznajemo upravo iz "Vrbaskih novina".

U vrijeme Kraljevine Jugoslavije, s ciljem stvaranja državnog jedinstva i ostvarivanja ideje jugoslovenstva, u modu su ušli sveslovenski balovi, koncerti, sletovi Sokola Kraljevine Jugoslavije

Srpski narod je i u Kraljevini Jugoslaviji ostao vjeran proslavljanju Svetog Save. Tako je Oblasni odbor "Prosvjete" priredio na Savindan 1933. godine Svetosavsku besjedu u prostorijama hotela "Bosna" u Banjoj Luci.

U koncertnom dijelu sudjelovali su gđica Kosana Pavlović, članica Narodnog pozorišta, Pjevačko društvo "Jedinstvo", sa dirigentom Vladom Miloševićem i učenički hor Gimnazije, kojim je dirigovao gospodin Cipruš. Program je, kako bilježe "Vrbaske novine", izveden na opšte zadovoljstvo. Miloševiću je odati naročito priznanje poslije pjesme Kranjčevića "Kad prvo sunce", Muškog hora "Jedinstvo", kao i poslije "Južnosrpskih pesama" Marka Tajčevića, koje je izveo Mješoviti hor "Jedinstvo".

Dječiji hor g. Cipruša istakao se najviše pjevanjem rukoveta "S onu stranu Sarajeva" (Špoljar). Sonja Suvajdžić, učenica VII razreda gimnazije, toplo je recitovala Zmajeve "Svetle grobove". Potom je slijedila igranka.

"Vrbaske novine" pisale su i o svetosavskim proslavama u školama: "u Strugovima kod Bosanske Kostajnice gdje je 'Svetosavsku himnu' pjevao hor sastavljen od težaka pod vođstvom sveštenika Branka Kusovića; u Prnjavoru je služena Liturgija, potom je kroz grad išla litija u kojoj je učestvovalo nekoliko stotina duša, što naroda, što školske dece. Obavljeno je vodoosveštanje i osveštanje koljiva u bivšoj srpskoj školi - sada Sokolani - gde su činodejstvovali prota Jovo Jovanović, narodni poslanik i sveštenik Križonovski. Posle toga bila je školska akademija, recitacije".

Novine pišu i o Svetosavskoj zabavi u Ključu, od koje je prihod namijenjen u korist gradnje crkve, te u Mrkonjić Gradu, gdje je svetosavska zabava održana u školi i u pjevačkom društvu "Nikolajević".

Slavlja u "Kolu srpskih sestara"

Godine 1933. ostvaren je dugogodišnji san članica "Kola srpskih sestara" da imaju sopstveni dom. Zahvaljujući velikoj požrtvovanosti tadašnje predsjednice "Kola" Stake Dimitrijević, kupljena je velika i lijepa kuća u ulici Fra Grge Martića (današnja Srpska ulica). Početkom juna te godine osveštan je Dom KSS-a.

Svečanosti su prisustvovala gošće iz Beograda: počasna dvorska dama gđica Milka Grujić, predsjednica Glavnog odbora "Kola srpskih sestara" i Mileva Todorović, sekretar Glavnog odbora. Crkveni obred osveštavanja obavio je sveštenik Dušan Mačkić, a na jektenija je odgovarao hor SPD "Jedinstvo".

Potom su članice "Kola" povele svoje goste u lijepo uređen cvjetnjak, gdje su priredile bogatu zakusku.

I krsna slava banjolučkog "Kola srpskih sestara", Mala Gospojina, te godine proslavljena je

svečanije nego ranijih, jer je prvi put svečanost priređena u novom domu.

"Još od ranog jutra nastalo je u društvenom domu u Fra Grge Martića ulici živo kretanje. Sve je teklo u najlepšem raspoloženju i članice Odbora trudile su se da svaka, pa i najmanja stvarčica bude na svom mestu. Njihov trud posetilac je odmah zapazio. Sve je bilo i sve se kretalo u jednom porodičnom tonu. Oko 11 sati počele su pristizati prve gošće. Njih su dočekale članice Odbora i uvadale u pojedine prostorije. Srdačnost, veselje, ona radost koju žena može manifestovati kad je u svom domu, raste svakim časom. Posmatrati njihovo veselje znači podeliti ga s njima. Pristižu i delegati pojedinih društava, vojnih jedinica i drugo. Društvene prostorije bivaju svakim časom punije. Tačno u 11 sati pojavljuje se Njegovo preosveštenstvo mitropolit Vasilije u pratnji prota, gospodina Vasića i profesora Grbića, a malo za njima izaslanik bana gospodin Branko Đorđević, šef odseka za trgovinu i industriju Banske uprave. Pred punom salom izvršio je crkveni obred slave prota Mačkić, nakon čega su gosti počašćeni bogatom zakuskom. Neumorne članice nastojale su i uspele dati zakuski obeležje zajedničkog porodičnog doma. Razgovor o onima o kojima Kolo vodi najveću brigu, provlačio se od stola do stola. Svi su tada videli da nas je sviju dužnost još izdašnije potpomoći i moralno i materijalno društvu u čijim su redovima žene zadahnute najvećom ljubavlju i požrtvovanjem za naše opšte dobro. Oko podne gosti su, ispraćivani od članica odbora, napuštali dom u kojem je otrta mnoga sirotinjska suza..."

"Vrbaske novine" iskoristile su ovu priliku da progovore o slavnoj prošlosti ovog društva, čije su članice uvijek bile tamo gdje je njihova pomoć za vrijeme tuđinske vlasti i ratova bila najpotrebnija. Kad je rad Kola zabranjivan, kao i rad drugih srpskih društava, radilo se u potaji, rizikujući sve, pa i sopstvene živote.

U svom domu "Kolo srpskih sestara" moći će, kako se kaže, uspješnije da obavlja svoj rad, da primi za trpezu još više sirotana i sirotica koji često kucaju na vrata Kola.

Na kraju ovog opširnog napisa o "Kolu srpskih sestara" kaže se da će ono te zime priređivati mobe, noćna sijela na kojima će članice "narađivati narodne haljine, prvenstveno naše, potom i drugih banovina. Tako će Društvo doći do vlastitih narodnih haljina, koje će onda lako moći ustupati svojim članicama prigodom održavanja sveslovenskih balova..."

Najelitnija priredba

U vrijeme Kraljevine Jugoslavije, u cilju stvaranja državnog jedinstva i ostvarivanja ideje jugoslovenstva, u modu su ušli sveslovenski balovi, koncerti, sletovi Sokola Kraljevine Jugoslavije. "Kolo srpskih sestara" u Beogradu priredilo je 1933. godine Sveslovenski bal, za koji se kaže da je bio najveći te sezone sa "blizu 1000 raznih kostima iz svih slovenskih krajeva. Bal je posetio i Njegovo veličanstvo kralj i kraljica, princ Pavle i princeza Olga, princeze Marina i Jelisaveta, članovi Vlade, diplomatskog kora, Skupštine i Saveta".

Iz svega slijedi zaključak: "ideja slovenstva, slovenske uzajamnosti se divno manifestovala".

U Banjoj Luci iste godine, Sveslovenskom balu koji je organizovalo ovdašnje "Kolo srpskih sestara" 11. februara u prostorijama Narodnog pozorišta Vrbaske banovine, nisu prisustvovali kralj i kraljica, ali je pokrovitelj ove velike svečanosti bila gospođa Desa, supruga bana Milosavljevića. Za ovu priliku Kolo je pripremlilo lijepe kostime koji su se mogli iznajmiti. Bila je to, kako pišu "Vrbaske novine", najelitnija priredba te sezone.

Zanimljivo je da je na Sveslovenskom balu održanom 1936. godine u Banjoj Luci učestvovalo i SPD "Jedinstvo" i to na specifičan način. Naime, te godine bal je imao raznovrstan program i okarakterisan je kao "etnografsko-folkloristička revija Bosanske krajine i cijele Jugoslavije, bar njenog srpsko-hrvatskog dijela". Pišući o ovom događaju, hroničar "Vrbaskih novina" kaže da je grupa SPD "Jedinstvo" odigrala tri kola iz okoline Banje Luke i otpjevala nekoliko vrhovačkih ljubavnih pjesama, što je publika nagradila aplauzom. Igralo se "Vrhovačko kolo", ali i "Kraljevsko", koje je svirao orkestar 33. puka. Kolo je povelja pokroviteljica ove uspjele priredbe, gospođa banica Pepa Kujundžić, supruga bana Bogoljuba Kujundžića, takođe učesnika bala. Pored folklorne grupe SPD "Jedinstvo", koja se, prema nama poznatim podacima, samo ovdje pominje, "za jedan čas u kolo su se uhvatile sve kostimirane dame i gospoda, a pridružile su se i dame u

večernjim toaletima, kao i gospoda". Nesvakidašnju sliku dopunjavaju riječi anonimnog autora da se na balu našao sav narod "od dna do vrha: i ban i general, i vladika i trgovac, i obrtnik i radnik, ceo varoški sklop, nabrojali smo ravno 142 kostima...".

Kao što je "Kolo srpskih sestara" organizovalo Sveslovenski bal, "Jedinstvo" je u novembru 1935. godine održalo Sveslovenski koncert u dvorani bioskopa "Palas". Na koncertu su izvedena djela slovenskih kompozitora. Od srpskih su bili zastupljeni: Stevan Mokranjac, Vlado Đorđević, Marko Tajčević, Dugan Mladi, Stanko Perml, Emil Adamič i Vlado Milošević; od ruskih: Anatolij Ljadov; poljskih: Feliks Novoviejski i Riling; bugarskih; Dobri Hristov, Tumangelov; čeških: Piskaček, Karel Pavel Kriškovski i Leoš Janaček.

Tekstovi pjesama pjevani su u originalu, a kao solisti nastupili su Tatjana Livnjaković i Suljo Plićanić.

Bila je to prilika da "Jedinstvo" pokaže "slovenskoj braći i celom kulturnom svetu šta smo postigli na muzičkom polju za deceniju i po rada u slobodnoj našoj državi" - pisao je u "Vrbaskim novinama" dirigent ovog hora Vlado Milošević.

Nastupi po Krajini

Od svog osnivanja "Jedinstvo" nikad nije bilo samo pjevačko društvo Banje Luke. Svjesno potrebe da prosvječuje i kulturno uzdiže i male sredine, uvijek je odlazilo gdje god su ga zvali. Tako je sticalo popularnost širom Krajine i Jugoslavije.

Uz to, "Jedinstvo" je održavalo i redovne godišnje koncerte, učestvovalo na godetima drugih srpskih društava i brojnim kulturnim manifestacijama.

Tridesetih godina, kad je "Jedinstvo" pod upravom dirigenta Vlade Miloševića ostvarilo visoka umjetnička dostignuća, njegova pjesma čula se u Prnjavoru, Prijedoru, Mrkonjić Gradu, Maslovarama.

"Vrbaske novine" pišu o gostovanju "Jedinstva" u Bosanskoj Gradišci 12. februara 1933. Prije podne toga dana hor je odgovarao na jektenija u tamošnjoj Srpskoj pravoslavnoj crkvi, a uveče je, u prostorijama hotela "Srbija", održao "vrlo uspio koncert" na kome su izvedene "najodabranije narodne pesme za ženski, muški i mešoviti hor".

Ostalo je zapamćeno "lepo pevanje gđice Tatjane Livnjaković i gosp. Sulje Plićanića, koji su svojim umilnim glasom očarali razdraganu publiku".

Horom je dirigovao Vlado Milošević, koji je svojom "vrednoćom i znanjem digao ugled 'Jedinstva' na zavidnu visinu".

Požar rastjerao publiku

Ostala je zabilježena i jedna anegdota sa prnjavorske proslave. Dok je izvođen šaljivi pozorišni komad "Čarlijeva tetka", desila se nezgoda. Kad je komad bio na vrhuncu, zapalio se prosuti benzin, buknuo požar i publika se razbježala. Veće štete nije bilo, ali su platila odijela i haljine. Komad nije nastavljen iako je požar bio ugašen.

Izašavši iz automobila Njegova svetost stao je na tepih posut cvijećem i zelenilom. Jedan svečan trenutak, 10.000 očiju bilo je upravljeno na Nj. Sv. koji je sa osmehom na usnama delio blagoslov desno i levo. Do njega na tepih stala je njegova svita. Njegovu svetost i preosveštene arhijereje zaogrnuili su arhijerejskim plaštovima i predali im u ruke arhijerejska žezla

"Vrbaske novine", vjerni hroničar života Bosanske Krajine i Banje Luke za vrijeme Vrbaske banovine, čuvaju još jedno vrijedno svjedočanstvo: prvu posjetu srpskog patrijarha Banjoj Luci krajem septembra i početkom oktobra 1933. godine. Svakako, tako velika crkvena svečanost nije mogla da prođe bez umilne pjesme hora "Jedinstvo".

Tih dana, u svom pastirskom pohodu, patrijarh Varnava je u pratnji episkopa ohridsko-bitoljskog

Nikolaja (Velimirovića), episkopa bačkog Irineja i episkopa moravičkog Vikentija obišao i neke druge krajeve: Nevesinje, Mostar, Stolac, Dubrovnik, Sarajevo.

Gdje god je došao, priređen mu je lijep i srdačan doček, baš kao i na putu za Banju Luku. Svuda slavluci sa natpisima dobrodošlice, ulice i domovi iskićeni državnim trobojkama, cvijećem i zelenilom.

Zavirimo zajedno u požutjele stranice novina i osjetimo atmosferu koja je tih dana vladala u gradu na Vrbasu.

Više od nedjelju dana trajale su pripreme za doček Njegove svetosti u Banjoj Luci. U subotu, 30. septembra ujutro, grad je osvanuo u svečanom ruhu.

Dobro došao

Na periferiji grada kod Rebrovačke crkve Njegovu svetost dočekalo je mnoštvo naroda iz okolnih sela, sa sveštenikom Milutinom Eskićem na čelu.

Poslije blagoslova, patrijarh Varnava krenuo je u varoš. U njegovu čast sa bedema starog grada pucali su topovi i zvonila crkvena zvana. Od Rebrovca formirala se velika povorka građana i težaka.

Na slavluku kod Gradskog mosta pisalo je: "Dobro došao!" Tu su Njegovu svetost dočekali predstavnici crkvenih vlasti. Odatle se formirala litija. Na cijelom putu od mosta do hotela "Palas", narod je srdačno i oduševljeno pozdravljao srpskog patrijarha poklicima "živio!".

Slavoluk na Bulevaru kralja Aleksandra kod Parka bana Milosavljevića, gdje je bio određen glavni doček, jedan je od najvećih i najljepših slavluka, visok više od 8 metara. Na vrhu je krst napravljen od električnih sijalica. Ispod krsta natpis: "Blagosloven koji dolazi u ime Gospodnje", ukrašen sa bezbroj raznobojnih električnih sijalica. Sve to daje veličanstvenu sliku, naročito noću, kada stotine šarolikih sijalica počne da treperi.

Patrijarha je dočekao ban Svetislav Tisa Milosavljević sa načelnicima Banske uprave, Njegovo preosveštenstvo Vasilije, mitropolit banjolučki, sa više od 60 sveštenika, pomoćnik komandanta Divizije general g. Danilo Belimarković, gradonačelnik Hasanbeg Džinić sa činovništvom opštine, predstavnici i izaslanstva raznih kulturnih pravoslavnih i nacionalnih društava.

"Izašavši iz automobila Nj. Sv. stao je na tepih posut cvijećem i zelenilom. Jedan svečan trenutak, 10.000 očiju bilo je upravljeno na Nj. Sv. koji je sa osmehom na usnama delio blagoslov desno i levo. Do njega na tepih stala je njegova svita. Njegovu svetost i preosveštene arhijereje zaogrnu li su arhijerejskim plaštevima i predali im u ruke arhijerejska žezla.

Liturgija u Sabornom hramu

Posle pozdravnih govora formirana je litija: crkveni barjak, vojna muzika, đaci srednjih škola, Crveni krst, 'Prosvjeta', članovi radničkih organizacija, izaslanstva raznih humanih i viteških društava. Pjevačko društvo 'Jedinstvo', krst, ripide i čarjaci, đakoni sa kadionicom, više od 60 sveštenika, visokopreosveštena gospoda arhijereji, zatim nebo koje su nosili članovi Trgovačke omladine grada Banje Luke, a pod kojim su išli: Njegova svetost sa Njegovim preosveštenstvom g. Vasilijem, za njima predstavnici državne i samoupravne vlasti i ostali građani."

Za vrijeme litije, Pjevačko društvo "Jedinstvo" i sveštenstvo naizmjenično su pjevali tropar hrama "Blagosloven jesi". Potom je litija stigla u Sabornu crkvu, gdje je održano kratko molestvije.

Drugog dana boravka Njegove svetosti u Banjoj Luci hroničar bilježi: "Osvanuo je lep i sunčan dan, bez ijednog oblaka. Narod srpsko-pravoslavne vere je još rano ujutro pohrlio u crkvu: došli su i iz okolnih sela, veliki broj težaka u živopisnoj narodnoj nošnji; pred crkvu je stigla i vojna muzika sa jednim odredom vojnika pravoslavne vere. Malo iza toga stigli su arhijereji praćeni celokupnim sveštenstvom i crkveno-pevačkim horom. Svečana arhijerejska liturgija počela je tačno u 8 časova. Na liturgiji je pevalo crkveno-pevačko društvo "Jedinstvo" (ovdje se odjednom, ono tako zove, poslije par decenija). Svetu arhijerejsku liturgiju služio je ep. G. Nikolaj Velimirović, uz sasluženje velikog broja sveštenika."

Tačno u 9 časova u crkvu je došao Njegova svetost patrijarh u pratnji Njegovog visokog preosveštenstva mitropolita g. Vasilija. Za vrijeme službe odred vojnika koji je stajao pred crkvom

"oborio je tri plotuna".

Poslije svečanog bogoslužjenja, koje je trajalo cijela dva časa, episkop Nikolaj održao je propovijed u kojoj je, između ostalog, rekao: "Sledeći postupak i produžujući tradiciju srpskih patrijarha, Njegova Sv. Varnava obilazi pojedine pokrajine naše države da stupi u užu vezu sa narodom. Došao je da vas blagoslovi i da prelije grobove bosansko-hercegovačkih heroja. Crkva naša bila je svetlost za vreme našeg robovanja, sad treba da bude so, da se ne pokvari ono što se kroz nekoliko vekova steklo."

Sa velikim interesovanjem, okupljeni narod, kako u crkvi tako i ispred nje, slušao je r. Nikolaja i pozdravio ga na kraju sa trokratnim: "živio!"

Potom je patrijarh blagoslovio narod, nakon čega se uputio u Mitropoliju, gdje je primio bana Milosavljevića i predstavnike vojnih i civilnih vlasti.

U 13.30 časova banjolučka Srpska pravoslavna crkvena opština priredila je u čast visokih gostiju banket u svečanoj dvorani hotela "Palas". Banketu su prisustvovali g. ban Svetislav Milosavljević sa načelnicima Banske uprave, pomoćnik komandanta Divizije general Danilo Belimarković, narodni poslanik dr Tode Lazarević, svi arhijereji koji su došli u Banju Luku u patrijarhovoju pratnji, sveštenici, preko 20 zvanica.

U vrhu dvorane zauzeli su mjesto patrijarh Varnava mitropolit Vasilije, ostali arhijereji i ban Milosavljević. "U toku banketa prvi je govorio Nj. Sv. patrijarh i digao čašu za sreću i zdravlje Nj. V. Kralja i napredak Otadžbine.

Veliki dan

Prisutni su oduševljeno nekoliko puta uzviknuli: "živio kralj". Zatim je vojna muzika koja je svirala za vreme banketa intonirala državnu himnu. Prisutni su govor patrijarha i himnu odslušavali stojeći.

"U pozdravnoj riječi mitropolita banjolučkog Vasilija rečeno je:

"Vaša Svetosti, preosvećena braćo i mnogopoštovana gospodo.

Ovo je danas ovde, za nas, za Banju Luku i čitavu Bosansku krajinu veliki dan i veliki znameniti istorijski događaj, jer nas je prvi put posetio i blagoslovio zakoniti nosilac svetosavskog skiptra, nosilac duhovne vlasti svetitelja Save, dosledni naslednik pečkih patrijarha, vrhovni poglavar SPC, Nj. Sv. gosp. Varnava, patrijarh Srpske patrijaršije.

Vi ste ovde svoj međ svojima, među svojima velim jer sam uvjeren da oči sviju nas ovdje, kako pravoslavnih tako i ostalih konfesija gledaju Vašu Sv. sa najvećim poštovanjem. Ostale konfesije gledaju Vašu svetost kao vrhovnog poglavara nas, njihove male braće, braće po krvi, po jeziku i po jugoslovenskom imenu našem."

Potom su svi pažljivo saslušali riječi srpskog patrijarha, a na kraju jednoglasno otpjevali "Mnogaja ljeta".

Ma koliko da su Banjolučani voljeli da čuju "Jedinstvo" na koncertima i priredbama, njegova pjesma najmilija je bila na bogoslužjenjima. O Vaskrsu 1933. godine pisale su "Vrbaske novine":

"Na Veliki petak, kao i prvi i drugi dan Uskrsa, imali smo prilike slušati i uživati u melodičnom crkvenom pojanju 'Jedinstva'. Ovim svojim nastupom 'Jedinstvo' je prosto zadivilo blagoverne hrišćane naše pravoslavne crkve i kad bi moglo češće pojeti i čak prirediti koji duhovni koncert, uvereni smo da bi privuklo mnoge hrišćane koji pomalo i zanemaruju svoju dužnost prema pravoslavnoj crkvi.

'Jedinstvo' sa svojim vrednim horovođom g. Miloševićem zaista zaslužuje da se od strane nadležnih, kao i dobrih i vjernih građana našeg banovinskog grada Banje Luke kako moralno, tako i materijalno pomogne."

Svečani ispraćaj

Kao što je veličanstveno dočekan, tako je poslije trodnevnog boravka u Banjoj Luci patrijarh Varnava svečano ispraćen. Na bogato okićenoj željezničkoj stanici patrijarha su ispratili ban Milosavljević sa svim načelnicima Banske uprave, šefovima državnih i samoupravnih nadležstava,

izaslanstava društava i ustanova, a među njima je značajno mjesto zauzimalo Srpsko pjevačko društvo "Jedinstvo".

SPD "Jedinstvo" je 1933. godine osnovalo svoju horsku školu, a 1934. godine, na inicijativu tadašnjeg predsjednika "Jedinstva" Dušana Umićevića, donesena je Odluka o otvaranju Muzičke škole "Jedinstvo"

Srpsko pjevačko društvo "Jedinstvo", osnovano 1893. godine, proslavilo je svoj 40-godišnji jubilej 1933. Glavna godišnja skupština Društva održana je u martu iste godine, kada je za novog predsjednika izabran Marko Livnjaković, trgovac iz Banje Luke.

"Vrbaske novine" pisale su o jubileju "Jedinstva" podsjećajući; "Navršile su se četiri decenije kako je osnovano Srpsko pjevačko društvo 'Jedinstvo', četrdeset godina se pod njegovim imenom, a dvadeset osam pod njegovom zastavom gaji kod srpske omladine ljubav za pjesmu, a pomoću nje utvrđuje misao za Slobodu. Ona je došla nakon 25-godišnjice društvenog bivstvovanja, punog mutnih, teških vremena.

Dobar dio zasluga kao svoju žrtvu dali su i članovi 'Jedinstva' toj našoj Slobodi. Ispunile su se Zmajeve riječi: 'Pesma nas je održala njojzi hvala'. Ali i po Oslobođenju 'Jedinstvo' je produžilo s radom. Još jače, snažnije, sa više elana, jer je Sloboda dala slobodno polje rada... časna četrdesetogodišnjica. Ognjište 'Jedinstva' četiri decenije grijalo je i nadamo se da će grijati sve one koji vole svoj narod..."

Četrdesetogodišnjicu postojanja "Jedinstvo" je krunisalo svečanim koncertom održanim 3. novembra 1933. godine u sali hotela "Palas". Horom "Jedinstvo" te večeri, pored stalnog horovođe Vlade Miloševića, dirigovao je i kompozitor Marko Tajčević, kad je hor izvodio njegove kompozicije.

Poslije dirigovanja "Jedinstvom", Tajčević je u Zagrebu pričao: "... čim sam podigao ruku i dao znak za početak pjevanja, odmah sam vidio da imam vrlo dobar hor pred sobom, a to je bilo SPD "Jedinstvo".

Bilo je i kritike

mjesto koje mu pripada.

Odgovor horovođe

G. Marko Tajčević nam se na ovom koncertu pokazao ne samo kao dobar kompozitor, školovan muzičar, nego i kao odličan dirigent. Njegove klavirske kompozicije zapažene su među svjetskim muzičkim prvacima koji ih izvode. Na desetine komponovanih pjesama za muške, ženske i mješovite horove sve više opravdavaju visoku muzičku kulturu ovog čovjeka. On je stalan saradnik muzičkog lista 'Zvuk' koji izlazi u Beogradu.

Nakon koncerta održana je animirana zabava u elitnim prostorijama do u rano jutro."

Horovođa "Jedinstva" Vlado Mi

"Vrbaske novine" objavile su kritički osvrt anonimnog autora na svečani koncert "Jedinstva", u kome se kaže:

"Jedinstvo" je sinoć pokazalo dobar horski ton, razvijen na račun dikcije, što je i potrebno. Zvukovi amalgirani, dosta nejasna vokalizacija i izvjesni nemir su aktuelne prepreke koje zborovođa ima savladati da društveni zbor dođe do pripadajućeg renomea. Hor ima nedostataka u glasnom materijalu naročito u basovima. Oni su se sinoć pokazali u mješovitom horu, grubi, neizgrađeni i mukli.

Dva dirigenta su 'Jedinstvo' vodila naizmjenice na dosta nespretno uređenoj pozornici hotela 'Palas'. Prve tačke 'Jedin svjat' i 'Pričasnno' dirigovao je njihov kompozitor g. Tajčević. Sa sigurnošću svjetskog dirigenta, koji u ruci drži disciplinovani zbor, on je dobio zaslužen aplauz. Uspio je prikriti neizgrađene ženske glasove i slabe muške basove.

U narednim tačkama: Arhangelški 'Glasom mojim ka Gospodu vozvah' i Slavenski 'Dedo i mečkite'

i 'Grad gradile', g. Milošević se trudio da ispuni i zagleda sve nedostatke. To mu je samo djelomično uspjelo."

Kritičar dalje govori o nastupu soliste hora Sulje Plićanića, tenora. "Tačka 'Nimfa' od Krstića, komponovana i određena za sopran (Zulumčar) za njega je bila kazna. Intonacija dobra, interpretacija slaba. Meki, melodiozan i prijatan bogomdan glas pribavio mu je ipak buran aplauz. Kako se aplauzom tražilo opetovanje, svjestan teškoća on je vrlo dobro učinio što je umjesto toga otpjevao jednu sevdalinku. Plićanić kao horski tenor je neuporediv i žaliti je da neko ne pošalje ovog mladića na školovanje.

Poslije odmora nastupio je samostalno muški oktet u tački 'Pij mila' i 'Ni mi volja' od A. Žganeca. Njihovi nedostaci bili su neznatni tako da se ova tačka može računati kao uspješno izvedena. Sljedeća tačka 'Komitske pjesme' od Tajčevića napravila je malu zbrku u muškom horu. Zahvaljujući prisebnosti dirigenta kriza je brzo prošla.

Najuspješnija, najdotjeranija tačka sa ovog koncerta bila je Mokranjčeva Peta rukovet. Ova je izvedena majstorski što svjedoči da 'Jedinstvo' ima dobrog zborovođu i muzičara koji će hor dovesti na ono lošević odgovorio je na kritiku već u sljedećem broju "Vrbaskih novina". Ističući da kao horovođa ovog društva ne sumnja u to da su neki navodi istiniti i da ne može prečuti neke konstatacije, pitao je zašto bi bila kazna za Plićanića što je pjevao Krstićevu "Nimfu" i dodao da ne zna ko bi samoga sebe dobrovoljno izvrgao nekakvoj kazni i mučenju.

Milošević naglašava da je u toj pjesmi bio svaki takt na svom mjestu, a interpretacija suviše dobra za jednog običnog pilanskog radnika, koji je ono što umije postigao samo zahvaljujući svom plemenitom glasu i zdravim instinktom za muziku. Aplauz kojim je traženo "opetovanje" je najbolji dokaz da je pjesma dobro izvedena, navodi Milošević. On smatra da nije tačno da se Plićanić nije usudio izvesti tu pjesmu drugi put zato što je bio svjestan teškoća. Milošević piše da Plićanić na oduševljeni aplauz publike nije pjevao sevdalinku u uobičajenom smislu, nego umjetničku pjesmu "Kad je vidjeh oči tvoje", Biničkog, kako bi pokazao da kao solista raspolaže i repertoarom solo-pjesama.

Milošević je ipak prihvatio kritiku da hor ima i nedostataka, kao i svaki hor čiji pjevači nisu muzički obrazovani. Sama činjenica da kritičar navodi da je Mokranjčeva Peta rukovet izvedena "majstorski i akademski" govori da neke od kritičkih ocjena jednostavno ne stoje. U vezi sa naglašenom zbrkom s "Komitskim pjesmama" Milošević navodi da je stvar bila u tome što je Tajčević sa "Jedinstvom" održao samo dvije probe, što je bilo malo.

Temelje muzičkog obrazovanja u Banjoj Luci postavili su Česi početkom dvadesetog vijeka. Naime, 1900. godine u ovaj grad stiže Franjo Maćejevski, koji će tu boraviti do 1905. i za to vrijeme biće dirigent Hrvatskog pjevačkog društva "Nada". Od 1903. do 1905. godine kompozitor i dirigent Maćejevski u Banjoj Luci drži privatnu muzičku školu. Potom odlazi u Sarajevo, a škola se gasi. Usljed ratnih zbivanja 1914. godine, Maćejevski je ponovo u Banjoj Luci, gdje obnavlja svoju muzičku školu. Djeca viđenijih Banjolučana učila su kod Maćejevskog violinu i klavir. Poslije samo pola godine, Maćejevski se vraća u Sarajevo, a privatnu muzičku školu preuzima, takođe Čeh, Josip Soukal, koji podučava na violini, violončelu, oboi, trombonu i klaviru. To su počeci muzičkog obrazovanja u Banjoj Luci, o kome će godinama povremeno voditi brigu strani učitelji.

Školovanje muzičkog kadra

Došavši na čelo hora SPD "Jedinstvo" 1931. godine, dirigent Vlado Milošević shvata da i u slobodnoj državi pjevačka društva treba da budu značajni kulturni faktori, ali na drugačiji način. Novi uslovi tražili su više umjetničke domete, a oni su se mogli postići samo njegovanjem istinske umjetnosti. Stavljajući na repertoar najbolji djela srpskih, ali i drugih slovenskih kompozitora, Milošević želi da članovi "Jedinstva" steknu osnovno muzičko obrazovanje.

"Potrebno je da svaki pevač prođe kroz horski kurs gde će naučiti sve što je potrebno jednom horskom pevaču. Ličnim obrazovanjem i zajedničkim disciplinovanim radom moći će se pristupiti rešavanju težih partitura i bržem učenju pojedinih dela, što će ubrzati i usavršiti rad pevačkog društva", smatrao je Milošević.

Da bi se to postiglo, godine 1933. SPD "Jedinstvo" osnovalo je svoju horsku školu. "Ovogodišnji kurs trajeće najmanje tri meseca, a učiće se elementarna teorija, solfeđo sa diktatom te tehnička strana pevanja (disanje, vokalizacija, fonetika itd). Pohađanje kursa je obligatno za sve članove. Nakon kursa svaki pevač polaže ispit i dobiće pismeni dokument o položenom ispitu, a istom onda postaje redovan član hora. U ovu školu primaju se i novi članovi. Školu mogu uz izvestan honorar pohađati i lica koja nisu članovi 'Jedinstva'.

Sa punom nadom u bolji rad 'Jedinstvo' otvara ovu školu jer će svojim prosperitetom doprineti ma i mali obol kulturnom podizanju naše banovine, kao i njenog centra naše Banje Luke", pisao je u "Vrbaskim novinama" krajem novembra 1933. godine Vlado Milošević.

Bio je to prvi pokušaj organizovanja zvanične muzičke škole u Banjoj Luci. Već iduće, 1934. godine, na inicijativu tadašnjeg predsjednika "Jedinstva" Dušana Umićevića, na vanrednoj skupštini 1. juna donesena je Odluka o otvaranju Muzičke škole "Jedinstvo". Prva privremena pravila škole donesena su prilikom njenog otvaranja i bila odobrena 18. juna iste godine. Već iduće, 1935. godine usvojena su nova stalna pravila koja je 1936. odobrilo Ministarstvo prosvjete Kraljevine Jugoslavije.

Prvi direktor škole i ujedno nastavnik violine i solfeđa bio je Vlado Milošević. Draga Bukinac predavala je klavir, a od 1935. godine violinu je predavao Dragan Šajnović. Zbog zauzetosti u "Jedinstvu", Učiteljskoj školi i Pozorištu, Vlado Milošević odlazi sa mjesta direktora, na kome je kao vršilac dužnosti u školskoj 1937/38. godini Šajnović.

Muzička škola je imala tri odjeljenja; početnički kurs koji je trajao godinu dana uz obavezno pohađanje, zatim nižu muzičku školu u trajanju od tri godine i muzičku školu koja je takođe trajala tri godine. Učenici su, pored glavnih, morali da pohađaju i tzv. obavezne predmete (solfeđo I i II, teoriju muzike i harmoniju). Škola se izdržavala upisninom, taksama i školarinom.

Krajem 1938. godine Šajnović odlazi na novo mjesto u Đevđeliju i Muzička škola prestaje da radi sve do poslije Drugog svjetskog rata, kad je ponovo obnovljena. Za četiri godine rada Muzička škola "Jedinstvo" odškolovala je značajan muzički kadar i omogućila uspješniji rad Pjevačkog društva. Isto tako, uticala je i na ukupnu muzičku i opštu kulturu Banje Luke, koja je u to doba imala već dugu muzičku tradiciju.

Priznanja članovima

Povodom jubileja Upravni odbor SPD "Jedinstvo" odlikovao je devetoricu izvršujućih članova Društva za predani 10 i 20-godišnji rad. Tom prilikom odlikovani su: Ksenofon Zita, Jovo Rađević, Milan Domuzić, Mila Jovetić, Stevan Čelik, Zdravka Jungić, Dragojla Šunkić, Mara Kordić, te Dušan Umićević. Diplome im je uručio potpredsjednik Društva Milan Stambolija. Posebnu nagradu, kao sjećanje na ovaj jubilej, "Jedinstvo" je dalo kompozitoru Marku Tajčeviću.

Pored duhovne muzike, repertoar "Jedinstva" za vrijeme Vlade Miloševića bivao je sve bogatiji i svjetovnim kompozicijama u kojima su opet prvo mjesto zauzimala Mokranjčeva djela. Hor je vremenom uvježbao svih petnaest rukoveti, od kojih je Peta važila kao "paradni komad 'Jedinstva'"

U vrijeme Miloševićevog dirigovanja "Jedinstvom" ovaj hor pokazuje znatan napredak, nastojeći da se afirmiše kao "muzičko tijelo ozbiljnih umjetničkih pretenzija".

Na repertoar hora Vlado Milošević stavlja najpoznatija djela: Stevana Mokranjca, Isidora Bajića, Emila Adamića, Stanislava Biničkog, Dmitrija Bortnjanskog, Stefana Gajdeva, Dobri Hristova, Dugana Mlađeg, Vlade Đorđevića, Gvide Havlasa, Petra Krstića, Leoša Javančeka, Antona Lojovica, Anatolija Ljadova, Josifa Marinkovića, Miloja Milojevića, Vlade Miloševića, Koste Manojlovića i drugih.

I dalje u prvom redu "Jedinstvo" njeguje duhovnu muziku istaknutih srpskih i drugih slovenskih kompozitora. Milošević dirigentsku karijeru u "Jedinstvu" počinje već spomenutim teškim Mokranjčevim djelom, stihom na Veliki petak "Tebje odjejušćagosja". Pored toga, na repertoaru

ima njegovu "Liturgiju Svetog Jovana Zlatoustog", što znači dva najznačajnija duhovna djela onoga "čiji je rad za našu crkvenu muziku od neprocjenjive vrijednosti" i stoji "u prefinjenoj obradi onog što su neumorni manastirici vijekovima čuvali i dopunjavali".

Mokranjčeva djela

Uz Mokranjčevu, "Jedinstvo" je pjevalo i "Liturgiju" Marka Tajčevića, kompozitora koji je starinom iz južne Srbije, a u to doba je bio profesor u Učiteljskoj školi u Zagrebu.

"Njegova je Liturgija pisana strogo četvoroglasno bez udvajanja deonica, homofono lako, harmonski kristalno čisto bez prenatrpanosti sačuvavši time potpuno crkveni karakter", pisao je u "Vrbaskim novinama" Milošević.

Godine 1933, kad je hor "Jedinstvo" brojao 40 članova i bio već dobro izgrađen hor, pjevao je miješano neke dijelove Mokranjčeve, a neke Tajčevićeve "Liturgije". Uz to, pjevao je i "Dostojno", Bortnjanskog i ponekad "Heruviku" u D-duru.

Iduće, 1934. godine, "Jedinstvo" je imalo na repertoaru i Mokranjčevo "Opelo". Poslije pogibije kralja Aleksandra Karađorđevića, na komemoraciji u Banskom dvoru nastupili su: Srpsko pjevačko društvo "Jedinstvo", Hrvatsko pjevačko društvo "Nada" i Jugoslovensko pjevačko društvo "Sloga". "Jedinstvo" je otpjevalo Mokranjčevo "Opelo".

Pored duhovne muzike, repertoar "Jedinstva" za vrijeme Miloševića bivao je sve bogatiji i svjetovnim kompozicijama, u kojima su opet prvo mjesto zauzimala Mokranjčeva djela. Hor je vremenom uvježbao svih petnaest rukoveti, od kojih je Peta važila kao "paradni komad 'Jedinstva'". Zahvaljujući "Jedinstvu", Vlado Milošević počinje da se bavi i komponovanjem. Za potrebe ovog hora načinio je prve harmonizacije narodnih pjesama, uzetih iz zbirke Čeha Ludviga Kube.

Tajčevićev "Psalam 96"

Bogatstvo repertoara, vrhunska djela srpskih i drugih kompozitora duhovne i svjetovne muzike, odlična interpretacija, o kojoj su u muzičkoj javnosti Kraljevine Jugoslavije govorilo sa respektom, najbolja su potvrda pregalaštva hora "Jedinstvo" i njegovog dirigenta Vlade Miloševića.

Zahvaljujući toj činjenici, "Jedinstvo" je imalo čast da prvi put izvede kompoziciju, u to doba već afirmisanog mladog majstora duhovne muzike, Marka Tajčevića, napisanu 1936. godine, "Psalam 96".

"To je delo sasvim originalno, melodijska invencija je jaka, harmonije logične, neosetljivo se jedna iz druge ispredaju stilski sasvim čisto i samoniklo. Ima u tome delu slavenskog, zapravo južnoslavenskog prizvuka i time je više naše, prisno uz nas vezano. Tajčević je tim delom udario novim pravcem u stvaranju naše crkvene muzike, pravcem koji se ne oslanja ni na Mokranjca, ni na Ruse, ni mlade, ni stare", smatra Milošević.

Izvođači premijerno ovo Tajčevićevo djelo na duhovnom koncertu, na Blagovijesti, 7. aprila 1936. godine u Narodnom pozorištu Vrbaske banovine, "Jedinstvo" se javlja kao "značajno reproduktivno tijelo, kao jedina aktivna i jaka spona između stvaralaca i publike, pjevačko društvo koje je uvijek spremno da svojim radom da podstrek onima koji stvaraju i nose našu muzičku kulturu".

U decembru 1934. godine "Jedinstvo" je sa svojim dirigentom Vladom Miloševićem posjetilo Šumadiju i Oplenac, putujući posebnim vozom do Mladenovca. Na Oplencu, u crkvi Svetog Đorđa, članovi "Jedinstva" poklonili su se sjenima preminulih članova porodice Karađorđević koji su tamo sahranjeni, među njima i blaženopočivšeg kralja Aleksandra Prvog Ujedinitelja. Pred spomen-crkvom napravljen je snimak koji je kao dragu uspomenu čuvao svaki član Društva.

Prilikom proslave 70-godišnjice "Šabačkog pevačkog društva", 1935. godine, "Jedinstvo" je u Šapcu učestvovalo na svečanosti osveštanja zastave Društva. Bilo je to vraćanje posjete Šapčanima iz 1905. godine.

Na koncertu povodom pedesetogodišnjice Srpskog pjevačkog društva "Njeguš", u Tuzli 1937. godine, pjevalo je i "Jedinstvo". Ova svečanost sabrala je gotovo sva pjevačka društva iz Bosne i Hercegovine. "Jedinstvo" se tuzlanskoj publici predstavilo zahtjevnim djelom M. Živkovića "Prizrenke" i svojom vrhunskom interpretacijom pobralo bogate aplauze.

Gostovanje poznatih horova

Hor "Jedinstvo" uveličao je 1938. godine 50-godišnjicu sarajevske "Sloge". U Sarajevo je putovao sa svojim predsjednikom Petrom Kostićem, a vođa puta bio je profesor Branislav Vranješević. Za vrijeme Vrbaske banovine SPD "Jedinstvo" i Banja Luka ugostili su nekoliko poznatih horova. Bila je to prilika da "Jedinstvo" svoja umjetnička dostignuća uporedi sa drugima, iz čega ponešto nauče i gostujući hor i hor-domaćin.

Krajem oktobra 1933. godine u Banjoj Luci je gostovao "Ćirilo-Methodov" hor iz Zagreba. Hor, koji na repertoaru ima samo istočnu crkvenu vokalnu muziku, predstavio se banjolučkoj publici djelima isključivo ruskih autora, kako starijih tako i mlađih. Pored izvanredno izvedenog "Vjeruju" P. I. Čajkovskog, na programu su bili i mlađi ruski autori poput Kedrova, Pavčenka, Česnokova, Nikoljskog, koji stvaraju na osnovama staroruskog narodnog pjenija. U kritičkom osvrtu dirigenta "Jedinstva" Vlade Miloševića, koji su objavile "Vrbaske novine", kaže se da je program "Ćirilo-Methodovog" hora biran sa ukusom i razumijevanjem, da su izvedena reprezentativna djela, te ističe: "Hor je potpuno glasovno izjednačen, sa svežim i sonornim glasovima i znatnom pevačkom tehnikom."

Štampa bilježi prvo gostovanje u Banjoj Luci Srpskog pjevačkog društva "Sloga" iz Sarajeva 15. i 16. maja 1936. godine. Drugog dana boravka u ovom gradu, "Sloga" je najprije odgovarala na Liturgiju u Sabornoj crkvi Svete Trojice, a potom uveče priredila koncert u Narodnom pozorištu Vrbaske banovine. "Jedinstvo" se pokazalo kao dobar domaćin bratskom sarajevskom pjevačkom društvu koje je "utkalo svoj rad u historiju naše kulture i nacionalizma, a zadaća koju je ono ponovo danas preuzelo urodiće jačanjem našeg društvenog života i uzajamne pomoći što nam je simbol od starine..."

Mrkonjićani toplo pozdravljeni

U tekstu potpisanom inicijalima D. U., nažalost, ne navodi se program koncerta, ali se na kraju kaže da "Sloga" posjeduje "odlike dobrog instrumenta na kojem njen dirigent izvodi djela sa zavidnom virtuožnošću".

Iste 1936. godine u Banjoj Luci je koncertrirao i hor SPD "Nikolajević" iz Mrkonjić Grada. Ovo društvo, koje nosi ime svog legatora blaženopočivšeg mitropolita dabrobosanskog Đorđa Nikolajevića, upravo te godine navršilo je 35 godina rada. U Banjoj Luci je 19. septembra "Nikolajević" održao koncert u Narodnom pozorištu, a sutradan, u nedjelju, odgovarao na Liturgiju u sabornoj crkvi.

Na koncertu su nastupili muški, ženski i mješoviti hor i pod vođstvom dirigenta Vase Smiljanića izveli kompozicije: Čajkovskog, Marinkovića, Mokranjca i drugih autora duhovne i svjetovne muzike. Banjolučka publika je toplo pozdravila izvođače, koji su posebno lijepo djelovali na sceni jer su bili u živopisnim narodnim nošnjama iz okoline Mrkonjić Grada.

Banja Luka i "Jedinstvo" bili su domaćini "Šabačkom pevačkom društvu" 20. juna 1937. godine, svom starom znancu sa čuvene proslave osveštanja zastave 1905. Kako je kasnije pisala banjolučka "Otadžbina", ovom prilikom neko je "zakazao" pa je koncert Šapčana bio slabo posjećen, a ni ispraćaj Društva iz Banje Luke nije bio najbolje organizovan.

Rado viđen gost

Srpsko pjevačko društvo "Jedinstvo" bilo je rado viđen gost na proslavama i godetima pjevačkih društava ne samo u Bosanskoj krajini nego i u cijeloj Bosni i Hercegovini, Srbiji i Jugoslaviji. Tako je 1927. bilo gost na proslavi 40-godišnjice Pjevačkog društva "Vila" iz Prijedora.

Na Godišnjoj skupštini "Jedinstva", održanoj krajem januara 1936. godine, u dvorani Doma kralja Petra Prvog Velikog Oslobođioca, u izvještaju o radu društva u periodu od 1934. do 1936. godine rečeno je da je hor održao sedam koncerata, pet na strani i dva u mjestu. Sem toga, hor je šest puta učestvovao na raznim priredbama humanih društava.

Najveći uspjeh Društvo je postiglo na 11. kongresu pjevačkih društava članova Južnoslovenskog saveza, održanom 1935. godine u Šapcu, u vrijeme kad je tamošnje pjevačko društvo proslavljalo

70-godišnjicu rada. Pored velikog broja pjevačkih društava, koncertu održanom povodom ovog velikog jubileja prisustvovali su i brojni muzički stručnjaci.

Uspješan rad

Poslije koncerta je, banjolučkom horu i njegovom dirigentu Vladi Miloševiću, odano najveće priznanje kompletnog umjetničkog foruma koji je konstatovao da je "Jedinstvo" daleko iznad ostalih provincijskih pjevačkih društava.

U to vrijeme, kako se kaže u izvještaju, SPD "Jedinstvo" brojalo je oko 150 članova, što govori o velikoj popularnosti ovog pjevačkog društva među ljubiteljima horske muzike.

Na pomenutoj skupštini Društvo je dobilo novu upravu, u koju su izabrani: dr Stevo Moljević, predsjednik, Milan Stambolija, potpredsjednik, Rajko Malić, sekretar, Mara Kordić, blagajnica, Nikola Crnogorac, knjižničar, te članovi Odbora Mirko Novković, Dušan Simić, Anton Marot, Tatjana Livnjaković i Đoko Jovanović.

Za zamjenike članova Odbora birani su Mila Jovetić i Branko Vranješević. U Nadzorni odbor izabrani su: prota Jovo Davidović, predsjednik i članovi: Đoko Koljević, Krista Popadić i Mladen Ćurčija.

Opšta ocjena je bila da je Društvo od prošle skupštine radilo veoma uspješno i da je hor pod rukovodstvom dirigenta Vlade Miloševića znatno napredovao.

Dr Petar Kostić je za predsjednika SPD "Jedinstvo" izabran na vanrednoj Skupštini, 21. februara 1937. kada je potpredsjednik postao Milan Milinović, načelnik Opšteg odjeljenja Banske uprave Vrbaske banovine.

U pisanim izvorima do kojih smo mogli da dođemo, nema podataka zašto je došlo do ove vanredne skupštine, ali se kaže da je Đuro Zalad izabran za sekretara, Branko Naerlović za njegovog zamjenika, Vuk Kuruzović za blagajnika i Vlado Trivić za arhivara. Za članove Upravnog odbora birani su: Mila Jovetić, Mara Kordić, Milan Domuzić, Sveto Blagojević, Branko Radulović i Stevo Ćelik, a u Nadzorni: proto Jovo Davidović, Đoko Jovanović i Suljo Plićanić.

Na ovoj skupštini biran je i Odbor za propagandu, što je bila novost. Tatjana Livnjaković, Dušan Simić i Jovo Naumović.

Velika patriotska svetkovina

Kao uspomenu na veličanstveni istorijski događaj iz Prvog svjetskog rata - proboj Solunskog fronta 15. septembra 1918. godine ustanovljen je nacionalni praznik baš na taj datum. Toga dana je kralj Aleksandar Prvi Ujedinitelj, u to vrijeme prijestolonasljednik i vrhovni komandant srpske vojske, izdao naredbu: "Napred! Napred u Otadžbinu, u Slobodu! Napred u slavu ili smrt!" Hroničari bilježe da srpska vojska "učini čudesa i zadivi ceo svet "svojom pobjedom.

"Vrbaske novine" iz 1936. svjedoče o proslavi ovog značajnog datuma iz srpske istorije.

Udruženje rezervnih oficira i ratnici Solunskog fronta u Banjoj Luci te brojni građani okupili su se toga dana u Sabornom hramu Svete trojice, gdje je služen pomen poginulim i pomrlim borcima u proboju Solunskog fronta. Činodejstvovao je mitropolit banjolučki Vasilije Popović, uz sasluženje četvorice sveštenika.

Na jektenija je odgovarao hor "Jedinstvo", koji je i kasnije učestvovao na slavskom obredu u Oficirskom domu.

Domaćin slave bio je vršilac dužnosti predsjednika Udruženja rezervnih oficira dr Tihomir Dimitrijević.

Pomenu i slavi prisustvovali su i brojni gosti, među kojima su bili: "pomoćnik bana Nemanja Ljubisavljević, đeneral Dušan Mihajlović, počasni konzul Poljske Republike Artur Burda, izaslanici gradskih opština, raznih privrednih ustanova, nacionalno-kulturnih i viteških društava, kao i veliki broj dama", piše u "Vrbaskim novinama" od 17. septembra 1936. godine.

Pjevačku župu "Petar Mrkonjić" osnovala su pjevačka društva Vrbaske banovine još 14. juna 1931. godine, na inicijativu SPD "Jedinstvo" i pod pokroviteljstvom prvog bana Vrbaske banovine Svetislava - Tise Milosavljevića.

Osnivači župe, koja je bila član Južnoslovenskog pevačkog saveza, bili su: banjolučka društva:

Srpsko pjevačko društvo "Jedinstvo", Jugoslovensko pjevačko društvo "Sloga" i "Triglav" (ne kaže se čije je to društvo), "Vila" iz Prijedora. "Branko" iz Bosanske Gradiške i jedno pjevačko društvo iz Sanskog Mosta ("Službeni list" Vrbaske banovine, koji je objavio ovu vijest, ne navodi o kom društvu je riječ).

I pored svih nastojanja organizatora i podsticaja Jugoslovenskog (bivšeg "južnoslovenskog") pevačkog saveza iz Beograda, župa nije zaživjela. Pred Drugi svjetski rat Upravni odbor Jugoslovenskog saveza obratio se Upravi "Jedinstva" sa željom da se župa obnovi. Sazvana je skupština u Domu kralja Petra Prvog Oslobođioca, 16. februara 1941. godine, kojoj je prisustvovao i Bogdan Milašinović, predsjednik Pevačkog saveza Jugoslavije iz Beograda.

Skupštinu je otvorio tadašnji predsjednik "Jedinstva" Đoko Popović. Potom su slijedili izvještaji predstavnika društava učesnika Skupštine, iz kojih se vidjelo da se sva društva, osim prijedorske "Vile", suočavaju sa finansijskim i drugim problemima.

Izabrana je nova uprava Pjevačke župe "Petar Mrkonjić", u koju su ušli predstavnici svih društava članova župe, sa protom Dušanom Kecmanovićem na čelu.

Posustajanje pred rat

Krajem 1940. i početkom 1941. u banjolučkom naselju "Razvitak" izišla je kritika povodom jednog koncerta "Jedinstva". Đuro Zalad, koga smo pominjali kao člana Društva, tačnije sekretara Upravnog odbora, piše da Društvo ne bi smjelo postati prezasićeno nego bi moralo "davati novu hranu svojim slušaocima i obožavaocima".

Potom nastavlja. "Sloga" iz Sarajeva i "Gusle" iz Mostara proslavili su zajednički na dostojan i veležan način 50-godišnjicu svog nacionalnog, kulturnog i umetničkog rada. U okviru ove proslave "Sloga" je dala u Beogradu vokalni koncert o kome su najmerodavniji muzički faktori prestonice dali mišljenje puno priznanja i za pevače i za organizatore.

Pre nekoliko godina slušao sam u Beogradu koncert koji su davale "Gusle" iz Mostara. Toliko oduševljenja publike retko je koje društvo izazvalo, a svi recenzenti Beograda rekli su za "Gusle" da su najbolji hor iz unutrašnjosti koji je dolazio u Beograd. Na 23. ovog meseca (novembar 1940) kao program zabave bio je koncert "Jedinstva". Program sastavljen uglavnom od starijih stvari, bez nekih većih problema, prilično ujednačen, pokazao je dosta problema za mladi i mali hor "Jedinstvo". Ne razumemo: zašto, ovako mali horovi, stavljaju na program stvari koje zahtevaju mnogo glasa, snage i oduševljenja kao što su: "Padajte braćo" od Havlasa i "Krv za rod" od Jenka. Društvo treba ljude koji moraju imati mnogo volje i sposobnosti da u ovoj materijalističkoj sredini u kojoj piruje površna ambicija nepoznatih, uzimaju stav regulatora kulturnih odnosa u nas, treba ljude koji će umeti da probude uspavane snove, da uzbude pritajene snage starih i mladih i da uzdrmaju sve ono na kojima je reč pri postavljanju na narodne kulture.

Mora da se rodi nova pesma koja će nas u ovim snenim sumnjama, strepnjama i uzbuđenjima hrabriti i održati".

Uočljiv kontrast

Na kritiku je već u sljedećem broju "Razvitka" odgovorio Milan Stambolija, dugogodišnji član i jedno vrijeme predsjednik "Jedinstva", ističući da je "korisna i pozitivna činjenica za "Razvitak" da prati i registruje naša kulturna kretanja i nastojanja", te da "recenzent dobro uočava i ističe značaj pjevačkih društava u Sarajevu i Mostaru.

Obzire se na skoriju prošlost i govori o "Slogi" i "Guslama" kad su bili u naponu snage. Odmah iza toga prelazi na koncert "Jedinstva", a time i nehotice upoređuje ova dva društva kad su bila na vrhuncu svoje snage sa sadašnjim stanjem i horom u "Jedinstvu".

Kontrast je vrlo uočljiv i ispada veoma loš po "Jedinstvo", zaključuje Stambolija. Konstatujući da je način komparacije koji koristi Zapad u kritici vrlo neobičan, nastavlja "ali kad je već tako, recenzent nije morao da ide toliko daleko do Sarajeva i Mostara. I hor "Jedinstvo" je prije tri-četiri godine bio bolji nego danas.

Vruć patriotski govor

"Jedinstvo" je 1940. godine boravilo u Jajcu, gdje je pjevalo u crkvi na liturgiji. Tom prilikom tamošnji proto Ilić održao je "vrlo vruć patriotski govor". Po povratku članovi "Jedinstva" svratili su u Mrkonjić Grad.

Iste godine društvo je nastupalo sa djelom Gvide Havlasa "Padajte braćo" na nekoj patriotskoj manifestaciji.

Na proslavi u Tuzli 1937. Jedinstvo je časno zastupalo Bosansku Krajinu i bilo na ravnoj nozi sa Slogom i Guslama. Dr Mile Dakić, predsjednik Gusala, bio je iznenađen horom i dao vidnog dokaza svom oduševljenju.

Stambolija dalje navodi riječi samog Zapada poslije nastupa "Jedinstva" u Tuzli, iz "Vrbaskih novina":

"Našu Krajinu zastupao je naš stari neimar na polju kulturno-umjetničkog rada, banjalučko Srpsko-pevačko društvo "Jedinstvo", koje su Tuzlaci naročito dočekali i pozdravili ih time što su pevali u crkvi na liturgiji, na čemu su od slavljenika i svih prisutnih dirigenata dobili naročito priznanje. Naveče je priređen svečani koncert horske pesme na kome je uzelo učešća deset pevačkih društava. Naš je hor bio toplo prihvaćen, i oduševljeno pozdravljen, naročito posle otpevanih "Prizrenka". Dugotrajnim aplauzom i ponovnim pozivanjem na pozornicu iskazala je tuzlanska publika svoje neopisivo oduševljenje za hor "Jedinstvo". Za ovakav uspeh i pored toga što se "Jedinstvo" sa svojom arhivom pretuca tamo-amo, vrednom dirigentu Miloševiću."

Rušenje crkve

Stambolija se čudi Zapadu, koji prošlost drugih društava uzdiže, a uspjehe "Jedinstva" zaboravlja. "Hor Jedinstva na zabavi 23. novembra 1940. ne zadovoljava ni mene. Ali, ko je tome kriv? Jedno društvo je ogledalo sredine u kojoj živi i djeluje.

Jamačno je ambijent Sarajeva i Mostara pogodniji za razvoj jednog pjevačkog društva nego Banja Luka. Hor može biti prvoklasnog sastava, ali ako nema vjernu i blagonaklonu publiku i objektivnu štampu, on će utrnuti.

A ona, da ovako mali horovi stavljaju na programe stvari koje zahtijevaju mnogo glasa, nije u ovom času važna. Važno je da danas u prvi plan treba stavljati pjesme patriotsko-nacionalnog sadržaja, a kako ove sve više-manje traže mnogo glasa, mi bi čekajući na to promašili", kaže na kraju Milan Stambolija.

Iz ovih napisa jasno je da se rat i nevolje koje će donijeti ne samo slutio nego već uveliko osjećao. Ljudi su bili zaokupljeni svojim mukama, što se odražavalo u svim segmentima života, u kulturnom prije svega.

Hroničari ovako bilježe presudne događaje u Banjoj Luci na početku Drugog svjetskog rata:

"Dvanaestog aprila bila je Lazareva subota. O bogoslužjenju nije moglo biti ni govora.

Protivavionska odbrana sasvim je prestala. Govorilo se o kapitulaciji. Nekako oko 4.20 časova popodne, ustremi se avion upravo prema Sabornoj crkvi. U času je ispustio tri bombe, od kojih je jedna pogodila crkvu, u krov oltarske apside, probila krov i eksplodirala u oltaru. To se zbi u 4.25 časova, jer je sat na zvoniku tačno u to vreme stao..."

Po naredjenju zloglasnog ustaškog stožarnika Viktora Gutića, oštećena crkva je brže-bolje porušena do temelja. Tadašnjeg banjolučkog episkopa Platona (Jovanovića) po Gutićevoj naredbi ustaše su uhapsile noću između 4. i 5. maja 1941. i zajedno sa protom Dušanom Subotićem odvezli putem Banja Luka - Kotor Varoš, gdje su ih poslije zvjerskih mučenja ubili i bacili u rijeku Vrbanju.

Jasna poruka

Stradanja episkopa Platona i rušenje Sabornog hrama bili su jasna poruka Srbima što ih čeka. Tih dana prestalo je da radi Srpsko pjevačko društvo "Jedinstvo", čija su imovina, arhiva, zastava i druga znamenja nestali u ratnom vihoru. Poslije rata komunističke vlasti nisu dozvolile obnavljanje

"Jedinstva". Gotovo pola vijeka živjelo je ono u narodnom pamćenju i preživjelo do novog doba, u kome je vaskrsenjem srpske duhovnosti vaskrslo i SPD "Jedinstvo", kao neuništivi dio te duhovnosti.

Godine 1963. sa školovanja na Bogosloviji u Beogradu vratio se Ratko Radujković, a 1965. godine se oženio. Iste godine tadašnji episkop banjolučki Andrej rukopoložio ga je za đakona. Pored bogoslovske, mladi đakon imao je i solidno muzičko obrazovanje.

Sjećajući se svog školovanja u Bogosloviji, protojerej- stavrofor Ratko Radujković, današnji predsjednik obnovljenog "Jedinstva", kaže da najveću zahvalnost za svoje muzičko obrazovanje duguje mitropolitu dabrobosanskom Nikolaju, tadašnjem svom razrednom starješini, koji ga je podsticao da ide četiri godine na časove klavira i dirigovanja kod gospođe Anke Barlovac, profesorke sa završenim muzičkim konzervatorijumom u Parizu. Radujkoviću je mnogo pomogao i njegov profesor, potonji akademik Dimitrije Stefanović, osposobivši ga da vodi bogoslovski i studentski hor. Nekoliko puta Radujković je sa tim horovima i nastupao, tako da je u Banju Luku došao sa značajnim iskustvom u radu sa horom.

Osnivanje horova

Već 1966. godine, đakon Ratko Radujković je, zajedno sa suprugom Brankicom, uz pomoć stare Ruskinje Marije Bitkovske, osnovao Mali crkveni hor, kome su se priključili i neki članovi predratnog "Jedinstva": Jovo Petković, Uroš Stefanović, Sveto Blagojević, Danica Bjelić, Gavriilo Tomić, kasnije i njegove kćerke Milka i Milena. Vremenom se okupilo dvadesetak pjevača. Đakonu je u pomoć pritekla Mara Kolaković, sestrična Dušana Umićevića, jednog od dirigenata starog hora "Jedinstvo".

Mali crkveni hor pri Sabornom hramu Svete trojice u Banjoj Luci postojao je punih 27 godina, njegujući tradiciju SPD "Jedinstvo", pjevajući na Liturgijama, slavama, crkvenim svetkovinama. U međuvremenu, tada već protojerej, Ratko Radujković osnovao je 1987. godine Sveštenski hor. Mali crkveni i Sveštenski hor kojima je dirigovao protojerej Ratko Radujković, pjevali su do 1992. godine.

Poslije raspada Jugoslavije, multietnička Bosna i Hercegovina nužno je proključala. Vazduh je uveliko "mirisao na barut", tobožnje bratstvo i jedinstvo, kao još jedna od brojnih skupih srpskih iluzija, raspalo se u paramparčad. U jesen 1991. godine, na prvim višestranačkim izborima u Bosni i Hercegovini, pobijedile su nacionalne stranke: Srpska demokratska stranka (SDS), Stranka demokratske akcije (SDA) i Hrvatska demokratska zajednica (HDZ). Od samog početka bilo je jasno da bosanskohercegovački parlament neće moći da funkcioniše, jer su SDA i HDZ uvijek preglasavali Srbe. Spotakli su se već na prvom značajnijem pitanju: ostati u krnjoj Jugoslaviji ili slijediti put Slovenije i Hrvatske? Za Srbe, ovo pitanje je bilo suštinsko jer im je ostanak u Jugoslaviji obezbjeđivao jedinstvo sa narodom kome su pripadali. Interesi muslimana i Hrvata išli su u drugom pravcu, i oni, 14. oktobra 1991. godine, donose dvije rezolucije: o proglašenju suvereniteta Bosne i Hercegovine i odluku o raspisivanju referenduma o istupanju iz Jugoslavije i nezavisnosti BiH.

Obnavljanje društava

Bio je to razlog da srpski poslanici napuste bosanskohercegovački parlament i konstituišu Skupštinu srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. Za predsjednika parlamenta izabran je Momčilo Krajišnik. Na plebiscitu 9. i 10. novembra 1991. godine srpski narod opredjeljuje se za ostanak u Jugoslaviji. Uoči Nikoljdana te godine poslanici Narodne skupštine Republike Srpske izabrali su za predsjednika Srpske dr Radovana Karadžića i usvojili deklaraciju o završetku rata. U Bosni i Hercegovini svako je krenuo na svoju stranu. I ne samo u Bosni i Hercegovini. Na zasjedanju Skupštine SAO Krajine u Kninu, 19. decembra 1991. godine, proglašena je Republika Srpska Krajina. Srpski narod van matice kročio je svojim putem, ne zaboravljajući vjekovnu težnju da se jednoga dana nađe u jednoj, srpskoj državi.

Shvatajući da samo jedinstven, i okupljen oko zajedničkih ciljeva, političkih i duhovnih, može

opstati, narod srpski Bosna i Hercegovina vraća se svojoj duhovnosti i kulturi, svojoj Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Godine 1991. prvi put poslije Drugog svjetskog rata, dočekan je i proslavljen Badnjak u Banjoj Luci. Istog dana u 19 časova nekoliko stotina vjernika uputilo se na temelje nekadašnje Saborne crkve Svete trojice, bombardovane i porušene 1941. godine. Tri stotine zapaljenih voštanica na temeljima ove svetinje bio je odgovor naroda na inicijativu Eparhije banjalučke i Srpske pravoslavne crkvene opštine, da se na tom mjestu obnovi crkva. Iste, 1991. godine na prostorima Bosne i Hercegovine ovdašnji narodi obnavljaju svoja nacionalna društva, čiji je rad zabranjen 1941. Srbi vaskrsavaju Srpsko kulturno i prosvjetno društvo "Prosvjeta", "Kolo srpskih sestara", "Srpski soko", "Zmijanje". Na obnoviteljskim skupštinama pjeva Mili crkveni hor, kojim diriguje protojerej Ratko Radujković.

Vraćanje svom izvorištu

Kad je na početku Drugog svjetskog rata zabranjen rad SPD "Jedinstvo", srpska duhovna muzika u Banjoj Luci, vratila se svom izvorištu, Srpskoj pravoslavnoj crkvi i tu, zajedno s njom, pod njenim okriljem, čekala da dođu bolji dani.

Narodno prosvjećivanje i osvješćivanje

Već početkom februara 1992. grupa entuzijasta, sa protojerejom Ratkom Radujkovićem i Nemanjom Savićem na čelu, okupila se oko ideje obnove starog Srpskog pjevačkog društva "Jedinstvo", kome je 1941. godine zabranjen rad i decenijama poslije nije dozvoljena obnova. Vraćajući se svojoj tradiciji i duhovnosti, Srbi u Banjoj Luci od 1991. godine ponovo javno proslavljaju velikog svetitelja i prosvjetitelja, svetoga Savu. Kao što priliči, Sveti Sava se najprije vratio djeci, ponovo se slavi kao školska slava. Svake godine priređuju se duhovne akademije njemu u čast. Kao na duhovnoj smotri, smjenjuju se najumniji među Srbima i Svetosavskim besjedama pokazuju narodu ovdašnjem siguran put kojim valja ići, put svetitelja Save. Duhovne akademije u tadašnjem Domu kulture nisu bile one negdašnje svetosavske zabave, sa igrankama i balovima, no veza između onih ranijih i svih potonjih proslava su molitvoslovlja i besjede svetom Savi, onome kome su se Srbi obraćali kad god nisu znali kako i kuda, da im Svetitelj svojom duhovnom svjetlošću i svetošću pokaže pravi put. Svetosavske akademije su neugasiva ognjišta oko kojih se cijele godine kao oko sabirnog sočiva okupljaju svi duhovni i kulturni događaji. Na svetosavskim akademijama 1991. i 1992. godine pjevao je Mali crkveni hor pod upravom protojereja Ratka Radujkovića. Bilo je vrijeme da "Jedinstvo" ponovo propjeva.

Ideja o obnovi "Jedinstva"

Republika Srpska i obnovljeno Srpsko pjevačko društvo "Jedinstvo" rođeni su u isto vrijeme. Naime, 9. januara 1992. Skupština srpskog naroda u BiH donijela je Deklaraciju o proglašenju Republike Srpske. Nekako istovremeno počinje i priča o obnavljanju "Jedinstva". Bilo je to vrijeme novog duhovnog preporoda. Pravoslavna duhovna muzika je kroz vijekove čvrsto upletenim nitima sjedinjavala Srpsku pravoslavnu crkvu i njen vjerujući narod. Pjevačka društva su, njegujući prije svega duhovnu, potom izvornu narodnu i na njenim temeljima sazdanu srpsku umjetničku muziku, uspješno vršila svoju nacionalnu, ali i kulturnu i umjetničku misiju. Rat u Hrvatskoj, koji je iz dana u dan postojao surova stvarnost, vratio je krajem 1991. godine profesora muzike Nemanju Savića iz Šibenika u rodnu Banju Luku. I kako narod kaže, "svako zlo za neko dobro", povratak iskusnog dirigenta i njegov susret sa protojerejom Ratkom Radujkovićem, kome je istorija predratnog "Jedinstva" bila dobro znana, značio je obnovu Pjevačkog društva. Već početkom februara 1992. grupa entuzijasta, sa protojerejom Ratkom Radujkovićem i Nemanjom Savićem na čelu, okupila se oko ideje obnove starog Srpskog pjevačkog društva

"Jedinstvo", kome je 1941. godine zabranjen rad i decenijama poslije nije dozvoljena obnova. Formiran je Pokretački odbor, koji su činili: protojerej Ratko Radujković, starješina Sabornog hrama Svete trojice u Banjoj Luci, Nemanja Savić, profesor, Vidosava Grandić, historičar umjetnosti i direktor Doma kulture u Banjoj Luci, Mirjana Srđić, diplomirani inženjer tehnologije i predsjednica "Kola srpskih sestara" Eparhije banjalučke, dr Đorđe Mikić, historičar, Miodrag Hrnić, direktor Radio Banje Luke. Nikola Guzijan, novinar "Glasa" i Bišnja Pužić-Radman, pravica. Već na početku rada Nikolu Guzijana, zbog zauzetosti drugim poslovima, zamijenila je Vladimira Virc. Ubrzo su se priključili i Tatjana Tapavički, novinar, Zoran Egić, akademski slikar i Ranko Risojević, književnik, te Dragan Toroman. Odbor je odmah prionuo na posao i u vremenu od 10. februara do 18. juna održao 10. sjednicu.

Krajem februara u banjolučkom "Glasu" objavljen je prvi tekst o "Jedinstvu" pod naslovom "Audicija od utorka". U tekstu se kaže da će od 25. do 28. februara 1992. godine u Vijećnici Doma kulture biti upriličena audicija za popunu ženskog, muškog i mješovitog hora, dok će se konačan odabir pjevača obaviti u subotu, 29. februara.

"Glasovi" čitaoci imali su priliku da kroz pomenuti tekst saznaju o obnavljanju SPD "Jedinstvo" nakon pet decenija, te da pročitaju ukratko istoriju Društva od 1893. do 1941. godine.

Napad odložio sjednicu

U zapisnicima sa sjednica Pokretačkog odbora ostalo je zabilježeno da sjednica zakazana za 2. mart nije održana jer se u međuvremenu desio napad na srpske svatove u Sarajevu. Naime, 1. marta 1992. na svadbi pravoslavnog sveštenika Gardovića, ubijen je njegov otac Nikola Gardović. Raspoloženi svatovi, okićeni srpskim znamenjima, pokušali su da dođu do Stare srpske crkve na Bašćaršiji, gdje je trebalo da se obavi vjenčanje. Barjak sa nacionalnim obilježjima, koji se vijorio visoko nad svatovima, zasmetao je ubicama. Kada im nije pošlo za rukom da ga otmu, ubili su mladoženjinog oca i ranili još jednog sveštenika, mladoženjinog zeta Radenka Mirovića iz Doboja. Ovaj događaj simbol je novog stradanja srpskog naroda za vjeru pravoslavnu i srpska znamenja, stradanja koje je bilo na vidiku. Pucanj u srpske svatove izazvao je Srbe u Sarajevu da iziđu na ulice i postave barikade. Pucnji su te noći odjekivali sa svih strana. Sarajevski kotao je proključao...

Pomenuta sjednica Pokretačkog odbora održana je 6. marta. U prvom dijelu prisustvovali su joj i članovi hora koji su položili audiciju, te nekoliko pjevača Malog crvenog hora. Time je simbolično obilježen početak rada Mješovitog hora Srpskog pjevačkog društva "Jedinstvo".

Probe hora obnovljenog "Jedinstva" počele su 12. marta u Domu kulture. Nakon više audicija, hor je imao 40 članova. I dok pjevači sa dirigentom Nemanjom Savićem uče prve pjesme, Pokretački odbor vrijedno priprema materijal o istorijatu i radu Društva u periodu od osnivanja, 1893. godine do Drugog svjetskog rata, nastoji da pronade stara pravila SPD "Jedinstvo" i prilagodi ih novim uslovima života i rada.

Na sastanku Odbora od 27. marta 1992. godine usvojen je prijedlog da pravnik Vukašin Čulić uradi nova pravila "Jedinstva".

Akademski slikar Zoran Egić preuzeo je obavezu da na osnovu sačuvane značke predratnog "Jedinstva" izradi pečat, grb, amblem i zastavu obnovljenog Društva.

Na prijedlog protojereja Ratka Radujkovića, odlučeno je da krsna slava obnovljenog SPD "Jedinstvo" bude Sveti car Konstantin i carica Jelena.

"Bože pravde"

U tom smutnom vremenu pripremana je Obnoviteljska skupština "Jedinstva". Ratno vrijeme nije dozvoljavalo velika slavlja pa je dogovoreno da se hor i članovi Pokretačkog odbora sastanu i održe skromnu svečanost. Kako je rečeno, kad dođe mir, biće vremena za slavlje.

Na sastanku 18. juna zaključeno je da se Obnoviteljska skupština održi 20. juna 1992. godine.

Usaglašen je prijedlog Upravnog i Nadzornog odbora, kao i Kandidacione komisije. Odlučeno je takođe da se na Skupštinu pozovu predstavnici: Srpske pravoslavne crkve, AR Krajina, grada Banje Luke, velikih preduzeća, "Kola srpskih sestara", "Srpskog sokola", Radija, TV, "Glasa", Komande

Vojske, SDS, Društva "Zmijanje", Društva srpsko-jevrejskog prijateljstva, Srpsko-ruskog prijateljstva, direktori osnovnih i srednjih škola.

Dogovoren je i prijedlog toka Obnoviteljske skupštine i učešće hora, koji će otpjevati "Svetosavsku himnu", "Tebe pojem" i na kraju, "Tamo daleko".

Zalaganjem dirigenta Nemanje Savića, hor je i prije zvanične obnove naučio nekoliko kompozicija i počeo javno da nastupa. Što bi narod rekao - propjevao je prije nego što je prohodao. Bili su to dani pregnuća, kad se nije gledalo ko koliko radi, kad su svi željeli da daju svoj doprinos u borbi protiv zla koje se po ko zna koji put nadvilo nad ove prostore i narod koji na njima živi.

Na Dan bezbjednosti, 13. maja 1992. godine, Mješoviti hor SPD "Jedinstvo" učestvovao je u programu svečanosti, na kojoj je otpjevao srpsku himnu "Bože pravde", i pjesmu solunskih boraca "Tamo daleko".

Himna "Bože pravde", Davorina Jenka, bila je prvi put srpska himna u Kraljevini Srbiji za vrijeme Obrenovića. Srpski narod u Republici Srpskoj odlučio je da ponovo vaspostavi himnu "Bože pravde" kao svoju državnu himnu. Premijerno, himnu je izveo upravo hor "Jedinstvo" i u svoj Ljetopis upisao i ovaj značajan podatak.

Bio je to prvi zvanični nastup obnovljenog hora čijih je 40 članova pokazalo da je spremno da se uključi u kulturni život Banje Luke. Tradicionalno, to je i bio jedan od glavnih ciljeva ovog društva. Shvativši već na tom prvom nastupu koliko njegova pjesma znači narodu, hor je, pod budnim okom i uhom dirigenta Nemanje Savića, nastavio da savladava duhovni i patriotski program: prije svega da vrijedno uči "Liturgiju Svetog Jovana Zlatoustog", uvježbava himnu "Bože pravde", "Tamo daleko", "Kreće se lađa francuska"... Svakog dana stizali su novi potencijalni pjevači, hor se glasovno bogatio.

Obnoviteljska skupština

Iako je već trajao Otadžbinski rat, 20. juna 1992. godine Srpsko pjevačko društvo "Jedinstvo" održalo je u sali tadašnjeg Doma kulture Obnoviteljsku skupštinu, smatrajući da baš u takvim prilikama jedno nacionalno društvo treba da okuplja narod, da ga hrabri i podsjeća na slavnu tradiciju.

Sjednicom Skupštine rukovodilo je Radno predsjedništvo protojerej Ratko Radujković, dr Đorđe Mikić i Vukašin Čulić diplomirani pravnik. Ovom svečanom događaju prisustvovalo je blizu 150 poštovalaca tradicije Srpskog pjevačkog društva "Jedinstvo".

Mješoviti hor "Jedinstvo", sa dirigentom Nemanjom Savićem, pozdravio je Skupštinu "Svetosavskom himnom".

Stihove himne "Jedinstva", koje je davne 1905. godine spjevao Aleksa Šantić, odrecitovao je glumac banjolučkog Narodnog pozorišta Bora Nenić. Kratka istorija SPD "Jedinstvo", iz koje se vidio njegov rodoljubivi i nacionalni rad, uvjerila je učesnike Skupštine da su pokretači obnove Društva u tim odsudnim vremenima bili u pravu. Srpska pravoslavna crkva, kao iskonsko vezivno tkivo srpskog naroda, i nacionalna društva, a među njima i "Jedinstvo", ponovo su preuzeli misiju narodnog prosvjeđivanja i osvješćivanja.

Feljton "Glas Srpske"

Zapisi iz Arhiva Republike Srpske

Banjaluka pod turskom vlašću (1527 - 1878)

Banjaluku su Turci osvojili 1527. godine i u tamošnju tvrđavu smjestili vojnu posadu. Banjaluka se u to vrijeme sačinjavala od naselja Gornji Šeher sa tvrđavom.

bl 1Od tog vremena do danas Banjaluka nije mijenjala ime, sem jednog izuzetka - Erivansaraj. Odmah poslije osvajanja, Banjaluka se počela razvijati, sa ubrzanim tempom privrednog razvoja.

Banjaluka je bila povezana putevima sa glavnim trgovačkim pravcima (Banjaluka - Sitnica - Jajce - Prusac - Travnik - Sarajevo; Banjaluka - Sitnica - Ključ; Banjaluka - Sitnica - Jajce - Prusac - Livno - Split; Banjaluka - Skender Vakuf (Kneževo) - Travnik; Banjaluka - Gradišnja i dalje u Posavinu; Banjaluka - Kozarac - Prijedor - Novi - Krupa - Bihać; Banjaluka - Prnjavor - Derвента - Brod i Banjaluka - Kotor Varoš - Tešanj). Banjaluka je, odmah iza Sarajeva, bila drugi trgovački grad u Bosni i Hercegovini. Pored Turaka trgovaca, od XVI vijeka trgovački zanat u Bosni i Banjaluci "kuju" i Jevreji. Uporedo sa razvojem, otpočela je i islamizacija, kao i doseljavanje sarajevskog i travničkog muslimanskog stanovništva.

Prve građevine

Među prvim građevinama u Banjaluci ubraja se Careva džamija ili Hunčarija, u čast sultana Sulejmana Zakonodavca (Elkanunija) (1520 - 1560), u gornjošeherskoj čaršiji; uništena je od strane austrijske vojske 1688, a obnovljena 1701. godine. Ubrzo, pored Gornjeg Šehera, počele su se razvijati i druge varoši, odnosno mahale. Vrhunac razvoja Banjaluka je doživjela kada je postala sjedište bosanskog beglerbegluka (pašaluka).

Dalji razvitak Banjaluke vezuje se za Sofi Mehmed-pašu. Dolaskom Ferhad-paše Sokolovića Banjaluka se počela još više razvijati. Godine 1580. godine postaje prvi beglerbeg Bosanskog pašaluka. Za njegovog vremena sagrađeno je 216 građevina javnog karaktera. Posebna uspomena na njega jeste džamija Ferhadija. U to vrijeme svaka je mahala imala svoju džamiju, tako da su nam poznate - Daudija, Medreska, Arnaudija (Tefterdarija), Hadži Osmanija, Simidija, Seferagina (Pećinska), Ajardi-pašina, Hadžibabina (Šarena) i Mehdibegova.

Već u XVII vijeku Banjaluka postaje razvijen grad. Sa sigurnošću se može reći da je tada imala 45 mahala, od kojih su najveće bile Ferhad-pašina i Saraj-mahala. Varoš je imala 3.700 kuća pokrivenih ćeramidom i šindrom. Pored toga, postojalo je 300 dućana. Od 1639. godine Banjaluka nije više bila sjedište bosanskog beglerbega, u upravnom pogledu bila je sjedište kapetana, a u administrativnom pogledu sjedište banjalučkog kadiluka.

Stanovništvo

Tačan broj stanovnika Banjaluke nemoguće je utvrditi; procjenjuje se između pet i petnaest hiljada stanovnika. Razlog nepouzdanih brojevanih pokazatelja jeste nedostatak savremenih popisa stanovništva, Turci nisu ni htjeli da imaju posla sa statistikom, nego isključivo sa porezima. Sedamnaesti vijek je vijek daljih austrijsko-turskih ratova, nije ni Banjaluka ostala pošteđena ratnih pustošenja - od 24. jula do iza 4. avgusta 1737. godine, vodila se velika bitka u samom gradu između Turaka i Austrijanaca.

Najistaknutija ličnost Banjaluke početkom XIX vijeka bio je Osman-beg Mustajbegović. Devetnaesti vijek je u istoriji ostao upamćen kao vijek brojnih ustanaka i buna; posebno je u tome prednjačila Bosanska Krajina. Nešto više vijesti o Banjaluci javlja se iz druge polovine XIX vijeka; tada je u njoj osnovana austrijska konzularna agencija koja je počela da radi 8. maja 1852. godine, a prvi konzularni agent je bio kapetan Aleksandar Milenković, koji je ostao na toj funkciji sve do smrti 1862. godine.

Trgovina i zanatstvo u Banjaluci počinju se brže razvijati od druge polovine XIX vijeka, a za razvoj sve se više zanimaju i stranci. Što se tiče administrativno-upravne podjele, Banjaluka je od 1851. godine postala sjedište vlasti koja je obuhvatala Banjaluku sa Prnjavorom i Kobašom, Derventu sa Brodom, Tešanj sa Žepčem, Dobojom i Gradiškom; iste godine izvršen je i popis stanovništva u Bosanskom pašaluku, te je prema njemu Banjaluka imala ove mahale i broj kuća u njima - Gazanferija, Kul, Mejdan, Potok, Stupnica, Suturlija, Hadži-Zulfikarova, Hadži-Kurtova, Hadžibeg-

zadova, Džaferagina, Hunčarija, Tabaci, Pećina, Mehdibegova, Hadžibabina, Apardi-pašina, Daudija, Seferagina, Simidija, Tefterdarija, Pobrđe, Ferhadija, Pašićeva, Sijamija, Hadži-Omerova, Kalauzija, Herićeva, Mustaj-pašina, Šabanagina, Ilidža, Sofi Mehmed-pašina, Osman-pašina, Kalendarija, Hadži-Firuzova, Varoš, Kul-Cigani i Ciganluk. Banjaluka je prema tom popisu imala 1.126 kuća. Banjalučki kadiluk je imao 8.500 kuća sa oko 68.000 stanovnika, dok je banjalučka kajmakamija imala 152.752 stanovnika (69.266 pravoslavaca, 48.752 muslimana i 34.633 rimokatolika). Veće trgovačke firme u Banjaluci 1868. godine bile su - Jove Pišteljića, Riste i Jove Knežića, Jusufa Šibića, Đorđa Delića, S. L. Poljokana, Đorđa Uzanovića, Save Bilbije, Riste Vukića, Save Milića, Todora Pišteljića, Jove Milića, Save Surutke, Okanovića i Gerkovca, Hadži Muje Tatarića, Hadži Šaćira, Avde Skorupa, Jefte Masleše, Ibrahima Plićanina, Alije Plićanina i Hadži Alije Bojića. Iz ranijeg razdoblja poznatiji banjalučki trgovci bili su – Mustafa Čelebija Morić, Hadži Alija, Hadži Ibrahim Kučinjak, Hadži Mustafa, Hadži Ibrahim Taksić, Hadži Hasan, Jusuf Hadžimuharemović, Jusuf Čelebija, Ibrahim Čelebija Hasanović, Hadži Rizvan, Marko i Ivan Benlić, Antun i Stjepan Banić, Franjo Palinić (Palanić) i drugi.

Ulazak austrougarske vojske

Postojali su putopisci koji su šezdesetih godina XIX vijeka vidjeli Banjaluku kao grad sa 15.000 stanovnika, koji ima ruiniranu gradsku tvrđavu, dva drvena mosta preko Vrbasa, 40 džamija, jednog pravoslavnog i jednog katoličkog sveštenika, te dobre zanatlije. Sa sigurnošću se može reći da je Filip Pik držao pivaru u Banjaluci prije 1858. godine.

Neredi koji su potresali Bosnu i Hercegovinu, ali i Bosansku Krajinu i Banjaluku, dešavali su se i tokom druge polovine XIX vijeka. Sve je ostavilo uticaja i na hrišćansko stanovništvo Banjaluke i njene okoline. Za vrijeme "velike istočne krize" 1875 - 1878. godine, Banjaluka je ostala po strani. Međutim, prilikom ulaska austrijske vojske u banjalučku okolinu, u samom gradu je došlo do krvavih sukoba i terora prema osoblju austrijskog konzulata, ali i prema pravoslavnom, srpskom, stanovništvu, koje je tih dana doživjelo veliko razaranje i štetu. Na kraju, mnogi banjalučki begovi, kao i siromašni muslimani su ili streljani, ili zatočeni u banjalučki zatvor, ili su pak, odvedeni u starogradiški zatvor. Banjaluka se pretvorila u poprište egzekucije i hapšenja. Tako je grad na Vrbasu zakoračio iz turske u austrougarsku eru.

Mr Goran Đuran

(Autor je arhivista-istraživač u Arhivu RS)

Gospodska ulica - Dobila ime uoči dolaska Austrougara

Srcce građanske Banjaluke

U drugoj polovini 19. veka, uporedo sa trgovačkim i privrednim razvojem, u Banjaluci teče izgradnja modernih trgovina, kuća za stanovanje i drugih objekata, a grad polako gubi orijentalni izgled i sve više liči na napredne, evropske gradove

Rađa se nova Banjaluka, na ponos ondašnjih njenih građana. Upravo simbol te nove, građanske Banjaluke nesumnjivo je Gospodska ulica, koja je do dana današnjeg zadržala primat i ostala znak prepoznavanja ovog grada.

Pametari beleže da je ime dobila daleke 1878. godine, pred sam ulazak okupatorske vojske u Banjaluku. Baš tada je ugledni trgovac, Tomo Radulović, prikačio veliku tablu na svoju kuću u glavnoj ulici, do tada zvanj "Pivara", na kojoj je svojeručno napisao "Gospo(d)ska ulica". Tek toliko da okupatori znaju gde dolaze.

Kum Tomo Radulović

Dve gazda-Tomine kuće u Gospodskoj ulici imale su veliki značaj za kulturni život srpskog naroda u Banjaluci: prva, podignuta 1855. godine na početku ulice, bila je na mestu gde se danas nalazi Skupština grada. Još u toku gradnje, Radulović je kuću ustupio tršćanskom trgovcu Aleksandru Opujiću, za dug od 8000 fl. a.b. Godine 1863. Opujić je ovu zgradu prodao ovdašnjoj crkveno-školskoj opštini, za 800 dukata, pod uslovom da se tu smesti Srpska osnovna škola, što je i učinjeno. Upravo u ovoj zgradi radiće u vreme svog osnivanja, 1866. godine, i Pelagićeva Bogoslovija

Na drugom kraju Gospodske ulice, poznatom kao Kastelov ćošak, Tomo Radulović je 1863. godine sagradio zgradu zvanu "Albanija". U prizemlju tog zdanja bila je magaza za robu, a na spratu Kasina čitaonica, gde se okupljala tadašnja srpska inteligencija. Tu su se čitale prve novine kao što su, na primer, "Bosna" i "Cvijetak", koje su u to doba izlazile u Sarajevu i bile štampane pola ćirilicom, a pola na turskom jeziku. To srpsko sastajalište, kako piše Vuk Jelovac, nije se svidelo turskim vlastima, pa je Kasina čitaonica ubrzo zatvorena. Nešto docnije, u njene prostorije uselio se austrijski konzul Stanislav Dragančić.

"Herren gasse" i Kralja Alfonsa

Austrijanci su Gospodsku ulicu zvali "Herren gasse", potom je nakon Prvog svetskog rata dobila ime ulica Kralja Alfonsa, iz zahvalnosti prema ovom španskom kralju, koji je spasio 16 Srba osuđenih na smrt, u poznatom banjalučkom Veleizdajničkom procesu 1915-1916. godine.

Ma kako da se zvala, Gospodska ulica je bila i ostala srce građanske Banjaluke, mesto na kojem se uglavnom odvijao kulturni život grada za vreme Austrougarske. Kao uspomena na to vreme i danas stoji zgrada u kojoj je prodavnica obuće "Bonel", nekadašnji Srpski dom, koji je izgradila Srpska čitaonica, sa fabrikom obuće "Bata-Borovo", uz pomoć banjalučkih građana. Namera je bila da se u tu zgradu smeste srpska društva.

Odluka o izgradnji Srpskog doma donesena je u martu 1907, u aprilu 1908. godine kupljeno je zemljište i prevedeno u vlasništvo Srpske čitaonice. Zbog nedostatka sredstava, a potom i aneksione krize i Prvog svetskog rata, kada je i Čitaonici, kao i svim drugim srpskim društvima bio zabranjen rad, od izgradnje doma nije bilo ništa.

Ideja ponovo zaživljava 1936, da bi izgradnja počela 1. jula 1938, a u junu 1939. godine otvoren je novi Srpski dom i useljena Srpska čitaonica. Zamalo. Uskoro je došao Drugi svetski rat, da bi potonje vlasti "zaboravile" čije je vlasništvo zgrada, koja i danas stoji u Gospodskoj ulici.

Hotel "Balkan"

Zgrada "Balkana", vlasništvo crkvene opštine, bila je takozvana "uglovka", imala je istočnu fasadu u Gospodskoj ulici, a severnu u ulici koja je vezivala Gospodsku ulicu sa Carskim drumom.

Svoju ugaonu poziciju naglašavala je okruglim tornjićem i rizalitno izvučenim krajevima koje su krasile dekorativno obrađene atike. Visoka elipsoidna kupola sa kružnim prozorima, rustikalno naglašeni rizaliti, konzolice ispod krunskog venca, balustrade, ukrasni natprozorski venci sa floralnim aplikacijama i bogato ukrašena železna ograda kružnog balkona krasili su ovaj objekat, koji će sve do 1930/1931. godine, kada će na mestu "Balkana" biti sagrađena zgrada Banske uprave, predstavljati arhitektonski akcent ovog dela grada.

Priredio: Nenad Despot